

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ БА
НОМИ А. БАҲОВАДДИНОВ**

ТДУ: 338.24.1

ТКБ: 65.011.79

Б.24

Бо ҳуқуқи дастнавис

**БАРАКОТОВ БОБОХОҶА САӢФУЛЛОЕВИЧ
ИНТИХОБОТ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ
МУОСИР (ТАҶРИБАИ ТОҶИКИСТОН)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмӣ

**номзади илмҳои сиёсӣ аз рӯи ихтисоси: 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва
технологияи сиёсӣ**

Роҳбари илмӣ:

**доктори илмҳои фалсафа,
профессор Хидирзода М.У.**

Душанбе – 2025

МУНДАРИҶА

РҶҲАТИ ИХТИСОРОТ.....		3
МУҚАДДИМА.....		4-18
БОБИ 1.	ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХИЮ СИЁСӢ ВА НАЗАРИЯВИИ ИНТИХОБОТ ҲАМЧУН РАВАНДИ СИЁСӢ.....	
1.1.	Табиати сиёсӣю иҷтимоии интиҳобот ҳамаҷун раванди сиёсӣ: моҳияти назариявӣ ва хусусиятҳои он.....	19-43
1.2.	Ҷанбаҳои таърихию сиёсии ташаккули интиҳобот ҳамаҷун ниҳоди иҷтимоӣю сиёсӣ.....	44-64
БОБИ 2.	ИНТИХОБОТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИНТИХОБОТӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ.....	
2.1.	Ташаккули интиҳобот ҳамаҷун ниҳоди сиёсӣ дар Тоҷикистон: ҷанбаҳои сиёсӣю таърихӣ ва ҳуқуқӣ.....	65-95
2.2.	Нақши мушоҳида ва ниҳоди мушоҳидон дар раванди ташкил ва баргузори интиҳобот.....	96-120
2.3.	Таҳкими низоми интиҳоботӣ ва нақши он дар рушди давлатдорӣ милли дар Тоҷикистон.....	121-150
	ҲУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО.....	151-158
	ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА.....	159-178
	ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ АЗ РҶҲИ МАВЗӢИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	179-181

РҶҶҲАТИ ИҲТИСОРОТ

СССР (ИҶШС) - Союз Советских Социалистических Республик
(Иттиҳоди ҷумҳуриҳои Шуравӣ Сотсиалистӣ).

ИДМ - Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил.

ВАО – Воситаҳои ахбори омма.

СММ - Созмони Милали Муттаҳид.

САҲА - Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо.

КМИР - Комиссияи Марказии интиҳобот ва раъйпурсӣ.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Истиқлоли давлатӣ ҳамчун заминаи муҳимми ташаккули давлатдории мустақил барои Тоҷикистон марҳилаи таърихии навро боз намуд. Дар ин замина интиҳоби роҳи демократии рушд тақозо менамуд, ки дар таъсиси ҳокимияти сиёсӣ иродаи мардум ба инобат гирифта шавад. Бо ин мақсад бунёди низоми нави сиёсӣ ва дар заминаи он ташкили ниҳоди интиҳобот ҳамчун механизми татбиқи муносибатҳои демократӣ сураат гирифт.

Интиҳобот ва раёйпурсӣ ифодагари аслий ва бевоситаи ҳокимияти халқ маҳсуб меёбанд. Муқаррароти конститутсионӣ мавриди назар барои баргузории раёйпурсии умумихалқӣ ва интиҳобот ҳамчун василаи баёни иродаи халқ замина гузоштааст.

Ниҳоди интиҳобот дар Тоҷикистон дар тӯли даврони соҳибистиқлолӣ марҳилаҳои душвори ташаккул ва рушдро паси сар намуда, сарфи назар аз ҳама гуна мушкилот, ҳамчун як унсури таркибии раванди сиёсӣ баромад намуд. Он ба сифати субъекти фаъол дар таҳаввули ҳокимияти сиёсӣ дар Тоҷикистон нақши муҳим гузошт.

Мусаллам аст, ки нахустин раёйпурсӣ ва интиҳобот дар Тоҷикистони тоза ба истиқлолрасида дар вазъияти ногувор ва бухрони сиёсӣ баргузор шуд. Аммо ба душвории вазъият ва нооромиву гуногунандешиҳо нигоҳ накарда, шаҳрвандони кишвар бо иродаи мустаҳкам нисбати ояндаи худ ва мамлакат бетарафӣ зоҳир накарданд ва бо интиҳоби дурусту оқилонаи худ дар ташаккули ниҳодҳои мақомоти давлатӣ то андозае саҳми бориз гузоштанд. Маҳз тавассути интиҳобот қонунмандии ҳокимияти сиёсӣ эътироф гардида, давлат дар арсаи байналмилалӣ нуфуз ва нақши худро муайян кард.

Конститутсия ва қонунҳои дахлдори амалкунандаи кишвар бо дарназардошти касб кардани хусусиятҳои махсуси интиҳобот дар мақомотҳои намояндагӣ ва даврҳои гузариши он замони баргузорӣ ва

низомии интихоботиро дар интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси маҳаллии вакилони халқи бевосита муайян сохта, ба танзим даровардааст.

Интихобот василаи осоиштаи мубориза барои соҳиб шудан ба ҳокимияти сиёсӣ буда, бо истифода аз технологияҳои муайяни интихоботӣ сурат мегирад. Маҳз аз ҳамин нуқтаи назар таҳқиқи мавзӯи мазкур муҳимму саривақтӣ мебошад.

Дар замони муосир интихобот моҳияти мураккабтар пайдо намудааст. Ба назар мерасад, ки рушди технологияҳои иттилоотӣ ба тарзи баргузориини ин маъракаи сиёсӣ бе таъсир нест. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки интихобот дар бархе аз кишварҳо ҳамчун замина барои ташкили «инқилобҳои ранга» низ истифода шуд, ки ҳолати мазкур мазмуни аслии интихоботро ҳалалдор менамояд. Вобаста ба ин, масъалаҳои нава пайдо шудаанд, ки таҳқиқи мавзӯи мазкурро боз ҳам мубрам гардониданд.

Сатҳи омӯзиши мавзӯи диссертатсионӣ. Мавзӯи интихобот ва нақши он дар ташаккули мақомоти давлатӣ ба қатори масъалаҳои дохил мешавад, ки ҳанӯз аз замонҳои қадим мутафаккирону олимони ба он таваҷҷуҳи хос доштанд. Дар ин замина шаклҳои гуногуни низомии интихоботӣ ташаккул ёфта, то ба имрӯз фаъолият намуда истодаанд. Бо назардошти ин масъала ва фаҳмотар кардани раванди таҳқиқоту баррасии мавзӯи сарчашмаҳои илмиро ба се қисми муайян ҷудо намудем.

Ба гурӯҳи аввал асарҳои Афлотун, Арасту, Т. Гоббс, Ч. Локк, Монтеске, Ж.Ж. Руссо, Г. Гегел, К. Маркс, Ф. Энгелс ва дигарон¹, шомил ҳастанд. Олимони номбаршуда дар таҳқиқоти худ асосҳои назариявӣ ва раванди ташаккули ниҳодҳои интихоботро дар давоми таърихи

¹Ниг.: Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3, ч. I. – М., 1971; Аристотель. Афинская полития государственное устройство афинян. [Текст]/С.Платон.: - М., 2007; Афинская полития государственное устройство афинян. [Текст]/ Аристотель.: - М., 2007; Гоббс Т. Сочинения в 2-Х т. Т. 1. [Текст]/ Т. Гоббс.: - М. Мысль, 1989; Локк, Дж. Сочинения в 3-Х т. Т. 3. [Текст]/ Дж. Локк.: - М., 1988; Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения. [Текст]/ Ш.Л. Монтескье.: - М., 1995; Маркс К. и Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. [Текст]/ К Маркс. Ф. Энгельс.: - М., 1950.

инкишофи ҳокимият ва инсоният мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор додаанд.

Афлотун дар назарияи давлати идеалӣ ва тахайюлияш, ки онро файласуфону ҳакимон идора мекарданд, масъалаи ташаккули мақомот ва шахсони мансабдори давлатиро ба таҳлил кашида, аз истифодаи шакли қуръакашӣ барои интихобот ва таъмини шакли махсуси давлатдорӣ тарафдорӣ кардааст¹.

Арасту дар асараш «Политика» - «Сиёсат» хусусиятҳои хоси раванди ташаккули ниҳодҳои ҳокимият ва интихоби шахсони мансабдори онро тавассути интихобот дар даврони Юнони Қадим нишон додааст².

Т. Гоббс дар асари худ «Левиафан» демократияро мисли демократияи қадимӣ мешуморад, ки иштироки бевоситаи ҳар як шаҳрвандро дар мақомоти қонунгузорӣ ва иҷроия дар бар мегирад³.

Ч. Локк дар асари худ «Ду рисола дар бораи ҳукумат» низоми сохтори давлатиро таҳлил намуда, идеяи тақсимои ҳокимиятро бо эътирофи нақши роҳбарикунандаи ҳокимияти қонунбарор, ки бо иштироки мардум ташаккул ёфтааст, ҳимоя намудааст⁴.

Дар асари «Дар бораи рӯҳи қонунҳо» - и Монтескье тақсимои ҳокимият асоснок гардида, бартарият ба шохҳои намояндагии ҳокимияти халқ дода шудааст. Ҳамзамон, дар ин асар омадааст, ки мақомоти қонунгузор манфиатҳои оммаро ҳамчун манбаи асосии рушду инкишофашон истифода менамояд⁵.

¹ Ниг.: Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3, ч. I. – М., 1971; Аристотель. Афинская полиция государственное устройство афинян. [Текст]/С.Платон.: - М., 2007; Афинская полиция государственное устройство афинян. [Текст]/ Аристотель.: - М., 2007; Гоббс Т. Сочинения в 2-Х т. Т. 1. [Текст]/ Т. Гоббс.: - М. Мысль, 1989; Локк, Дж. Сочинения в 3-Х т. Т. 3. [Текст]/ Дж. Локк.: - М., 1988; Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения. [Текст]/ Ш.Л. Монтескье.: - М., 1995; Маркс К. и Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. [Текст]/ К.Маркс. Ф. Энгельс.: - М., 1950.

² Ниг.: Афинская полиция государственное устройство афинян. [Текст]/ Аристотель.: - М., 2007;

³ Ниг.: Гоббс, Т. Сочинения в 2-Х т. Т. 1. [Текст]/ Т. Гоббс.: - М. Мысль, 1989;

⁴ Ниг.: Локк, Дж. Сочинения в 3-Х т. Т. 3. [Текст]/ Дж. Локк.: - М., 1988;

⁵ Ниг.: Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения. [Текст]/ Ш.Л. Монтескье.: - М., 1995;

Дар асарҳои К. Маркс ва Ф. Энгелс интихобот ҳамчун шакли муҳимми таълимоти синфӣ ва муборизаи синфи коргар барои беҳтар намудани вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ баррасӣ шуда, муносибат ба интихобот бо ҳадафҳои мақсадноки ниҳони инқилоб муайян мегардад¹.

Ба гурӯҳи дуввум асарҳои олимони рус, аз қабили М.И. Кукушкин, А.А. Югов, Н.С. Петишева, В.З. Измаилов, В.С.Элистратова, А.Г. Полозов, В.П. Пугачев, Л.А. Гусева, Н.М. Анташина, А.А. Вешняков, И.А. Брокгауз, И.А. Эфрон, А.Е. Постников, М.В. Баглай, Л.М. Лабой, А.М. Энтина, А.А. Бучин, М.А. Бакунин ва дигаронро дохил намудем².

Дар шинохти муҳаққиқони рус М.И. Кукушкин ва А.А. Югов. “интихобот рукни сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷомеа буда, ҳамчун усули даврагии фаъолияти институтҳои интихоботӣ, дигар субъектони интихобот ва раванди мутассили татбиқи иродаи мустақили сиёсӣ тавсиф шудааст”³. Халқ манбаи ҷудонопазири низоми демократии интихобот эътироф шуда, тавассути он ширкати интихобкунандагон дар масири иҷтимоӣ ва сиёсии мамлакат таъмин карда мешавад.

Н.С.Петишева интихоботро муҳимтарин унсури сиёсии давлат дониста, онро асоси демократия ва раванди самарабахши мақомоти

¹ Ниг.: Маркс К. и Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. [Текст]/ К Маркс. Ф Энгельс .: - М., 1950.

² Ниг.: Кукушкин, М.И., Югов, А.А. Понятие и структура избирательного процесса [Текст] / М.И. Кукушкин, А.А. Югов // Выборы и референдумы. – 1998; Измаилов В.З. Исторически опыт проведения избирательных кампаний в органы представительной власти Российской Федерации (1987-1999 гг.) [Текст]: автореф. дис... канд. истор. наук. / В.З. Измаилов. - М., 2006 ; Елистратова В.С. Избирательная система России: конституционно-правовые основы и политическая практика [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук. / В.С. Елистратова. - М., 2008; Полозов А.Г. Особенности современного избирательного процесса в Российской Федерации (по материалам Московской области) [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / А.Г. Полозов. - М., 2014; Пугачев, В.П. Введение в политологию. Словарь - справочник [Текст] / В.П. Пугачев. – М., 1996; Гусева, Л.А. Сравнительный анализ региональных избирательных систем (на примере республик и областей Поволжья и Предуралья). [Текст]/ Л.А. Гусева.: Казань, 1998; Антошина Н.М. Политико-правовые основы реализации избирательных граждан в современной России [текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / Н.М Антошина. – Нижний Новгород., 2001; Брокгауз Ф.А., Эфрон, И.А. Энциклопедический словарь [Текст] / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – СПб., 1892; Постников, А.Е. Избирательное право России [Текст] / А.Е. Постников. – М., 1996. – С. 21; Баглай, М.В., Лайбо, Ю.И., Энтина, А.М. Конституционное право зарубежных стран (текст)/М.В.Баглой. Ю.И. Лабой. Л.М. Энтина.. – М.,2003; Бучин, А.А. Конституционные функции выборов в современной России: [Текст] Ав-тореф. дис... к-та юрид. наук/. А.А. Бучин. – Саратов, 2008; Бакунин, М.А. Антология мировой философии [Текст] / М.А. Бакунин. – М., 1972.

³ Кукушкин, М.И., Югов А.А. Понятие и структура избирательного процесса [Текст] / М.И. Кукушкин, А.А. Югов // Выборы и референдумы. – 1998. -С.125.

давлатии кишварҳои дамократии ҷаҳон арзёбӣ кардааст. Маҳз тавассути интиҳобот шаҳрвандон, пеш аз ҳама, аз иштирок дар идораи корҳои давлатӣ ва дар ташкили ҳокимияти намояндагӣ бархӯрдор мегарданд.

Роҷеъ ба масъалаи баррасишаванда муҳаққиқи рус В.С. Элистратова мавқеи А.Г. Полозовро дастгирӣ намуда, қайд менамояд, ки «Интиҳобот шакли иштироки сиёсӣ мебошад. Он фаъолияти тамоми самтҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба танзим медарорад. Бо ин васила шаҳрвандон метавонанд, масъалаҳои муҳимми ҷамъиятиро мавриди баррасӣ қарор дода, дар тақмили низомии сиёсӣ саҳмгузор шаванд ва пешрафту инкишофи кори ҳизбҳои сиёсиро таъмин намојанд. Дар баробари ин, элитаҳои сиёсии бовариноки ҳудуд, ки аз уҳдаи иҷрои хостаҳои сиёсӣ дар ҷомеа ва яке аз рӯкҳои асосии бартарафсозии моҷароҳои сиёсӣ»¹.

Бинобар таъкиди В.П. Пугачёв, ки роҷеъ ба моҳияти интиҳобот дар луғатномаи батартибдаровардааш ба ҷашм мерасад, интиҳобот василаи аслии пиёда кардани манфиатҳои халқ ва қабули қарорҳо бо ризоияти он аст.

Сатҳи баргузории интиҳобот таснифоту фаҳмиши гуногунҷанбаи ин ниҳодро ифшо менамояд. Муҳаққиқи рус Л.А. Гусева бар он ақида аст, ки маъракаи интиҳобот дар навбати аввал ҷалбкунандаи ҳаёти ҳокимияти давлатӣ дар сатҳи федералӣ, минтақа ва маҳал ба ҳисоб меравад. Дуюм, дар ҳаёти сиёсии кишвар ва раванди идоракунии он фаъолияти шаҳрвандонро таъмин менамояд, сеюм робитаи интиҳобшавандагонро бо интиҳобкунандагон барқарор намуда,

¹ Элистратова, В.С. Избирательная система России: конституционно-правовые основы и политическая практика[Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук. / В.С. Элистратова. - М., 2008.

барномаи номзадонро ба онҳо манзур месозад ва неруҳои гуногуни сиёсиро муаррифӣ менамояд.

Ҳамзамон, дар асари профессор А.Э. Постников (ИЗБИРАТЕЛЬНОЕ ПРАВО РОССИИ), «Қонуни интихоботии Россия» оварда шудааст, ки «Қонуни интихобот ҳамчун интихоботи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар Федератсияи Россия баргузор мегардад, фаҳмида мешавад. Интихобот маънои аз ҷониби шаҳрвандони Федератсияи Россия интихоб шудани роҳбари мақомоти дахлдорро дорад. Маҳз тавассути интихобот шаҳрвандон ҳуқуқи конститутсионии интихоб кардан ва интихоб шуданашонро ба ҳайси роҳбари мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ба амал мебароранд»¹.

Профессор А.Г. Орлов қайд мекунад, ки : «Айни замон кишварҳои сохти идоракуниашон демократӣ интихоботро ҳамчун субъекти баёнгари озодии иродаи мардум ва усули таъмини соҳибхитиёрии халқ мепиндоранд»².

Муҳаққиқи дигар А.А. Бучин дар рисолаи номзодии худ интихоботро чунин шарҳ додааст: «Интихобот ин фаъолияти бошуурунаи доираи муайяни шаҳрвандон доир ба ташаккули салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор ва шакли махсуси иштироки онҳо дар идоракунии давлатӣ фаҳмида мешавад»³.

Ба гурӯҳи сеюм метавон осори муҳаққиқони тоҷик Т.Р. Раҳмонов, Р.Г. Абдулло, Н. Давлат, А.А. Сайфиддинов, А. Муҳаббатов, А.И. Имомов, Зокиров Г.Н., Г.А. Тохидлу, И. Шарипов, С. Шарипов, А.Н.

¹ Постников А.Е. Избирательное право России [Текст] / А.Е. Постников. – М., 1996.

² Баглай М.В., Лайбо Ю.И., Энтина А.М. Конституционное право зарубежных стран [текст] / М.В.Баглай, Ю.И. Лайбо, Л.М. Энтина.. –М.,2003.

³ Бучин А.А. Конституционные функции выборов в современной России: Ав-тореф. дис... к-та юрид. наук. [текст] / А.А. Бучин – Саратов, 2008.

Маҳмадов, М.У. Хидирзода, Л. Шарифзода, М.Р. Камолова, Б.С. Гадоев ва дигаронро дохил намуд⁴.

Муҳаққиқони тоҷик ҷанбаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии масъаларо мавриди омӯзиши ҳаматарафа қарор додаанд. Ба андешаи муҳаққиқ Г.Н. Зокиров «Интиҳобот воситаест, ки тавассути он таҳкиму такмили сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ таъмин карда мешаванд»¹.

Муҳаққиқи тоҷик М.У. Хидирзода қайд менамояд: «Интиҳобот моҳиятан ифодакунандаи маънои интиҳоб аст, ки инсон дар фаъолияти ҳаётӣ ва ҷамъиятии худ бо ин масъалаи муҳим рӯ ба рӯ мешавад»².

Доир ба ин масъала муҳаққиқи тоҷик А.Муҳаббатов бар ин ақида аст: «Интиҳобот ягона воситаест, ки тавассути он шахс ҳамчун манбаи ҳокимият имкон пайдо мекунад, ки мустақилона ба воситаи овоздиҳӣ мавқеи худро муайян намояд»³. Дарвоқеъ, шахс ба воситаи интиҳобот имконият пайдо менамояд, ки мавқеи шахрвандии худро муайян намуда, тавассути иштирок дар ин маъракаи муҳим масъулияти шахрвандии худро иҷро намояд.

Пойгоҳ ва сарчашмаҳои таҳқиқот. Омӯзиши масъалаи интиҳобот ва нақши он дар таҳкими давлатдорӣ муосир тақозо намуд, ки аз сарчашмаҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ, махсусан Конститутсия ва қонуну қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба ин маъракаи сиёсӣ ва тақдирсози кишвар истифода шавад. Ҳамчунин роҷеъ ба масъалаи мазкур ва нақши он дар пешрафти давлатдорӣ бо мақсади дар

⁴ Раҳмонов, Т.Р. Процессы политической модернизации в Республике Таджикистан. Избранные сочинения. [Матн] / Т.Р. Раҳмонов – Душанбе, 2014; Р. Г. Абдулло. Таджикистан: выборы 2005 и перспективы государственности страны: историческая эволюция. // Журнал «Центральная Азия и Кавказ». №2-3. 2005; Р. Г. Абдулло. 14 лет независимости: новые вызовы. Asia-Plus. - № 36 (294) 7 сентября 2005; Р. Г. Абдулло. Президентские выборы 2013 года: проблема легитимности Партии исламского возрождения Таджикистана // Журнал. «Центральная Азия и Кавказ». - №2. 2014; Н. Давлат. Многопартийность по-таджикски, или фикция в масштабах страны / Азия-Плюс. № 23. - 26 марта. – 2015; Н. Давлат. Эксперт: к предстоящим выборам таджикская оппозиция не сможет создать коалицию [Текст] / Н. Давлат. Азия-Плюс. 11 марта 2015; Сайфиддинов, А.А. Становление и развитие избирательного права в Таджикистане. [Текст] / А.А. Сайфиддинов - Душанбе, 2003; Муҳаббатов А.

¹ Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. [Матн] / Г. Н. Зокиров.- Душанбе, 2015.

² Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъмини ҳамгирории иҷтимоӣ дар ҷомеа. [Матн] / М.У. Хидирзода – Душанбе, 2021.

³ Муҳаббатов, А. Политические партии Таджикистана[Текст] / А. Муҳаббатов – Душанбе.

мадди назар қарор додани андешаи шахрвандон дар сомонаҳои иҷтимоӣ аз маводи интернетӣ низ ба сифати сарчашма фаровон истифода шудааст.

Робитаи кор бо нақшаи кории илмӣ кафедра. Диссертатсия мутобиқи нақшаи корҳои илмӣ – таҳқиқотии шӯбаи сиёсатшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон таҳти унвони «Масоили амнияти миллий ва муайян намудани таҳдидҳои нав ба суботи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (солҳои 2020-2025) анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ КОР

Ҳадафи тадқиқот – муайян намудани моҳият ва хусусияти интиҳобот ҳамчун ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ ва нақши он дар таҳкими давлатдорӣ миллий дар замони муосир мебошад.

Барои ба даст овардани ҳадафи зикргардида вазифаҳое, ки дар поён оварда шудаанд, бояд мавриди иҷро қарор гиранд.

- муайян намудани табиати иҷтимоию сиёсии интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ ва ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ;

- пажӯҳиши заминаҳои таърихӣ сиёсии ташаккули раванди интиҳобот чун василаи ташкили ниҳодҳои ҳокимият ва идоракунии давлат;

- пажӯҳиши заминаҳои сиёсии ташаккули институти интиҳобот дар Тоҷикистон ва саҳми он дар демократикунонии ҷомеа;

- ошкор ва асосноккунии раванди фаъолияти мушоҳидон ва дигар иштирокдорон дар рафти интиҳобот барои фароҳам овардани шаффофият ва қонунмандии ин маъракаи сиёсӣ;

- муайян ва асоснок намудани механизмҳои таъмини таҳкими низоми интиҳоботӣ дар Тоҷикистон ва зарурати истифодаи технологияҳои муосири интиҳоботӣ.

Асоси назариявӣ таҳқиқотро тадқиқоти анҷомдодаи донишмандони ватаниву хориҷӣ, концепсияҳои муосири сиёсӣ, ки

интихоботро чун равиши сиёсӣ ва ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ тавсиф мекунанд, ташкил додаанд дар осори мавриди назар равиш ва моҳияти интихобот баррасӣ гардида, мавқею ҷойгоҳи он дар таъмини устувории системаи сиёсии ҷомеа ва рушди равандҳои демократӣ асоснок карда шудааст.

Фарзияи таҳқиқот. Интихобот ҳамчун василаи муҳимми таъмини пойдории давлатдории миллӣ, инчунин воситаи таҳкими раванди демократикунонии ҷомеа низ маҳсуб меёбад. Тавассути интихобот тағйирпазирииосоиштаи ҳокимият амалӣ карда мешавад. Дар раванди он бояд принципҳои асосӣ, аз қабили марҳиланокӣ, шаффофият, озодии ирода ва махфӣ будани иродаи интихобкунанда таъмин карда шавад. Замони муосир истифодаи технологияҳои муосири интихоботиро тақозо менамояд, ки ба воситаи онҳо интихобкунанда метавонад дар овоздиҳӣ иштирок намояд.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ - интихобот ҳамчун ниҳоди сиёсӣю иҷтимоӣ ва нақши он дар демократикунонии ҷомеа мебошад.

Предмети таҳқиқоти диссертатсионӣ - таҳқиқи раванди ташаккули инкишофи низоми интихобот ва нақши он дар таҳкими давлатдории миллӣ мебошад.

Асосҳои методологӣ ва назариявии таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқ аз таҳлили системавӣ, методҳои функционалӣ, бихевиористӣ, муносибати меъёрию институтсионалӣ, миқдорӣ, муқоисавӣ, коммуникатсионӣ ва таърихӣ истифода намудааст.

Истифодаи методи функционалӣ дар таҳқиқи масъала имкон дод, ки моҳияти интихобот ҳамчун раванди низомсоз ошкор ва асоснок гардида, вазифаҳои интихобот ба сифати маъракаи муҳимми сиёсӣ муайян ва тасниф карда шаванд.

Тавассути методи системавӣ имкон ба даст омад, ки моҳияти интихобот ба сифати раванди сиёсии дорои марҳиланокӣ ва субъектҳои

гуногуни дар иерархияи муайян ҷойгирифта таҳлилу таҳқиқ карда шавад.

Ҳангоми истифодаи муносибати институтсионалӣ диққати асосӣ ба сохтори сиёсии давлат, аз қабили парламент, ҳукумат, ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, системаҳои интиҳоботӣ, низоми тақсироти ҳокимият, сохтори конституционӣ ва ғайра дода шуд.

Ҳамин тавр, асосҳои методологӣ дар худ синтези муносибатҳои мухталифи назариявиро ифода намуда, ба таҳлили сиёсии мавод мусоидат намуда, дар муайян кардани мақом ва нақши технологияи интиҳоботӣ дар шароити Тоҷикистон саҳми асосӣ гирифтааст. Ҳалли масъалаҳо ва методологияи таҳқиқ талаб намуд, ки аз манбаъҳо ва маводҳои зиёди илмиву назариявӣ истифода шавад.

Соҳаи таҳқиқот. Диссертатсия дар мавзӯи «Интиҳобот ва нақши он дар таҳкими давлатдорӣ муосир» (таҷрибаи Тоҷикистон) барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои сиёсӣ бо шиносномаи ихтисоси 23.00.02 – Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияи сиёсӣ мутобиқат мекунад.

Марҳилаи таҳқиқот. Давраҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ солҳои 2020 - 2025-ро фаро гирифтааст.

Этимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дақиқ будани маълумот, истифодаи сарчашмаҳои расмӣ, кофӣ будани ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаи таҳқиқот ва ҳаҷми интишорот этимнокии натиҷаҳои таҳқиқотро таъмин мекунад. Хулоса ва тавсияҳо дар асоси таҳлили илмӣ мавзӯи интиҳобот ва нақши он дар таҳкими давлатдорӣ милли манзур карда шудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқоти диссертатсионӣ аз инҳо иборат аст:

- асоснок карда шуд, ки интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ иҷтимоӣ дар рушд ва ташаккули ҳокимияти сиёсӣ нақши муҳим дошта, он дар асоси изҳори иродаи мардум дар марҳилаҳои муайян, бо риояи

озодии иродаи интихобкунанда ва таъмини махфӣ будани натиҷаи овоздиҳӣ амалӣ карда мешавад;

- таҳқиқот асоснок карда шуд, ки интихобот ҳамчун ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ марҳилаи дурударози ташаккул ва таҳаввули таърихи роиси сар намуда, аз шаклҳои одии изҳори ирода то ба сатҳи имрӯзаи ташкили маъракаи интихобот инкишоф ёфтааст;

- дар доираи таҳлилҳо муайян гардид, ки интихобот чун ниҳоди сиёсӣ дар Тоҷикистон заминаҳои таърихӣ сиёсӣ ва ҳуқуқии ҳудро густурда, дар раванди ташаккулу инкишофи муносибатҳои демократӣ, сохторҳои идоракунии давлат ва баланд бардоштани афкори сиёсии ҷомеа таъсири амиқ мегузорад;

- маълум гардид, ки бахши мушоҳидон ва иштироки онҳо дар раванди амалисозии интихобот намунаи аслигардонии шаффофият доништа мешавад;

- мустақкамнамоии низоми интихоботӣ, касбикунонӣ ва маъмурикунонии ин раванд, омӯзиши имкониятҳо ҷиҳати тақмили низоми қонунгузории соҳа, истифодаи василаҳои муносири технологӣ дар раванди овоздиҳӣ ва камолоти сатҳи фарҳанги сиёсӣ ҳуқуқии ҷомеа масоили муҳим дар раванди ташаккули минбаъдаи давлати демократӣ мебошанд.

- Насб кардани дурбонҳои назоратӣ дар участкаҳои интихоботӣ барои таъмини шаффофият дар баргузории интихобот ва тасдиқи дурустии шумораи овозҳои додашуда.

- Бо истифода аз технологияҳои инноватсионӣ тезонидани раванди интихобот ва таъмини иштироки ҳар як шаҳрванде, ки ҳуқуқи иштирок дар интихоботро дорад. Яъне, электривунонии маъракаи интихобот. (Масалан, дар оянда аз ҷониби барномасозон барномаи телефоние омода карда шавад, ки шаҳрвандоне, ки беморанд ё бо сабабҳои гуногун

дар интиҳобот иштирок карда наметавонанд, тавассути он барнома овоз дода, мавқеи худро муайян кунанд).

Муқаррароти асосии таҳқиқот, ки барои дифоъ пешниҳод мегарданд.

1. Интиҳобот чун раванди сиёсӣ, инчунин ташаккулдиҳандаи ниҳодҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ нақши калидӣ дошта, тавассути он қонунмандии ҳокимият таъмин карда мешавад. Илми муносири сиёсӣ интиҳоботро ба ҳайси раванди сиёсӣ ва ниҳоди сиёсӣ маънидод мекунад. Ин бесабаб нест. Интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ дорои марҳилаҳо, муттасилии амалу чорабинӣ, доираи муайяни субъектҳо ва тартибу муқаррароти дақиқ буда, дар муҳлатҳои муайянгардида оғоз ва анҷом меёбад. Дар ҷараёни он равандҳои сиёсӣ суръати тоза пайдо намуда, ғайолнокии баланди сиёсии субъектони сиёсат мушоҳида мегардад. Натиҷаи интиҳобот метавонад ҷойивазкунии элитаҳо ва ё аз навсозии ҳаёти онҳо бошад.

2. Интиҳобот ҳамчун ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ дар даври замонҳои гуногуни таърихӣ дар ин ё он шакл дар ҷомеа вучуд дошт. Пайдоиш ва таҳаввули ниҳоди интиҳоботро зарурати объективи ҷомеаи башарӣ барои ёфтани шаклҳои самаранокӣ идоракунии дар асоси интиҳоби элитаҳои ҳукмрон ба вучуд овард. Дар интиҳоби садаи XVII ва оғози садаи XIX бо таъсири инқилобҳои буржуазӣ ва тараққи афкори демократӣ қонунҳои нави конституционӣ ва интиҳоботӣ зухур карданд. Бо мурури замон ва паси сар шудани инқилобҳо ҷомеа стандарти умумиҷаҳониеро пазируфт, ки тибқи он интиҳобот бояд танҳо бо воситаи овоздиҳии пинҳонӣ баргузор карда шавад.

3. Дар кишвари мо маъракаи интиҳобот аз зинаҳои мураккабу пуртазоди иҷтимоӣ ва таҳаввулотҳои сиёсӣе убур карда, ба як низоми мукамал расидааст. Маъракаи интиҳобот дар шароити мушкили ҷанги шаҳрвандӣ яке аз омилҳои муҳимми таъмини қонунмандии ҳокимият ба ҳисоб рафта, баҳри пайдории ҳамгирории иҷтимоӣ ва ваҳдати ягонагӣ

дар ҷомеа мусоидат намудааст. Новобаста ба вазъи мушкил маҳз интиҳоботи озоду шаффоф ва демократӣ тавонист рухҳои ҳокимияти давлатиро даркишвар устувор гардонад. Дар натиҷа дар кишвар низоми хоси интиҳоботӣ ташаккул ёфт, ки арзишҳои демократӣ, анъанаву суннат ва арзишҳои давлатдориро дар бар мегирад. Таҷрибаи сиёсӣ самаранокии низомҳои интиҳоботии зикршударо собит намуда истодааст.

4. Раванди интиҳобот бо бисёр субъектии худ фарқ мекунад. Дар ин маъракаи сиёсӣ нақши ниҳоди мушоҳида ва мушоҳида чиён махсусан муҳим мебошад. Ниҳоди мазкур чун таҷрибаи пазируфта шуда дар интиҳоботҳои даврагӣ воситаи таъмини шаффофияти интиҳоб, баланд бардоштани сатҳи боварӣ ба қонунмандии ҳокимият баромад менамояд. Баргирифта аз таҷрибаҳои байналмилалӣ фаъолияти ниҳоди номбурдари ҳуҷҷату санадҳое, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба тавсиб расидаанд, ба танзим дароварда, дар миқёси миллӣ онро дар тавъам бо қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи интиҳобот ба амал мебарорад. Мушоҳидон дар асоси принципҳои беғаразӣ, бетарафӣ ва даҳлат накардан ба корҳои дохилии давлат фаъолияти худро амалӣ мекунанд. Мушоҳидаи раванди интиҳобот метавонад дарозмуддат ва кутоҳмуддат бошад, онро мушоҳидони миллӣ ва байналмилалӣ тибқи тартиби муқарраршуда амалӣ мекунанд.

5. Дар ҳар як марҳилаи рушди ҷомеа талабот ба таҳкими низоми интиҳоботии он меафзояд. Бо дар назардошти ҳолати мазкур низоми интиҳоботии Тоҷикистон ҳам пайваста аз диди сохторӣ ва функционалӣ фаъолияти худро такмилдода истодааст. Такмили амал карди Комиссияи марказии интиҳобот ва райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун мақоми доимоамалкунандаю касбӣ фаъолият намудани он масъалаи касбиқунонии низоми интиҳоботиро ҳал намуда, баҳри дар сатҳи баланди сиёсӣ ташкилу баргузор намудани интиҳоботҳо замина гузошт.

Инчунин боло бурдани сатҳи фарҳанги интиҳоботию фарҳанги сиёсии ҷомеа, ба омили муттаҳидӣ ва ҳамгиройии иҷтимоӣ табдил додани интиҳобот, густариши таъмини иттилоотии раванди интиҳобот дар замони рушди интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ масъалаҳои муҳим дар роҳи таҳкими низоми интиҳоботӣ дар кишвар мебошанд.

Саҳми шахсии доктараби дарёфти дараҷаи илмӣ. Интиҳоби мавзӯ, таҳия ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи масъалаи дар доираи диссертатсия баррасишаванда натиҷаи ҷустуҷӯҳои илмии муаллиф буда, раванди амалисозии корҳои пажӯҳишӣ бо ширкати бевоситаи муаллиф иртибот дорад. Хулоса ва тавсияҳои дар рисолаи илмӣ пешниҳодшуда, натиҷаи таҳқиқи мустақилонаи унвонҷӯ ба шумор мераванд.

Аҳамияти илмию амалии рисолаи диссертатсионӣ. Дастовардҳои илмии ин пажӯҳишро дар рафти омӯзиши минбаъдаи масъала, дар раванди таҳлил ва хулосабарориҳо ҷиҳати мақом ва нақши интиҳобот дар системаи сиёсии ҷомеа, дар таҳкими давлатдорӣ милли ва рушди муносибатҳои демократӣ мавриди истифода қарор додан имконпазир аст. Ҳамчунин, хулоса барориҳои алоҳида дар рисола метавонанд минбаъд ба сифати ҳам заминаҳои асосӣ ва бунёдии назариявӣ ва ҳам амалию касбии таҳқиқи бисёре аз масъалаҳои вобаста ба технологияҳои интиҳоботӣ баромад намоянд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми таълими фанҳои сиёсатшиносӣ, сиёсатшиносии амалӣ, менеҷменти сиёсӣ, технологияи маъракаи интиҳобот, идоракунии давлатӣ, давлатшиносӣ ва ба сифати курсҳои махсус истифода шаванд.

Таъйиди натиҷаи таҳқиқот. Натиҷа ва дастовардҳои таҳқиқот дар мақолоти илмии муаллиф, ки дар маҷаллаҳои илмӣ интишор ёфтааст, дарҷ гардида, роҷеъ ба мавзӯ муаллиф 8 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор додааст.

Соҳтори диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 176 саҳифа таҳия шуда, аз муқаддима, ду боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад.

БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИ ВА ТАЪРИХИЮ СИЁСИИ ИНТИХОБОТ ҲАМЧУН РАВАНДИ СИЁСӢ

1.1. Табиати сиёсию иҷтимоии интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ: моҳияти назариявӣ ва хусусиятҳои он

Дар олами муосир мақом ва нақши интиҳобот аҳаммияти хеле муҳимми сиёсиро касб намудааст. Интиҳобот, ки як раванди асосӣ ва зарурии сиёсат ба шумор меравад, дар пешрафти пайвастаи ҷомеа таъсири амиқ мегузорад. Дар воқеъ, интиҳобот дар пешрафти ҳаёти ҷомеаи муосир нақши бориз дорад ва он ба як қувваи таъминкунандаи пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ мубадал шудааст. Интиҳобот василаест, ки ба воситаи он таҳкиму такмили сохторҳои давлатӣ таъмин мегарданд. Дар Эъломияи ҳуқуқи башар дар мавриди мафҳум ва махсусиятҳои интиҳобот чунин омадааст: «Ҳар инсон ҳуқуқ дорад дар идораи корҳои мамлакаташ бевосита ё ба воситаи вакилоне, ки ихтиёран интиҳоб кардаанд, ширкат варзад. Поя ва манбаи қудрати ҳукуматро бояд иродаи мардум ташкил диҳад; интиҳоботҳои гузаришӣ ва ғайриқаллобона (ғайри сохтакорона) бояд тавассути ҳуқуқи умумӣ ва баробари интиҳоботӣ ба воситаи овоздиҳии пинҳонӣ ё шакли дигари ба он баробаршуда, ки шаффофиятро таъмин карда, озодии овоздиҳандаро кафолат медиҳад, баргузор гарданд»¹. Дар мафҳуме, ки зикр намудам, интиҳобот чун василаи таъсиси ҳокимият дар асоси иродаву хоҳиши мардум фаҳмида мешавад. Дар баробари ин, ҳуқуқи шахрвандонро барои иштироки бевосита ё бавосита дар барқарор кардани ҳокимияти давлатӣ таъмин менамояд.

Бояд ибраз намоем, ки фаҳми дурусти «интиҳобот», ба дарки амиқу ҳамаҷонибаи раванди ташаккул ва идоракунии ҳокимият мусоидат

¹Эъломияи умумии ҳуқуқи башар. – СММ. Тоҷикистон. – 1999. Моддаи 21. [Манбаи электронӣ] Речаи дастрас: <https://www.un.org> (санаи муроҷиат: 26.11.20).

мекунад. Таҳлилу таҳқиқи мафҳуми интиҳобот, пеш аз ҳама, аз омӯзиши моҳияту хусусиятҳои идораи равандҳои сиёсӣ оғоз мегардад. Аз ин рӯ, мафҳуми «интиҳобот» — ин яке аз унсурҳои асосии демократия ва як механизми муҳими иштироки шаҳрвандон дар идоракунии давлат мебошад. Дар раванди идоракунӣ ҳалли масъалаҳои сиёсӣ яке аз вазифаҳои асосӣ ба ҳисоб мераванд, зеро тавассути он ҷомеа ва давлат ба зинаи нави камолот бароварда мешаванд. Ташкилу баргузори интиҳобот ҳам дар навбати худ равандест, ки дорои хусусиятҳои хоси худ буда, тавассути он гардиши элитаи сиёсӣ таъмин ва таҳаввули озоиштаи он амалӣ мегардад. Диди функционалӣ ба интиҳобот хусусияти низомсоз дода, ба воситаи он муносибатҳои демократӣ дар ҷомеа ташаккул ва таҳким меёбанд. Маҳз хусусиятҳои мазкурро ба назар гирифта, интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ аз диди таърихӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ тавсиф карда мешавад.

Муҳаққиқи рус А.А. Бучин дар рисолаи номзадии худ интиҳоботро чунин шарҳ додааст: «Интиҳобот ин фаъолияти бошууронаи доираи муайяни шаҳрвандон доир ба ташаккули салоҳиятҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор ва шакли махсуси иштироки онҳо дар идоракунии давлатӣ фаҳмида мешавад»¹. Аз ин нуқтаи назар, махсусияти иштирок дар интиҳобот вақте ошкор мешавад, ки тавассути он шахс бевосита ё бавосита дар раванди ташаккули ҳокимияти давлатӣ иштирок мекунад. Аз ин ҷиҳат интиҳоботро метавон ҳамчун раванди ниҳодсоз муаррифӣ намуд.

Интиҳобот ба ҳайси ниҳоди муҳими демократия баҳри таъмини иштироки сиёсӣ ҷиҳати татбиқи иродаи сиёсии шаҳрвандон аҳаммияти муҳим дорад. Яке аз масъалаҳои калидӣ, ки дар раванди идоракунии интиҳобот нақши асосӣ дорад, мавҷудияти ҷаҳорҷӯбаи меъёрӣ ҷиҳати

¹ Бучин, А.А. Конституционные функции выборов в современной России. [текст] / А.А. Бучин.: Автореф. дис... к-та юрид. наук. – Саратов, 2008. – С. 25

ташкил ва идоракунии он мебошад. Заминаи асосии муносибатҳои мазкурро санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд, ки тамоми муқарраротро дар ин самт танзим менамоянд. Ба така ба ин масъала гуфта метавонем, ки интиҳобот яке аз фаъолтарин ва муҳимтарин ҷузъи низоми сиёсии муосир мебошад.

Дар луғатномаи энциклопедӣ, ки соли 1892 аз ҷониби мураттибон Брокгауз Ф.А. ва И.А.Эфрон таҳия шудааст, маҳфуми интиҳобот аз нигоҳи ҳуқуқӣ ҳамчун санаде ифода ёфтааст, ки «дар он гуруҳи одамон, бо мақсади амалисозии мақсадҳои сиёсӣ иҷтимоии худ фаъолият намуда, аз доираи муайян як нафарро ҳамчун намояндаи гурӯҳ ё вакили як миллат интиҳоб менамоянд ва ё нафареро ҳамчун масъул барои амалӣ сохтани вазифаҳои ҷамъиятӣ пешниҳод месозанд»¹. Дар ин маънӣ интиҳобот ҳамчун василаи таъмини фаъолнокии шаҳрвандон дар роҳи ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ фаҳмида мешавад.

Бо назардошти ин гуфтаҳо, метавонем гӯем, ки интиҳоботи демократӣ партофтани варақаи интиҳоботӣ ба қуттӣ, ба хоҳири он нест, ки дар панҷсоли оянда фарди интиҳобкардаи шумо дар парлумон хомӯширо ихтиёр кунад. Ин ҳаргиз демократия нест. Балки демократия ҳамон вақт фаъол мегардад, ки интиҳобкардаи шумо ҳамавақт дар ҳамаҷо фаъол бошад. Аз ин нуқтаи назар, интиҳобот на танҳо ҳамчун василаи ташаккули мақоми намояндагӣ, балки таъмини самаранокии фаъолияти он низ бояд баромад кунад.

Ба аҳаммият ва моҳияти низоми интиҳоботӣ дахл намуда, олим Ю.А. Штейнберг ба ақидае омадааст, ки «давлати муосири демократӣ бе баргузор намудани интиҳоботи марҳилавӣ ба мақомоти идоракунии расмӣ бодикқат коркардшудаи интиҳоботӣ вучуд дошта наметавонад. Дар ин масир яке аз масъалаҳои муҳимтарини ташаккули

¹ Брокгауз Ф.А., Эфрон И.А. Энциклопедический словарь [Текст] / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – СПб., 1892. – С.470.

ҳуқуқи интиҳоботӣ ин дарёфти низоми интиҳоботиест, ки ифодаи иродаи мардум ва мутобиқати манфиатҳо дар мақомоти ҳокимияти давлатиро таъмин намояд»¹. Дар ин маънӣ интиҳобот ҳамчун унсури муҳимми ташаккул ва рушди давлати демократӣ тавсиф мешавад.

Дар доираи адабиёти муосир ду тарзи муносибат оид ба маънидодкунии категорияи “интиҳобот” вучуд дорад:

- якум, ин, ки интиҳобот ҳамчун падидаи сиёсӣ маънидод ва тавсиф шуда, он ҳамчун механизми сиёсии ташаккули ҳокимият фаҳмида мешавад. Илми сиёсӣ талоши худро роҷеъ ба омӯхтани ҳаматарафаи падидаи зикрёфта вусъат бахшида, хосияти сиёсӣ касб кардани интиҳобот ва равишҳои онро мушаххас кардааст;

- дуюм, маънидод намудани интиҳобот ҳамчун зухуроти ҳуқуқӣ, ки ба воситаи он як қатор масоили муҳимми ҳуқуқӣ, дар мисоли эътирофи легитимияти ҳокимият, таъмини ҳуқуқҳои сиёсӣ, ҳуқуқи интиҳоботӣ, ҳуқуқи иттиҳод шудан ва озодона баён кардани фикр, ки дар меҳвари демократия қарор доранд, ҳалли худро меёбанд.

Қабули қарорҳои дастаҷамъӣ аз фаҳмиши баланди сиёсӣ доштан сарчашма мегиранд. Қарорҳои сиёсӣ на фақат дар ҷаҳорҷӯбаи мушаххаси шаҳрвандон, балки аз тарафи субъектҳои интиҳобот ва дар доираи соҳибхитиёрии бошандагон пазируфта мешавад.

Ҳамзамон, талаботу манфиатҳои шаҳрвандон оид ба масъалаи интиҳоби сарвар ифодаи муносибатҳои сиёсӣ дар ҷомеа мебошад. Воқеан, ҳукумат ва мардум мустақиман тавассути интиҳобот бо ҳам пайваست мегарданд ва мардум ин ҳукуматро дар заминаи иродаи озоди хеш интиҳоб менамояд.

Инчунин, дар раванди интиҳобот ҳуқуқҳои интиҳобкунандагон бевосита амалӣ мегарданд ва мушоҳида ҳам аз ҷониби мушоҳидачиёни

¹ Ниг.: Штейнберг Ю.А. Избирательная система как институт современного демократического государства [Электронный ресурс] / Ю.А.Штейнберг.// Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article> (дата обращения: 26.01.24).

минтақавию байналмилалии раванди интиҳобот дар сатҳи лозимӣ ба амал бароварда мешавад.

Таснифи сиёсии интиҳобот фаҳмиши гуногунҷанбаи ниҳоди мазкурро ошкор месозад. Марбут ба ин метавон монографияи муҳаққиқи рус Л.А. Гусеваро оид ба таҳлили муқоисавии системаҳои интиҳоботии минтақавӣ ҳамчун асос оварда, онро ба се қисми асосӣ чудо намуд. Дар навбати аввал, онҳо дар миқёси федералӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ чораи ягонаи ҷалби демократии аҳоли ба раванди ташаккули ҳокимияти давлатӣ ҳастанд. Дуюм, онҳо воситае ҳастанд, ки шаҳрвандон метавонанд дар ҳаёти сиёсии давлат ширкат варзанд ва дар раванди идораи давлатӣ саҳмгузори кунанд. Сеюм, онҳо ба аҳоли барномаҳои сиёсатмадорон ва номзадҳои алоҳида, инчунин, қувваҳои сиёсии мухталифро муаррифӣ менамоянд¹. Тавсифи мазкур моҳияти хоси сиёсӣ доштани ниҳоди интиҳоботро ошкор мекунад. Дар маънии зикргардида ҷанбаи системавӣ (низомии интиҳоботии аз боло ба поён), субъективӣ (иштироки шахс ҳамчун субъекти фаъоли интиҳобот) ва мазмунӣ, ки моҳият ва мақсаду ҳадафи иштироки номзадҳоро дар интиҳобот муайян мекунад, ифодаи худро меёбад. Ҷанбаҳои зикргардида бори дигар падидаи сиёсӣ будани интиҳоботро асоснок мекунанд.

Барои ифода ва муайян намудани дараҷаи сиёсии интиҳобот зарур аст, ки таҳлили функционалӣ гузаронида шавад. Дар вақти баёни унсурҳои интиҳоботӣ ҷанбаҳои сиёсӣ дар мисоли ҳокимият дар канор монд. Олимон ва донишмандон ҳангоми ошкор намудани хусусиятҳои сиёсии интиҳобот қайд менамоянд, ки: «Дар зери мафҳуми интиҳобот иштироки бевоситаи шаҳрвандон дар амалӣ намудани ҳокимияти мардум фаҳмида мешавад»². Мазмун ва дарки «интиҳобот» ҳамчун

¹ Гусева, Л.А. Сравнительный анализ региональных избирательных систем (на примере республик и областей Поволжья и Предуралья). [Текст] / Л.А. Гусева. - Казань, 1998. - С.12.

² Аяцков, Д.Ф., Комкова Г.Н., Фомин О.Н., Шудра О.В., Южаков В.Н. Конституция и политические права российских граждан: реализация в Саратовской области/ Под ред. Южакова В.Н.). [Текст]/ Д.Ф. Аяцков . Г.Н . Комкова . О.Н. Фомин . О.В . Шудра В.Н. Южаков .: - Саратов, 1997. - С.39.

категорияи сиёсӣ имкон медиҳад, ки маҳз тавассути вазифаҳои худ моҳияти сиёсӣ иҷтимоӣ ва мақому нақши он дар ҷомеа муайян карда шавад.

Олими рус А.Г. Орлов дар асараш «Конституционные функции выборов в современной России» дар бораи интихобот чунин таснифот овардааст: «Дар замони муосир давлатҳои демократӣ интихоботро ҳамчун василаи асосии ифодаи иродаи аҳоли, шакли ба амал баровардани соҳибхитӣ халқ меҳисобанд»¹. Воқеан ҳам, дар шароити муосир интихобот омили муҳимми ташаккули муносибатҳои демократӣ ба ҳисоб меравад, зеро ҷомеаи имрӯза раванди демократикуниро пеша намудааст, ки наздикшавии халқ бо давлат тавассути интихобот амалӣ карда мешавад.

Б.Манен интихоботро ҳамчун василаи демократия маънидод намуда, қайд мекунад, ки: «... он режими сиёсӣ аст, ки халқро манбаи асосии ҳокимият эътироф намояд ҳам, идоракунии давлатро мақомоти муайяни ваколатдоркарда, ки онро мардум тавассути интихобот ташкил мекунад, амалӣ мегардонад. Демократияи намоёндагӣ шакли пешрафтаи иштироки сиёсӣ дар давлатҳои муосир ба ҳисоб меравад. Моҳияти ин шакли демократия дар он аст, ки мардум бевосита дар раванди қабули қарорҳо иштирок мекунад, намоёндагони худро интихоб менамоянд, ки барои ҳимояи манфиатҳои онҳо қарорҳо қабул мекунанд»². Аз ин рӯ гуфтан ба маврид аст, ки интихобот муайянкунандаи ширкати ҷаҳлонаи одамон дар пазириши қарору асноди сиёсӣ ва танзимкунандаи онҳо дар пешрафти давлат ба ҳисоб меравад.

Аз нуқтаи назари профессор Ю.А.Веденеев интихобот ҳамчун як воситаи ташаккули ниҳоди ҳокимияти давлатӣ ва ҳамчун роҳи муайян кардани манфиатҳои сиёсии аҳоли баррасӣ карда мешавад. Албатта, дар

¹ Баглай, М.В., Лайбо Ю.И., Энтина А.М. Конституционное право зарубежных стран [текст] / М.В.Баглай, Ю.И. Лайбо, А.М. Энтина.. –М.,2003.- С.187.

² Манен, Б. Принципы представительного правления [Текст] / Б. Манен — ЕуСПб, 2008. — С. 15

шароити муосир дар давлатҳои демократӣ интихобот як шакли таъмини қонунмандии ҳокимияти расмӣ мебошад, ки тавассути он фаъолияти мақомоти давлатӣ расмӣ ва ҳуқуқҳои интихоботии шаҳрвандон амалӣ карда мешаванд. Маъракаи интихоботӣ муносибатҳои ҷамъиятиро дар симои субъект (интихобкунандагон) ва дар симои объект (давлат ва сохторҳои ҳокимият) маънидод мекунад. Моҳияти ин муносибатҳо тавассути иродаи мардум барои ташаккули элита ошкор мешавад.

Бинобар таъкиди В.П. Пугачёв: «Интихоботи сиёсӣ василаи ифшои манфиатҳои сиёсии аҳоли ва пазируфтани қарорҳои аҳлона дар пояи изҳори якхела ва иродаи баробари шаҳрвандон ба ҳисоб меравад»¹. Яъне шаҳрвандон бо ин роҳ метавонанд роҳбари арзандаи худро дар раванди баргузори маъракаи интихоботӣ интихоб намоянд ва роҳбар дар қабули қарорҳо манфиатҳои шаҳрвандонро ба инобат гирад.

Муҳаққиқони рус М.И. Кукушкин ва А.А. Югов бар он андешаанд, ки: «Интихобот як рукни сиёсӣ ва ҳуқуқии ҷомеа буда, ҳамчун тарзи даврагии фаъолияти ниҳодҳои интихоботӣ, дигар субъектҳои интихобот ва ҳамчун раванди пайвастаи татбиқи иродаи мустақили сиёсӣ тавсиф карда мешавад. Халқ ҳамчун манбаи ҷудонопазири низоми демократӣ эътироф гашта, иштироки фаъолтари онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсии кишвар таъмин мегардад»². Дар мамлакатҳое, ки сохти давлатдориашон демократӣ мебошад, интихобот раванди сиёсиро фаъолтар сохта онро ба ҳаракат медарорад. Маҳз ба воситаи фаъолшавии раванди сиёсӣ ҷомеа метавонад пешрафт карда, барои яондаи дурахшони худ талош намояд.

Аз нуқтаи назари Н.С.Петишева «Интихобот яке аз муҳимтарин унсурҳои системаи сиёсии кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, асоси демократияи намоёндагӣ ва роҳи афзалиятноки ташкили мақомоти

¹ Пугачев, В.П. Введение в политологию. Словарь-справочник [Текст] / В.П. Пугачев. – М., 1996. – С.40.

² Кукушкин, М.И., Югов А.А. Понятие и структура избирательного процесса [Текст] / М.И. Кукушкин, А.А. Югов // Выборы и референдумы. – 1998. - №1. – С.15.

давлатӣ дар ҳама гуна давлати демократӣ мебошад. Маҳз тавассути интиҳобот шаҳрвандон дар идораи корҳои давлатӣ иштирок карда, дар ташкили ҳокимияти намояндагӣ саҳм мегузоранд»¹.

Калимаҳои демократия ва интиҳобот мафҳумҳои мебошанд, ки бо ҳамдигар пайванди ногуастагӣ дошта, пуркунандаи якдигаранд. Чун, ки «ҳуқмронии халқӣ» - ро бе намояндаи интиҳобшудаи давлат тасаввур карда намешавад. Бидуни шак, интиҳобот василаи сиёсӣ мебошад, зеро тавассути он мақомоти ҳокимият ташаккул меёбад. Гузашта аз ин, аҳаммияти интиҳобот, дар он аст, ки он асоси демократияи намояндагӣ дорад ва ба шаҳрвандон имкони иштирок дар идоракунии ҳокимиятро фароҳам месозад.

Дар ҳолати демократӣ ва ҳуқуқбунёд баргузорнамоии интиҳобот чун маъракаи сиёсӣ ва таъмини шинохти он ҳамчун ниҳоди сиёсӣ муҳим арзёби мешавад. Интиҳоботро мешавад як навъ дастгоҳи ҳокимияти халқ дар пояи озодии андеша ва иродатмандии интиҳобкунандагон донист. Аз ин рӯ бе каму кост ва воқеӣ баргузор кардани он яке аз вазифаҳои аслии давлат ва давлатдорӣ маҳсуб меёбад.

Ба ақидаи Е.Г. Морозова: «Самти муҳим барои дар сатҳи касбӣ гузаронидани маъракаи интиҳобот омода намудани кадрҳо тавассути омӯзишҳои кӯтоҳмуддати технологияҳои интиҳоботӣ мебошад, ки ба онҳо фаъолон, ихтиёриён ва шахсони мароқдори ҳизбӣ ҷалб карда мешаванд. Тамоми ҳизбҳои сиёсии Ғарб дар сохторҳои марказии худ шӯбаҳои таъминоти маъракаиҳои интиҳоботӣ доранд. Баъзан чунин хадамотҳо на дар дохили ҳизбҳо, балки дар назди онҳо ташкил карда шуда, ба сифати фондҳои мустақил ҷиҳати таъминоти техникаю

¹ Измаилов, В.З. Исторически опыт проведения избирательных кампаний в органы представительной власти Российской Федерации (1987-1999 гг.) [Текст] / : автореф. дис... канд. истор. наук. / В.З. Измаилов. - М., 2006. - С. 7.

технологии маъракаи интихоботӣ фаъолият мекунад»². Таҷрибаи зикргардида нишон медиҳад, ки касбикунони сиёсат худ талаботро ба касбикунони фаъолияти комиссияҳои интихоботӣ пурзӯр мекунад. Дар ҳамин асос баланд бардоштани сатҳи дониш ва касбияти аъзои комиссияҳои интихоботӣ зарур буда, он аҳаммияти ниҳодиро рушд медиҳад.

Аз назари донишманди рус А.Г., Полозов ин маъракаи сиёсӣ муҳаррикero мемонад, ки метавонад дар ҳама ҳол тағйирдиҳандаи робитаҳои ҷомеа бо ҳокимияти намоёндагӣ бошад. Мавсуф роҷеъ ба ин масъала чунин ибрози назар намудааст: «Интихобот асоси ҷомеаи демократӣ ва шакли асосии иштироки сиёсии аҳоли мебошад. Интихобот ҳамчун як институти сиёсии демократӣ системаи муассири воситаҳоест, ки аз ҷониби давлат барои ташаккул ва инкишофи ҳокимияти давлатӣ истифода мешавад»¹.

Дар робита ба ин «Тавассути интихобот иродаи шаҳрвандон ба ҳокимияти давлатӣ табдил меёбад. Интихобот як омили пайвастунандаи ҷомеаю давлат мебошад. Парламент барои шаҳрвандон на танҳо як мақомоти ҳокимияти давлатӣ, балки чун сохтори ифодакунандаи манфиатҳои онҳо низ баромад мекунад»².

Аз ин дидгоҳ, «интихобот як механизме мебошад, ки иштироки онҳоро дар идораи ҳокимияти давлатӣ муайян мекунад ва аз назари номзадҳо бошад, интихобот на танҳо иштироки онҳоро дар ташаккули иродаи сиёсӣ таъмин мекунад, балки ба онҳо имкон медиҳад то мандати парлумонӣ гирифта, мавқеи бонуфузро ишғол намоянд. Аз баски вакилон одатан сиёсатмадорони касбӣ мебошанд, интихобот инчунин

² Морозова, Е.Г. Электоральный менеджмент: Учеб. пособие [Текст] / Е.Г. Морозова - М.: РЦОИТ, 2002.- С.11.

¹ Полозов, А.Г. Особенности современного избирательного процесса в Российской Федерации (по материалам Московской области) [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / А.Г. Полозов. - М., 2014. - С. 16.

² Полозов, А.Г. Особенности современного избирательного процесса в Российской Федерации (по материалам Московской области) [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / А.Г. Полозов. - М., 2014.

имкониятҳои онҳоро дар соҳаи касбӣ муайян мекунад»³. Аз фикру андеша ва таҳлили андешаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки интиҳобот дар доираи васеъ баргузор гардида, номзадро то ба сатҳи Президентӣ ва вакили парлумон оварда мерасонад. Дар ин миён нақши муҳимро интиҳобкунандагон ва мақоми ташкилкунандаи интиҳобот мебозад. Дар ин миён масъалаи муҳимми дигар касбикунони интиҳобот дар меҳвар қарор мегирад, ки дар сатҳи баланд баргузор кардани он муҳим арзёбӣ мешавад.

Вобаста ба ин, муҳаққиқи рус В.С. Елистратова дар рисолаи номзadiaш мавқеи А.Г. Полозовро дастгирӣ намуда, қайд менамояд: «Интиҳобот шакли иштироки сиёсӣ мебошад. Он тамоми ҳаёти сиёсиро ғайраравонад. Шаҳрвандон дар таҳия ва муҳокимаи масъалаҳои муҳими ҷомеа, ташаккули сохтори ҷомеа, рушди ҳизбҳо ва низоми ҳизбӣ саҳм мегузоранд, сарварони сиёсиро интиҳоб мекунанд, ҳамчун воситаи асосӣ барои қонунигардонии ҳокимият, мушоҳида ва тағйирёбии он амал мекунанд. Интиҳобот кафолати озодиҳои сиёсӣ дар ҷомеа ва яке аз рӯкҳои асосии бартарафсозӣ ва рафъи мӯҷароҳои сиёсӣ»¹. Аз баррасии В.С. Елистратова маълум мешавад, ки вай интиҳоботро як раванди мураккаб меҳисобад. Интиҳобот равандест, ки ба ҳаёти сиёсӣ суръат бахшида, манфиати ширкаткунандагонро таъмин мекунад. Вобаста ба ин муҳаққиқ дар бораи интиҳобот ҳамчун як системаи мувофиқ, ки дар ҳамбастагии ҳамаи унсурҳои он амал мекунад, сухан меронад.

Дар асоси баррасиву таҳлилҳои боло метавонем интиҳоботро маъракаи сиёсӣ унвон диҳем, зеро он ҳамчун ниҳоди сиёсӣ мақомоти намояндагӣ ва иҷроияро дар тобеияти худ қарор дода, худ ҳамчун

³ Полозов, А.Г. Особенности современного избирательного процесса в Российской Федерации (по материалам Московской области) [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / А.Г. Полозов. - М., 2014. - С. 16.

¹ Елистратова, В.С. Избирательная система России: конституционно-правовые основы и политическая практика [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук. / В.С. Елистратова. - М., 2008. - С. 8.

низомии муҳиму судбахш амал мекунад. Ба ин васила интиҳобот роҳкушоии навовариҳои сиёсӣ ва ислоҳоти пешрафта бошад.

Ҷанбаи дигари муҳим масъалаи маънидодкунии интиҳобот ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ мебошад, ки ба сифати анъанавӣ васеъ паҳншуда эътироф шудааст.

Бояд зикр намоем, ки рӯовариҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба масъалаҳои концептуалии ҳуқуқи интиҳобот, албатта хеле натиҷабахш аст. Аз тарафи дигар, таърифи расмӣ ва ҳуқуқии калимаи «интиҳобот», ки дар санадҳои ҳуқуқӣ зикр гардидааст, махсусиятҳои расмӣ гирифта, як қатор меъёрҳои дигари соҳаҳои илмҳои сиёсиро сарфи назар мекунад. Интиҳобот фарогири теъдоди қавонини ҳуқуқӣ аст, ки раванди баргузори ва қафолатбахши ин маъракаи сиёсиро таъмин менамоянд.

Донишманд А.А. Вешняков оид ба ин мавзӯ ба чунин хулоса омадааст: «Аз ҷиҳати технологӣ, интиҳобот дар шакли гардиши формалӣ ба расмият дароварда мешавад, ки татбиқи ҳуқуқи интиҳоботии фаъл ва пассифро дар доираи раванди интиҳобот таъмин менамояд»¹. Дар ин ҷо суҳан сари муайян намудани шаклҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ меравад, ки фаълро ғайрифаволро дар бар гирифта, яке пешниҳод шудану дигаре интиҳоб карданро дар назар дорад.

Ҳамин тариқ, моҳияти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва технологӣ шароит фароҳам меоранд, ки интиҳобот ҳамчун маъракаи мустақили сиёсӣ эътироф шавад ва масъулиятҳои зерини ин маъракаи муҳим буда ба таври пурра мавриди иҷро қарор гиранд.

Мувофиқи нигоштаҳои М.В.Баглай: «Дар адабиёти ҳуқуқӣ интиҳобот ҳамчун як шакли қонунигардонии ифодаи мустақим ва муҳимтарин зуҳури демократия муайян карда мешавад»². Дар воқеъ ин

¹ Вешняков, А.А. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации [Текст] / А.А. Вешняков. – М., 2003. – С. 6.

² Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации [Текст] / М.В. Баглай. – М., 2001. – С. 359.

интихобот аст, ки навобаста аз фазои мавҷуда қонунмандии ҳокимиятро бевосита таъмин менамояд ва он бавосита маҳсули иродаи шаҳрвандон аст. Постников А.Э. ин масъаларо чунин шарҳ додааст: «Қонуни интихобот ҳамчун интихоботи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ки дар Федератсияи Россия баргузор мешаванд, фаҳмида мешаванд. Интихобот маънои аз ҷониби шаҳрвандони Федератсияи Россия интихоб шудани мақомоти дахлдорро дорад, маҳз дар интихобот шаҳрвандон аз ҳуқуқи конститутсионии интихоб кардан ва интихоб шудан ба мақомоти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ истифода мебаранд»¹. Моҳияти комили ҳуқуқии иқтибоси мазкур дар он аст, ки ҳуқуқи интихоботиро бо хусусиятҳои тавсифи маънидод шудааст. Аз ин андеша бармеояд, ки дар доираи амалкунандаи қонунгузории Федератсияи Россия тамоми муносибатҳои вобаста ба интихобот танзими ҳуқуқии ҳудро ёфтаанд.

Дар яке аз мақомоти мунташиршуда дар ҳафтаномаҳои Россия интихобот як қувваи бузургу судманд дар пешбурди мақомот маънидод шудааст. Воқеан ҳам чунин аст. Интихоб ва эътирофи демократия ба ҳайси шакли хоси муносибатҳои ҷамъиятӣ тақозо менамояд, ки механизми вижаи муаррифии иродаи халқ дар ташаккули ҳокимияти сиёсӣ бояд коркард ва истифода карда шавад. Ин механизм интихобот аст.

Бинобар таъкиди Н.М. Антошина сутунмуҳраи демократияи намояндагиро интихобот ташкил медиҳад ва равиши самарабахши пешрафти мақомоти давлатиро дар кишварҳои демократӣ таъмин месозад. Интихобот аст, ки ҳаққи ширкати шаҳрвандонро дар идоракунии давлат таъмин месозад. Шаҳрвандон бо истифода аз ин маъракаи сиёсӣ аз ҳуқуқи овоздиҳии худ истифода мебаранд. Албатта, ҳуқуқи овоздиҳӣ пайдо кардани шаҳрвандон метавонад як навъ

¹ Постников, А.Е. Избирательное право России [Текст] / А.Е. Постников. – М., 1996. – С. 21

муносибати субъективии онҳо дар ташкили мақомоти давлатӣ бошад, ки ин хосият ба ҳама кишварҳои демократии дунё иртибот мегирад. Таъмини ҳуқуқи интихоботии шаҳрвандон яке аз василаҳои муҳимми таъмини боварӣ ба ҳуди раванди интихобот, ҳамчун механизми амалинамоии демократия, қонунмандии ҳокимият ва қудрати давлат маҳсуб ёфта, давлати қудратманду пуриқтидор маҳз дар заминаи боварӣ ва дастгирии шаҳрвандон ташаккул меёбад. Ҳамин аст, ки ҳуқуқи интихоботӣ ҳамчун василаи таъмини иштироки шахс дар ташаккули шохаҳои ҳокимияти давлатӣ эътироф мегардад.

Маҳз ҳамин боис шудааст, ки интихобот чун унсури зарурии демократӣ дар ҳолатҳои зарурӣ аз ҷониби давлат дар асоси муқаррароти қонун баргузор мегардад.

Ба зами ин сиёсатшиносону ҷомеашиносон ва ҳуқуқдонҳо дар замони имрӯз дар робита ба интихобот ва паҳлуҳои муфиди сиёсӣ иҷтимоии он пажӯҳишҳои муфидро ба сомон расонида, дар кори худ роҷеъ ба муҳтаво, мазмун ва зарфиятҳои рушди он таваҷҷуҳ намудаанд.

Муҳаққиқони тоҷик Т.Р. Раҳмонов, Р.Г. Абдулло, Н. Давлат, А.А. Сайфиддинов, А. Муҳаббатова, А.И. Имомов, Зокиров Г.Н., Г.А. Тохидлу, И. Шарипов, С. Шарипов, А.Н. Маҳмадов, М.У. Хидирзода, Л. Шарифзода, М.Р. Камолова, Б.С. Гадоев ва дигаронро¹ метавон ном

¹ Раҳмонов, Т.Р. Процессы политической модернизации в Республике Таджикистан. Избранные сочинения. [Матн] / Т.Р. Раҳмонов – Душанбе, 2014; Р. Г. Абдулло. Таджикистан: выборы 2005 и перспективы государственности страны: историческая эволюция. // Журнал «Центральная Азия и Кавказ». №2-3. 2005; Р. Г. Абдулло. 14 лет независимости: новые вызовы. Asia-Plus. - № 36 (294) 7 сентября 2005; Р. Г. Абдулло. Президентские выборы 2013 года: проблема легитимности Партии исламского возрождения Таджикистана // Журнал. «Центральная Азия и Кавказ». - №2. 2014; Н. Давлат. Многопартийность по-таджикски, или фикция в масштабах страны /Азия-Плюс. № 23. - 26 марта. – 2015; Н.Давлат. Эксперт: к предстоящим выборам таджикская оппозиция не сможет создать коалицию [Текст] / Н. Давлат. Азия-Плюс. 11 марта 2015; Сайфиддинов, А.А. Становление и развитие избирательного права в Таджикистане. [Текст] / А.А. Сайфиддинов - Душанбе, 2003; Муҳаббатова А. Политические партии: реальность и перспективы. Социально политической анализ. [Текст] / А. Муҳаббатова - Душанбе, 2011; Имомов, А.И. Выборы и парламент Республики Таджикистан. [Текст] / Имомов, А.И. – Душанбе, 2001; Имомов, А.И. Избирательная система и её проблемы: выборы в фокусе политики. [Текст] / Имомов, А.И. Мизон: Науч. – информ. аналит. бюлл. №3. 1999; Имомов А.И. Дальнейшее совершенствование избирательной системы. [Текст] / Имомов, А.И. Мизон: Науч. – информ. аналит. бюлл. №4. 1999; Имомов, А. И. Избирательное право и избирательные системы в Республике Таджикистан. [Текст] / Имомов, А.И. – Душанбе, 2015 г. (на тадж. языке); Имомов А. И. Конституционно-правовая реформа и политический процесс в Республике Таджикистан[Текст] / Имомов А.И. Центральная Азия и Кавказ №2. 2000; (на тадж. язык); Зокиров, Г.Н. Политическая система: проблемы и перспективы развития. [Текст] / Зокиров, Г.Н. - Душанбе, 2011; Зокиров, Г.Н. Политическая независимость. [Текст] / Зокиров, Г.Н. - Душанбе, 2000; Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. [Матн] / Г.Н. Зокиров, - Душанбе, 2015; Тохидлу, Г.А. Становление и развитие законодательства о выборах в

бурд, ки интиҳоботро ҳамчун маъракаи бузурги сиёсӣю шаҳрвандӣ аз паҳлуҳои гуногун мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор додаанд. Пажӯҳиши онҳо инъикоси раванди ташаккул ва таҳаввули низоми интиҳоботӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Профессор Г. Н. Зокиров интиҳоботро василаи медонад, ки ба воситаи он мешавад ниҳодҳои ҷамъиятиву давлатиро дар ҳоли такмил қарор дод ва пешрафти онҳоро таъмин намуд. Воқеан ҳам интиҳобот ва раёйпурсӣ шакли олии изҳори иродаи халқ буда, халқро ҳамчун сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф менамояд. Ба андешаи ин донишманд халқ чун қувваи пешбарандаи ҳокимияти давлатӣ дар раванди баргузории интиҳобот ширкат намуда, ба воситаи раёйдихӣ саҳми худро дар ташаккули ниҳодҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба иҷро мерасонад.

Интиҳобот бо тамоми печидагӣ ва ихтилофоташ як ниҳоди созандаи сиёсат аст. Дар дунё бо давлате мувоҷеҳ шудан мушкул аст, ки дар он интиҳобот вучуд нашошта бошад. Дар баробари давлат ва шохаҳои гуногуни он тамоми ҷомеаи шаҳрвандии ҷаҳонӣ барои амалӣ гардонидани мақсаду ҳадафҳои манфиатовари худ ба интиҳобот рӯй оварда, бо усулу воситаҳои гуногун аз он баҳраманд мешаванд. Воқеан ҳам, дар замони муосир интиҳобот беҳтарин василаи таъмини принципҳои демократӣ дар бораи сарчашмаи ҳокимият эътироф намудани халқ мебошад.

Профессор А.Маҳмадов ва гурӯҳи муаллифон раванди интиҳоботро тавсиф намуда, қайд мекунанд, ки: «Интиҳобот бозори

представительные органы Таджикистана (1917-2015 гг.): [Текст] автореф. дис... канд. юрид. наук./ Г.А. Тохидлу – Душанбе, 2015; Шарипов И.Ш. Особенности развития демократических процессов в независимом Таджикистане. Известия. [Текст] Академии наук РТ. Серия: Философия и правоведение/ И.Ш. Шарипов . №1-2. 2006; Шарипов, С.И. Политические процессы в таджикском обществе[Текст] (сборник статей 1998 – 2011 гг.)/ С.И. Шарипов – Душанбе, 2011; Шарипов, С.И. Демократизация политических процессов в современном Таджикистане: автореф. дис.. доктор.полит. наук. [Текст] / С.И. Шарипов – Душанбе, 2001; Шарипов С.И. В парламенте хотят видеть молодых и достойных. [Текст] / С.И. Шарипов Вечерний Душанбе. - №4 (636). - 27 января, 2010; Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъмини ҳамгирории иҷтимоӣ дар ҷомеа. – душанбе, 2021.; Хидирова, М.У., Камолова, М.Р. Процесс выборов и избирательные системы. [Матн] / Хидирова М.У . М.Р. Камолова - Душанбе, 2011.

сиёсиест, ки дар он мубодилаи арзишҳо сурат мегирад»¹. Барои мисол метавон ба ин нуқта тамаркуз кард, ки ашхоси ба вазифа пешниҳодшуда барномаи пешаз- интихоботиашонро ба ихтиёри интихобкунандагон вогузор менамоянд ва барои ҷалби таваҷҷуҳи онҳо мақсаду маром ва ҳадафҳои худро баён карда, кӯшиши гирифтани овозҳои лозимро аз ҷониби онҳо мекунанд. Албатта, дар ин миён гоҳе ба назар мерасад, ки бархе аз номзадон дар ин раванд тақаллубкор бошанд. Барои ҳамин дар бисёре аз кишварҳо миёни номзадҳо баҳсҳои рӯ ба рӯ гузаронида мешавад. Дар воқеъ интихобот он вақт самара ба бор хоҳад овард, ки дар давлат ҳаққу ҳуқуқи интихобкунандагон ҳимоя карда шавад.

Бесабаб нест, ки муҳаққиқи тоҷик профессор А.Муҳаббатов интихоботро ягона воситае медонад, ки тавассути он шахс ҳамчун манбаи ҳокимият имконият пайдо мекунад, ки мустақилона ба воситаи овоздиҳӣ мавқеашро муайян намояд². Дар ҳақиқат ҳам, тавассути баргузориҳои маъракаи сиёсӣ халқ ба сифати интихобкунанда ширкат варзида, мавқеъ ва ҳиссаи худро барои таҳкими ҳокимият ва пешрафти давлат мегузорад.

Профессор М.У. Хидирзода вобаста ба моҳияти интихобот чунин қайд менамояд: «Интихобот ҳамчун раванди сиёсии муттасил буда, марҳала ба марҳала ҷараён мегирад. Ин мафҳум, яъне «интихобот» моҳиятан ифодакунандаи маънои интихоб аст, ки инсон дар фаъолияти ҳаёти ва ҷамъиятии худ бо ин масъалаи муҳим рӯ ба рӯ мешавад»³. Воқеан интихобот ҳамчун раванди сиёсӣ, марҳала ба марҳала дар суръат гирифта, ҷорабиниҳои он пай дар пай амалӣ карда мешаванд.

¹ Муҳаммад, А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода, Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. [Матн]/ А.Н. Муҳаммад ., М.У. Хидирзода ., Х.Қ. Сафарализода - Душанбе: Паёми ошно, 2018. – С. 260.

² Ниг.:Муҳабатов Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ. [Матн]/ М. Муҳабатов. - Душанбе: «Истеъдод», 2013. -С. 187.

³ Хидирзода, М.У. Интихобот василаи таъсиси ниҳоди президентӣ (таҷрибаи Тоҷикистон). [Матн]/ М.У. Хидирзода. - Душанбе: «Дониш», 2021. - С.31 -126.

Бояд иброз намоем, ки соҳиб гаштани шахрвандон ба ҳуқуқи овоздиҳӣ мардумро ба сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ табдил медиҳад. Интихобот дар дасти мардум воситаи асосии ташаккули ҳокимияти давлатӣ, додани ваколатҳо ба вакилон ва шахсони мансабдори интихобшуда ба муҳлатҳои муайян мебошад. То он даме, ки интихоботи демократӣ баргузор мегардад, халқ сарчашмаи ягонаи ҳокимият баромад мекунад. Одамон ба интихобот ба андозае манфиатдоранд, ки метавонанд талаботи худро тавассути ниҳоди интихобот баён созанд.

Профессор М.У. Хидирзода вобаста ба моҳияти интихобот чунин қайд менамояд: «Интихоби дуруст метавонад садҳо мушкилро ҳал намуда, дар муҳити иҷтимоӣ барои инсон шароити мусоиди ҳаётиро фароҳам созад. Аз ин ҷиҳат, дарки дурусти моҳияту мафҳуми «интихобот» ва татбиқи мақсадноки он хело муҳим мебошад. Дар айнаи ҳол интихоби дуруст ифодаи ҷанбаҳои онтологӣ, гносеологӣ ва аксиологӣ қобилияти инсон доништа мешавад. Дар ҳамбастагии ин мавзӯ сатҳи фаҳмиши ҳастии инсон ва ҷомеа ҳамчун занҷираҳои пайвастае ҳаст, ки дар он эҳсоси воқеияти иҷтимоӣ ва шинохти низоми арзишҳои, ки дар ҳавзаи ҷамъият инкишоф ёфта истодааст, ифода меёбанд»¹. Таҳлили фалсафии моҳияти иштирок дар интихобот имкон медиҳад, ки хусусияти мураккабу ба ҳам пайвасти интихоботро бо дигар унсурҳои ҳаётии инсон дарк намоем.

Муҳаққиқи тоҷик Л. Шарифзода қайд менамояд, ки: «Интихобот падидаи бисёрҷонибаест, ки сохтори демократиро тасвир мекунад, ва шахрвандон ба воситаи он бархӯрди худро оид ба ҳукуматдорон арза медоранд. Воқеан ҳам интихобот асилтарин ҷавҳари ҷамъияти

¹ Хидирзода, М.У. Интихобот ва таъмини ҳамкории иҷтимоӣ дар ҷомеа. [Матн]/ М.У. Хидирзода. - Душанбе: «Баҳманруд», 2021. - С.22-142.

демократӣ ба шумор меравад»². Дар воқеъ интиҳобот унсури муҳимтарини ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад, ки шаҳрвандон метавонанд дар маъракаи сиёсии давлат озод ва ихтиёрон мавқеи худро муайян намоянд. Масалан, доир ба ин масъала муҳаққиқи дигари тоҷик М. Камолова чунин қайд менамояд, ки: «Нақши интиҳобот дар демократикунонии ҷомеаи Тоҷикистон ҳамчун як роҳи қонунӣ гардонидани равандаҳои сиёсӣ ҳокимият дар шароити дигаргунсозии ҷомеа мебошад»¹. Дар воқеъ, интиҳобот ҳамчун унсури муҳими ҷомеаи демократӣ дар роҳи қонунгардонии маъракаи сиёсӣ ва шаффофияти идоракунии давлатӣ нақши муҳимро ишғол менамояд.

Ба ҳеҷ ваҷҳ набояд тарзи муносибатҳои сиёсӣ бо усулҳои ҳуқуқӣ муҳолиф бошад ё сарфи назар гардад. Дар бештари маврид миёни онҳо фарқ гузоштан мушкил аст. Ба ҳамин хотир теъдод аз мушкилоти таҳлил намудаи мо хусусиятҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ касб мекунад. Онҳо ду паҳлуи бархилофиҳам будаи омӯзиши институтҳои интиҳоботиро тавсиф месозанд. Бо ин асос паҳлуҳои ҳуқуқӣ ва сиёсӣ якдигарро такмил дода, ба интиҳобот ҳамчун як институти демократӣ нерӯи бузург талқин мекунад. Дар тарзи бархӯрди ҳуқуқӣ, тавачҷӯх бештар ба масъалаҳои институтсионалӣ, қонунмандӣ, танзими ҳуқуқии ташкил ва баргузори интиҳобот равона мегардад. Ягон нави интиҳобот бе танзими санадҳои меъёри ҳуқуқӣ баргузор намешавад ва вуҷуд дошта наметавонад.

Муҳаққиқ А.А. Сайфиддинов паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқии раванди интиҳоботро таҳлил намуда, дар таҳаввули ҳуқуқи интиҳоботӣ ду марҳиларо ҷудо карда, ибраз менамояд, ки: «Дар таҳаввули ҳуқуқи интиҳоботӣ дар Тоҷикистон дар арафа ва баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ ду марҳиларо ҷудо намудан мумкин аст: марҳилаи якум

² Шарифзода, Л.Ш. Дисс. На соискание устной степени доктора политических наук // [Текст] / Л.Ш. Шарифзода, - Душанбе – 2022, - С. 5

¹ Комилова, М.Р. Процесс выборов и их особенности в Республики Таджикистана. Автореферат канд. Наук. // [Текст] / М.Р. Комилова, - Душанбе 2012 – С. 25

ислоҳоти низоми интиҳоботии Шуравӣ солҳои 1988-1994; марҳилаи дуюм ҳуқуқи интиҳоботии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи қабули Конститутсияи соли 1994»¹. Дар ин ҷо як навъ таҳаввули ҳуқуқи интиҳоботӣ ёдрас гардидааст, ки бо дигаргуншавии низоми сиёсӣ вобастагии зич дорад. Дар ин доира хулоса намудан мумкин аст, ки эҳтимоли ҳама гуна таҳаввули сиёсӣ дар ҷомеа ба таҳаввули низоми интиҳоботӣ таъсири худро расонида метавонад.

«Интиҳобот воқеан ҳам равандест, ки баҳри таъмини назорат аз болои ҳокимияти сиёсӣ ва боло бурдани масъулияти сиёсии он замина фароҳам меоварад. Майдони гуфтугӯе мебошад, ки байни қувваҳои сиёсӣ ва электорат ба миён меояд ва имкони баҳодиҳиро барои интиҳобкунанда муҳайё месозад. Маҳз дар ҳамин марҳила мардум имкон пайдо мекунад, ки аз элитаи пешинаи сиёсӣ оид ба фаъолияти марҳилавии он ҳисобот талаб намояд. Ин воқеиятро бошад, ҳокимияти сиёсӣ ва элита ба ҳубӣ дарк мекунанд. Вобаста ба ин, кӯшиш мекунанд, ки иҷрои нуқтаҳои барномаи пешазинтиҳоботии худро таъмин намоянд. Дар ҳолати иҷро накардан онҳо медонанд, ки ба шикаст рӯ ба рӯ мешаванд. Ин бошад дар навбати худ механизми самарабахши таъмини назорати ҷомеа аз болои ҳокимият ба ҳисоб меравад. Ё худ ҳокимият эҳсос мекунад, ки дар иҷрои мақсадҳои гузошта бояд ҳатман муддати муайяни вақтро риоя намояд. Ҳамин аст, ки марҳилавӣ будани интиҳобот яке аз принципҳои асосии ташкили он ба ҳисоб меравад»².

Интиҳобот зухури сиёсӣест, ки дар асоси санаду қонунҳои муайян баргузор шуда, сифатнокии он бастагӣ ба омилҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ, фарҳангӣ раванӣ ва сиёсӣ дорад. Муносибати шахрвандон ба интиҳобот вобаста ба инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ аст.

¹ Сайфиддинов, А.А. Становление и развитие избирательного права в Таджикистане [Текст] / А.А.Сайфиддинов// Автореф.дисс... канд юрид наук.- Душанбе, 2002. – С.11.

² Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъмини ҳамгироии иҷтимоӣ дар ҷомеа [Матн]/ М.У. Хидирзода – Душанбе, 2021. – С.27.

Чанбаҳои маънавию моддӣ ва раванди рушди истеҳсолоту пайдарпайию аз самаранокии он асоси омилҳои иқтисодии муносибати одамон ба моликият маҳсуб меёбад. Омилҳои мазкур ба ширкати шаҳрвандон дар интиҳобот таъсири амиқ мегузоранд. Дар воқеъ, агар интиҳобкунандагон мушкили иқтисодию молиявӣ надошта бошанд ва дар зиндагии иҷтимоии онҳо мушкили муракабе пеш наомада бошад, он гоҳ нисбати интиҳобот ва раванди сиёсии он хайрхоҳона муносибат менамоянд ва дар самаранок гузаронидани он саҳми бориз мегузоранд. Шаҳрвандон барои ба мақсадҳои худ расидан ва аз манфиатҳои худ дифоъ кардан ба интиҳобот рӯ меоранд ва иштироку фаъол буданашон дар ин маъракаи сиёсиро василаи асосӣ барои барканор сохтани мушкилоташон мешуморанд. Дар ғайри ин сурат, иштирок накардани онҳо як навъ эътироз алайҳи танқисҳои зиёди иқтисодию молиявӣ хоҳад буд.

Вазъи иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа ба рафти баргузориҳои интиҳобот таъсири мусбат расонида метавонад. Вазъи молӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон, бахусус дар шароити имрӯза, ки дар ҳоли ҳозир манофеи «синфи миёна» дар меҳвари он қарор дорад, аҳаммияти бештар касб кардааст.

Будубоши муваффақатиҳои шаҳрвандон дар ҳудуди кишвар, иртиботи онҳо бо ҷомеа ва муҳити зист ва ҳамчунин бархӯрди онҳо ба меҳнат низ метавонад дар ҳаёти интиҳобкунандагон нақши бориз гузорад.

Вазъи равонӣ, муносибат ба фарҳанг, сиёсат, ҷомеа, фаъолияти ҷамъиятӣ, ҳисси ватандӯстӣ, огоҳӣ аз таъриху тамаддун, арҷ гузоштан ба сарқонун ва қонунҳо ва дар умум баланд бардоштани масъулияти шаҳрвандон аз падидаҳо ҳастанд, ки муносибати шаҳрвандонро ба интиҳобот тағйир медиҳанд.

Дар илми сиёсӣ низомҳои гуногуни интиҳоботӣ роиҷанд, ки асоситарини онҳо низоми мажоритарӣ, пропорсионалӣ ё мутаносиб ва

омехта мебошанд, ки истифодаи принципҳои ду низоми пештараро дар якҷоягӣ дар назар дорад.

Дар равиши интиҳобот омилҳои сиёсӣ таъсири бештар доранд. Интиҳобот муайянкунандаи сатҳи инкишофи сиёсии кишвар буда, вазъи кунунӣ ва пешомади онро нишон медиҳад. Стратегияи тараққӣ ва дастовардҳои арзишманди кишварро инъикос мекунад. Дар ин замина пешрафти ҷомеа, рушди сохторҳои ҷамъиятӣ, фаъолияти ҳизбҳои гуногун ва муборизаи онҳо, фазои мусоиди қонунгузорӣ, арзи вучуд доштани оппозицияи сиёсӣ ва фаъолияти таъсирбахши он, равандҳои собиқадори давлатдорӣ ва амсоли ин заминасоз ва мусоидаткунандаи фазои сиёсии интиҳобот мешаванд.

Дар асоси назарияҳои мухталиф бархӯрд ба мафҳуми моҳияти интиҳобот мунҷар ба шинохти он чун пойдевори аслии раванди сиёсӣ ва ҷамъияти демократӣ мегардад. Тавассути интиҳобот мақомоти ҳокимияти намояндагӣ ва иҷроия ташаккул ёфта, низоми самарабахши интиҳоботӣ барои навовариҳои сиёсӣ ва ислоҳоти сиёсӣ роҳ мекушояд.

Дар амалияи ҷамъиятӣ муносибатҳои арзи ҳастӣ доранд, ки баҳри бартараф намудани мушкилоти фаъолият истифода бурда мешаванд ва онҳо аҳаммияти муҳимро касб намудаанд. Ба ҳайси чунин муносибатҳо пеш аз ҳама машварати сиёсӣ баромад менамоянд. Пӯшида нест, ки дар шаклгирӣ ва рушди ҷомеа мақом ва нақши мушовирон хеле муҳим аст. Аз ин хотир, дар қабули қарорҳои идоранамой масъалаи машварати сиёсӣ яке аз воситаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Он имкон медиҳад, ки раванди сиёсӣ, мақом ва нақши интиҳобот, қарори сиёсӣ ва ҳолатҳои дигари вазъияти сиёсӣ дида баромада шаванд. Бинобар ин дар раванди қабули қарор, интиҳобот ва дигар маърақаҳои сиёсӣ аз технологияи машварати сиёсӣ кор гирифта мешавад. Чун ки ҳам дар раванди қабули қарори сиёсӣ ва ҳам дар раванди интиҳобот саҳми иштирокчиён ва махсусан машваратчиён зиёд арзёбӣ гардидааст. Хусусан ҳангоме, ки

сатҳи вазъияти сиёсӣ куллан тағйир меёбад дар ин ҳолат низ тавсияҳои мутахассисони ин соҳа бартарӣ пайдо менамояд. Дар раванди баргузори маъракаи интихоботӣ ба ҳолатҳои дучор шудан мумкин аст, ки дар чунин шароит зарурати машварати сиёсӣ пайдо мегардад. Дар чунин ҳолат машварати сиёсӣ метавонад заминаи боэътимоди раванди баргузори интихобот гардад, зеро раванди мазкур дар низоми илмҳои сиёсӣ махсусан ҷомеаи демократӣ хусусиятҳои афзалиятнокро касб намуда истодааст.

Истифодаи самараноки машварати сиёсӣ бештар дар раванди қабули қарори сиёсӣ, дар ташкил ва гузаронидани маъракаи интихоботӣ, дар ҳалли зидияту мухолифатҳо ва моҷарои сиёсӣ ва ҳолатҳои дигари вазъияти сиёсӣ ҳар чӣ бештар вомехӯрад.

Самараноки машварати сиёсӣ пеш аз ҳама, ҳангоми ҳалли масъалаҳои гузошташуда муайян мегардад, ки сатҳи натиҷагирӣ он дар заминаи пешбиниҳо сурат мегирад. Машварат ҳамчун раванди махсуси ҳамкориҳои судманди мутахассис бо мизоҷ ба миён меояд, ки баҳри расидан ба ҳадафҳои асосӣ нигаронида мешавад ва он дар заминаи ҳамкориҳои тарафайн сурат мегирад. Дар раванди ҳалли масъалаҳои омилҳои одоби ахлоқ, риояи қоидаҳои маънавию сиёсӣ ва ҳамкориҳои судманд аҳаммияти муҳим пайдо менамояд.

Ҳамин тариқ, машваратчи сиёсӣ дар қабули қарорҳои сиёсӣ ва ташкилу гузаронидани маъракаи сиёсӣ нақши асосӣ мебозад. Аммо вай сарвари сиёсӣ ва ё ходими давлатӣ ба ҳисоб намеравад. Вай дар сиёсат нақши субъекти мустақилро бозӣ намекунад. Ӯ мақсади сиёсӣ намегузорад ва қарори сиёсӣ низ қабул намекунад. Вазифаи асосии вай ба сиёсатмадор, роҳбари давлат ва ё ба гурӯҳҳои манфиатдор дар ташкил ва гузаронидани маъракаи сиёсӣ кӯмак расонидан ҳасту халос.

Барои хизмат расонидан ба мизоҷон машваратчиро лозим меояд, ки дониши хеле хуб ва таҷрибаи балани касбӣ дошта бошад ва дар рафти

машварат донишҳои касбии худро бо иҷрои вазифаҳои зерин анҷом диҳад:

- тавсияҳои судманд дар таъсиси гурӯҳ ё дастае, ки назорати маъракаи сиёсиро воқеӣ месозанд. Ба иҷро расонидани вазифаи мазкур аз машваратчиӣ сиёсӣ дониши соҳавӣ талаб мекунад, ки дар он бояд принсипи муттаҳид намудани одамон риоя карда шавад, то ки фазои хуби ҳамкориҳо таъмин гардад ва иродаи қавии ҳар як аъзои гурӯҳ дар иҷрои вазифаҳо таъмин карда шавад;

- додани тавсияҳои судманд дар амалӣ гаштани мақсадҳои сиёсӣ. Мушовири сиёсӣ бояд донанд, ки тими номзад дар фаъолияти сиёсӣ кадом вазифаҳоро ба иҷро мерасонад. Вобаста ба ин машваратчиӣ сиёсӣ дар ҳамкорӣ бо тим бояд дар омода намудани стратегия ва тактикаи маъракаи сиёсӣ ва инчунин дар қабули қарорҳои сиёсӣ саҳм гузорад;

- машваратчиӣ сиёсӣ бояд идеяи фаъолияти якҷояи коллективиро пешниҳод карда тавонад. Вазифаҳои онҳо бояд дар коллектив фазои равониеро бояд муҳаё созад, ки ҳар як аъзои тим тавонад ҳадафҳои умумиро дар фаъолияти худ муҳим шуморад ва муносибатҳои шахсӣ дар он бояд масъалаи дуюмдараҷа бошанд. Дар рафти қабули қарорҳои сиёсӣ машваратчиӣ сиёсӣ масъулияти беандоза дорад.

Ҳамин тариқ, машваратчиӣ сиёсӣ бояд фикрронии стратегӣ дошта бошад, пешравии проблемаҳои асосии маъракаи сиёсиро бинад. Вай бояд дар корҳои гурӯҳҳои таҳлилӣ оид ба омода намудани лоиҳаи маъракаи сиёсӣ иштироки бевосита дошта бошад, мазмуни мақсадҳои идоракунӣ ва мазмуни марказии коммуникатсияи боэътимодро дуруст фаҳмад, корҳои тими худро ташкил намояд ва иҷрои бечунучарои вазифаҳоро талаб намояд. Тиме, ки маъракаи сиёсиро пеш мебарад, коллективест, ки одамони эҷодкорро дар як ҷо ҷамъ овардааст ва ба ҳар як нобарорию фишор хеле бо дард назар мекунад.

Мушовирони сиёсӣ бояд бо сиёсатмадор ҳамкориҳои судмандро пеша гиранд, аз рафти маъракаи сиёсӣ ва проблемаҳои ба миёномада хабардор созанд. Зеро баъзан вақт тасаввуроти сиёсатмадор оид ба ташкил ва гузаронидани маъракаи сиёсӣ, оид ба нақши худ дар он ва ё хоҳиши тағйири баъзе масъала пеш меояд, ки оқибат мантиқи коммуникатсияи бозътимодно аз байн мебарад ва мавзӯи марказии онро барҳам мезанад. Агар машваратчиёни сиёсӣ итминон дошта бошанд, ки амали сиёсатмадор ба бӯҳрони маъракаи сиёсӣ оварда мерасонад, пеши роҳи онро бояд гиранд, оқибатҳои фалокатовари рафтори онро фаҳмонда диҳанд. Аз ҳама муҳим он аст, ки муносибати байни сиёсатмадор ва машваратчиҳои сиёсӣ набояд аз доираи фаъолияти касбӣ берун барояд. Зеро муносибатҳои дӯстона аз муносибатҳои касбӣ афзалтар доништа шаванд.

Машварат ҳамчун раванди махсуси ҳамкории судманди мутахассис бо мизоҷ ба миён меояд, ки баҳри расидан ба ҳадафҳои асосӣ нигаронида мешавад ва он дар заминаи меъёри ҳамкории тарафайн сурат мегардад. Дар раванди ҳалли масъалаҳо омилҳои одобу ахлоқ, риояи қоидаҳои маънавию сиёсӣ ва ҳамкории судманд аҳамияти муҳим пайдо мекунад.

Қобили зикр аст, ки дар маърақаҳои пеш аз интихоботӣ дар байни номзадҳо рақобати шадиди байниҳамдигарӣ сурат мегирад. Номзадҳо барои ба даст овардани ғалаба аз воситаҳои мухталиф истифода менамоянд то ки ворида ҳокимият гарданд. Баъзан дар фаъолияти сиёсии онҳо монеаҳо низ пеш меоянд. Дар маърақаҳои пеш аз интихоботӣ ҳолатҳои руҳ медиҳад, ки талаботҳои интихобкунандагон нисбат ба номзадҳо хеле меафзоянд ва дар ин маврид барои комил гардонидани барномаи пешазинтихоботӣ ва қонеъ намудани талаботҳои интихобкунандагон тавсияҳои судманди машваратӣ зарур мегарданд.

Барои хизмат расонидан ба мизочон машваратчиро лозим меояд, ки дониши хеле хуб ва таҷрибаи балани касбӣ дошта бошад, зеро дархости шахрвандон, аксуламалҳои иштирокчиёни асосӣ, ҳодисаҳои хоси ин раванд, рафтору кирдори мухталифи одамон, воситаҳои таъсиррасонӣ ва ғайра метавонад машварати судмандро талаб намояд. Дар натиҷаи таҳлили ҳолати вазъияти сиёсӣ, бозиҳои мушаххаси сиёсӣ, ҷамъбасти таҷрибаи маъракаи пеш аз интиҳоботӣ, банақшагирӣ ва пешбиниҳои ҳодисаю падидаҳо, воситаҳои самараноки фаолият ва инчунин амалҳои молиявие, ки ба маъракаи интиҳоботӣ марбут мегарданд, сатҳи баланди технологияи машварати лозим мешавад. Бинобар ин номзад ба вакили мардумӣ ва атрофиёни онро зарурат пеш меояд, ки ба машваратчиёни сиёсӣ рӯ оранд.

Таҳлили ҷанбаҳои назариявии масъалаи интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ моро ба ин натиҷа мерасонад, ки интиҳоботро ба маънии кушоди иваз кардани лидерони сиёсӣ ва ҳизбҳои мухталиф бидонем, ки дар асоси асноди ҳуқуқӣ ва қавонини мушаххаси сиёсӣ ба танзим даромадаанд.

Инкишофи ҷомеа рушду нумуи раванду ҳодисаҳои мухталифро талаб менамояд. Онҳо ба инкишофи ҷомеа таъсир расонида, худ низ рушд меёбанд ва пешрафти онро собит месозанд. Бе камбуди амалӣ гардонидани интиҳобот, заруриятест, ки дар ташаккули маъракаи сиёсӣ, фаъолияти самарабахши шахс ва созмонҳои сиёсӣ дар пешрафти ҷомеа таъсиргузор аст.

Интиҳобот равандест, ки бо ба инобат гирифтани манфиати ҷамъият мақсадҳои онҳоро амалӣ менамояд. Аз ин хотир, дар мамлакатҳои демократӣ ва ҳуқуқбунёде, ки ҷомеаи шахрвандиашон пешрафта мебошанд ва низоми бисёрҳизбияшон фаъолияти босамар дорад, интиҳобот ҳамчун воситаи татбиқи манфиатҳои аҳоли шинохта мешавад.

Тавре ки таҳлилҳо нишон доданд, мафҳуми «интиҳобот» хусусияти барҷаста дошта, дар тарзи муносибатҳои гуногуни назариявии фаҳми он, ки дар боло зикр шудааст, инъикос меёбад. Дар заминаи таҳлили гузаронидашуда маҷмуи нукоти назари дар боло зикргардидаро баррасӣ намуда, дар бораи моҳияти интиҳобот чунин андешаҳоро баён кардан мумкин аст:

- интиҳобот як ниҳоди сиёсӣ ва раванди қабули қарорҳои сиёсӣ ва идоракунии мебошад;

- интиҳобот хоси демократияи намояндагӣ буда, роҳи афзалиятноки ташкили мақомоти давлатӣ дар ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад;

- интиҳобот таъминкунандаи ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон ва фароҳамсозии имконият барои аҳолии кишвар баҳри ширкат дар раванди идоракунии давлат аст.

- интиҳобот барои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мусоидат менамояд. Дар раванди маъракаи интиҳоботӣ шаҳрвандон фаъолона иштирок мекунанд, масъалаҳои муҳимми сиёсӣ ва иҷтимоиро муҳокима менамоянд ва барои амалисозии манфиатҳои худ мубориза мебаранд.

1.2. Чанбаҳои таърихию сиёсии ташаккули интихобот ҳамчун ниҳоди иҷтимоию сиёсӣ

Масъалаи пажуҳишу таҳқиқ ва таҳлили равишҳои таърихии шаклгирии интихобот дар доираи илми сиёсӣ аҳаммияти илмию назариявиро касб намудааст. Истифодаи интихобот ҳамчун маъракаи сиёсӣ дар тамаддуни муосир аз таҷрибаи тамаддуни антиқа сарчашма гирифта, марҳалаҳои таърихии рушдро паси сар намудааст. Кишварҳои гуногуни олам бо тақя ба моҳияти режими сиёсӣ ва табақаи ҳукмрон дар шаклҳои мухталиф маъракаи интихоботро баргузор мекунамд. Бояд иброз дошт, ки оид ба мафҳуми «интихобот» мутафаккирони аҳди қадим назарияҳои гуногуни худро пешниҳод намуда буданд. Ақидаҳои онҳо тавассути таълимоти сиёсияшон баён ёфтаанд. Вобаста ба мазмуну моҳият ва аҳаммияти интихобот дар ҳаёти ҷомеа ва давлат Афлотун, Арасту, Т. Гоббс, Ч. Локк, Ж. Монтеске, Ж. Руссо, А. Ҳэмилтон, Ч. Мадисон, Ч. Чей, Г. Гегел, Ф. Лассуэлл, К. Маркс, Ф. Энгелс, Ч. Милл, М. Вебер, К. Попер, Р. Дал¹ ва дигарон ақидаҳои пурарзиш баён намудаанд.

Агар ба раванди пайдоиши интихобот аз нуктаи назари фазогию замони назар афканем пас инъикос мегардад, ки интихобот инсониятро дар тӯли рушди худ ҳамчун шарик аз ҷомеаи ибтидоӣ то имрӯз ҳамроҳӣ намудааст. Ҳанӯз дар давраи ҷамъияти ибтидоӣ, ки инсоният тоза шуури ҳокимиятро пайдо мекард, барои пешгирӣ аз зиддиятҳо ва нобаробарии қабилаҳо аз байнашон бо назардошти хусусиятҳои фарқкунандаи элитаӣ пешво ё пиреро ба ҳайси роҳбар интихоб менамуданд. Ҳангоми иваз кардани пешво ё роҳбарашон қабилаҳо аз низоми интихоботи

¹ Аристотель. Афинская полития государственное устройство афинян [Текст] /Аристотель. - М., 2007. – 240, Гоббс, Т. Сочинения в 2- х т. Т. 1 [Текст] /Т. Гоббс. - М.: Мысль, 1989 - С. 622.; Локк Дж. Сочинения в 3- х т. Т. 3 [Текст] /Дж. Локк. - М., 1988. – С. 668.; Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения [Текст] /Ш.Л. Монтескье. - М., 1995 - 799 с.; Маркс, К. и Энгельс, Ф. Манифест коммунистической партии [Текст] /К. Маркс, Ф. Энгельс. - М., 1950. - С. 170; Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3, ч. I [Текст] /Платон. -М., 1971. – С. 688.

ҳанӯз номукамал истифода бурда, шахси соҳибтаҷриба ва сазовор ба роҳбариро бо усули овоздиҳӣ интихоб мекарданд. Бинобар ин, интихобот дар замони қадим барои шахс ҳамчун хоҳиши барқарор намудани муносибатҳо дар заминаи иродаи озод истифода мешуд. Аз ин рӯ, интихобот дар ҷомеаи ибтидоӣ ҳамчун шакли ташаккули сохтори идоракунии ташкилотҳои ибтидоии ҷомеа, ки ҳанӯз хусусияти сиёсӣ надоштанд, истифода мегардид. Хусусиятҳои сиёсӣ пайдо намудани интихобот дар гузариш ба ҷомеаи синфӣ маълум мегардад. Ҳанӯз дар нахустин зинаҳои пайдоиши интихобот ҷомеаи синфӣ таъсири омилҳои гуногуни маҳдудкунандаро эҳсос кард. Маҳз аз домони ин мушкилӣ нобаробарии иҷтимоӣ ва тақсимшавии қишрҳои ҷомеа ба табақаҳои элитаи ҳукмрон, ғуломдорон ва феодалҳо сар зад.

Қарнҳо пеш аз ин дар Юнон ва Рим ҳокимият дар асоси равишҳои интихоботӣ амал менамудааст, ки аз назари донишмандон аввалин равиши демократӣ ва аввалин асноди мусоидсози вазъи зиндагии башар дар асоси хирадсолории инсоният маънидод мешавад.

М.М. Гусева ба масъалаи генезиси системаи сиёсӣ ва унсурҳои он дахл намуда, ибраз медорад, ки: «Дар ин ҷо наметавон андешаи ҷустуҷӯи модели ба расмият даровардашудаи ҳокимияти сиёсиро, ки имкони нигоҳ доштани ҷомеаи идеалиро дорад, нодида гирифт. Ақидаи мазкур дар таълимоти сиёсии Афлотун ва Арасту ҷой дошта, ба саволи кадом навъи институтҳои сиёсӣ метавонанд беҳтарин навъи ҷомеа ва шахсиятро таъмин намояд, ҷавоб медиҳад. Таҳлили муқоисаи қонунгузорӣ, типологияи режимҳои сиёсӣ, муайян намудани шаклҳои гуногуни идоракунӣ, эҳтимоли эътирофи ниҳодҳои сиёсӣ, муайянкунии истилоҳии падида ва далелҳои сиёсӣ ва ғайра дар маркази таваҷҷуҳи

тадқиқоти онҳо қарор доштанд»¹. Маврид ба зикр аст, ки дар ин ҷо сухан сари дарёфти василаи беҳтарини ташаккули ҳокимияти сиёсӣ меравад. Вобаста ба ин омилҳои гуногуни таъсиррасон таҳқиқ карда мешаванд.

Ба назар мерасад, ки дар солҳои пешин расидан ба қудрат бо равиши интихобӣ сурат мегирифтааст ва ин равиш аввалини нишонаҳои демократия дар Юнон ва Рими Қадим будааст. Донишмандон ин равишро аз механизмҳои фаъоли фароҳамсоз дар пешрафти ҷомеа медонанд. Дар таълимоти онҳо масъалаи марбут ба пайдо намудани шаклҳои беҳтарини идоракунӣ инъикос меёбад. Онҳо дар таҳлили масъала тавассути интихобот ба раванди ташаккули ниҳодҳои ҳокимият таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба амалияи фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки дар замони худ ташаккул ёфта буданд, хеле воқеъбинона таъкид намудаанд.

Муаллифи назарияи давлати идеалӣ Афлотун, ки дар он файласуфон-ҳокимон давлатро идора мекарданд, масъалаи ташаккули мақомот ва шахсони мансабдори давлатиро баррасӣ менамояд ва аз имконияти истифодаи интихобот тариқи қуръакашӣ барои таъмини шакли махсуси давлатдорӣ андеша меронад. Тавре Афлотун иброз медорад: «Интихоботе, ки бо ин роҳ баргузор мегардад, дар байни низомҳои монархистӣ ва демократӣ бояд мавқеи миёнаро ишғол намояд»².

Бо дарназардошти принсипи сохтори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, воситаҳои ташкили онро Афлотун аз 37 ҳокиме иборат медонад, ки тавассути интихоботи бисёрзинагӣ интихоб мешаванд ва дар сари давлати идеалии тарҳрезишуда қарор мегиранд. Тибқи лоиҳаи Афлотун

¹ Гусева, М.М. Политические институты в политической системы современной России: генезис, механизмы функционирования, тенденции [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / М.М. Гусева. - М., 2007. - С. 10.

² Нерсисянц, В.С. Платон из истории политической и правовой мысли [Текст] / В.С. Нерсисянц. - М., 1984. - С. 58.

иштироки танҳо он шахрвандоне дар интихобот иҷозат дода мешавад, ки дар даст силоҳ дошта бошанд ё аллакай дар ҷангҳо иштирок намуда бошанд. Синну соли ҳокимон бояд аз 50 то 70 сол бошад. Салоҳияти ҳокимон васеъ аст, аммо онҳо, ба сифати “ҳомии қонунҳо” баромад менамоянд. Ба андешаи Афлотун мансабдорони мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар ҳокимияти иҷроия тавассути интихоботи бисёрзинагӣ интихоб карда мешаванд. Давлатдорон ва мақомоти мазкур вазифадоранд қатъиян тибқи қонуни «ҳомии қонун» фаъолият намоянд.

Тавре ба назар мерасад, дар давлати идеалии Афлотун ташаккули мақомоти ҳокимияти иҷроия тавассути интихобот сурат мегирад, гарчанде, ки ин тартибот хеле мураккаб аст. Ҳамзамон, фаъолияти сохторҳои ҳокимият ба принципҳои ҳуқуқӣ асос меёбанд.

Дар низоми мақомоти идораи давлатие, ки Афлотун пешниҳод намудааст, инчунин як ниҳоди ҳокимият мавҷуд аст, ки онро як навъ мақомоти намояндагӣ шуморидан мумкин аст: «Аз ҷумла, концепсияи таъсиси Шурои иборат аз 360 нафарро пешбинӣ менамояд, ки 90 нафарӣ аз ҷониби ҳар чаҳор синф интихоб карда мешаванд ва ба Шуро ваколати назаррас дода шавад. Ба мансабҳои ҳокимияти давлатӣ интихоби шумораи зиёди шахрвандон ва низомӣён пешбинӣ мешавад. Гузашта аз ин, дар он тартиби махсус ҷорӣ карда мешавад, ки номзадҳо барои ишғоли мансабҳои дахлдор аз санҷиши қонунӣ гузаронида мешаванд»¹. Сохтори идеалии давлатро Афлотун идоракунӣ меномад, ки дар он принципҳои демократӣ ва монархистӣ фаъолияти якҷоя доранд. Манзури Афлотун аз принципҳои демократияи баробарии арифметикӣ (интихобот дар заминаи аксарияти овозҳо) ва принциби монархистии баробарии геометрӣ (интихобот дар заминаи номзади арзанда ва шоиста) буд. Аз ин бармеояд, ки Афлотун, бо вучуди ҳамаи нуқсонҳои демократия ғояҳои ба он мувофиқро пеш мегузорад.

¹ Ниг.: Платон, Г. Сочинения [Текст] / Г.Платон в 3 т.- М., 1971. – С. 55.

Дар асоси нақше, ки Афлотун дар давлати идеалии худ ба файласуфон ва ҷанговарон вогузор менамояд, боз як ниҳоди сиёсиро номбар месозад, ки вазифаи мақоми давлатиро ба иҷро мерасонад. Ин «ҷаласаи шабона» мебошад, ки аз 10-нафар донишмандону хирадмандон ва муҳофизони куҳансол иборат аст. Ба онҳо ҳокимияти олии давлат дода мешавад¹.

Арасту низ дар қатори Афлотун ба таҳқиқи масъалаи мазкур рӯ оварда, андешаи ҷолиберо оид ба интиҳобот баён намудааст. Ӯ дар асари худ «Политияи Афинагӣ» хусусиятҳои таҷрибаи баргузори интиҳоботро ба мансабҳои олии тавассути шакли паҳншудаи замонҳои қадим, ба мисли қуръапартоӣ нишон медиҳад. Арасту ба чунин шакли тағйири ҳокимият ишора намуда, қайд мекунад: «Яке аз шаклҳои низоми демократӣ ҷойгузинии мансабҳо бо қуръа ба интиҳоботи олигархӣ аст»². Ҳарчанд ҳуди Арасту ҷонибдори шакли идоракунии омехта буд, аммо ӯ тафовути байни қуръакашӣ ва интиҳоботро нишон медиҳад ва якеро усули демократӣ ва дигареро усули ғайридемократӣ ном мебарад.

Арасту ба таҷрибаи баргузори интиҳобот такя намуда, қайд менамояд, ки: «Солон мансаби баланди интиҳоботро тариқи қуръа аз байни шахсони пешниҳодшуда ба даст овард. Ҳар даҳ нафари коллегияҳо дар байн ба нӯҳ нафари архаистони ба нақша гирифташуда қуръаҳо меандохтанд»³. Исботи он, ки Солон ба мансабҳои баланд, бо роҳи қуръапартоӣ аз ҷониби шахсони дорои тахассус интиҳоб шудааст, таъйин шуд, метавонад ҳамчун қоида ба хазинадор хидмат намояд.

Арасту дар баробари ба тариқи қуръапартоӣ интиҳоб шудани ҳоким, инчунин ба интиҳобот тариқи боло бардоштани даст низ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Арасту дар асари худ «Политияи афинагӣ»

¹ Ниг.: История политических и правовых учений (коллектив авторов) [Текст]. - М., 2004. - С. 41.

² Аристотель. Афинская полития государственное устройство афинян [Текст] / Аристотель. - М., 2007. - С. 11.

³ Аристотель. Афинская полития государственное устройство афинян [Текст] / Аристотель. - М., 2007. - С. 13.

оид ба баргузор кардани ин шакли интихобот чунин андеша дорад: «Тариқи боло бардоштани даст ҳамаи вазифаҳои низомӣ ва инчунин даҳ стратегия низ интихоб карда мешавад»¹.

Гуфтан бамаврид аст, ки дар Юнони Қадим яке аз хусусиятҳои асосии ниҳоди интихоботро мафҳуми қуръа ташкил меод. Дар ин бора, Арасту муфасссал дар асари худ шарҳу тавзеҳ додааст, ки қуръа дар ташаккули мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ дар Афина нақши назаррас дорад. Дар ин замина низоми интихоботие, ки Афлотун ва Арасту пешбинӣ намуда буданд, принципҳои демократияи бевоситаро фаро мегирифт ва ин қадами аввалин дар самти амалисозии ҳуқуқу озодиҳои инсон буд. Инчунин фаъолияти онҳоро дар қабули қарорҳои тақдирсоз ҷоннок мегардонид. Баъдтар, дар раванди таҳқиқу омӯзишҳо камбудиҳои ин низом ошкор гардиданд. Аз ҷумла, низоми интихоби қуръакашӣ аз тарафи мансабдорон, ки бархилофи раъйдихӣ дар интихобот буд, зери тозиёнаи танқид гирифта шуд. Ин навъи интихобот, ки тариқи қуръакаши анҷом меёфт, аз ҷониби бисёре аз таҳлилгарон дур аз шафофият арзёбӣ мешуд, ки метавонист ба сушт шудани пояҳои давлат оварда расонад.

Чуноне, ки маълум аст, демократияи антиқа ба як унсури ҳаётии юнониҳои қадим мубадал шуда, баътар ба анъанаҳои демократияи минбаъдаи кишварҳои Ғарб таъсир расонид. Чунин равиши хосаи интихоби намояндагони сохторҳои ҳокимияти давлатӣ, ба мисли интихобот тариқи қуръакашӣ, ки дар замони пеш мавриди истифодаи васеъ қарор дошт, як кушиши нахустини башарият ҷиҳати амалӣ кардани ҳуқуқи интихоботӣ буд.

М.В.Желтов паҳлуҳои таърихии инкишоф ва шаклгирии интихоботро таҳқиқ намуда, овардааст: «Яке аз муҳимтарин

¹ Очерки по истории выборов и избирательного права – Калуга; - М., 1997. – С. 32. Режим доступа www.rcoit.ru (дата обращения: 22.01.22)

дастовардҳои даврони қадим ин аст, ки дар дар Афина (асрҳои VIII-VI пеш аз милод) мафҳумҳои асосии демократия, аз қабилӣ волоияти қонун, интихобӣ будани шахсони мансабдори ҳокимияти давлатӣ ва иштироки фаъоли шаҳрвандон дар ҳалли масъалаҳои давлатӣ ба вуҷуд омада буданд. Хусусияти демократияи Афина дар он буд, ки он бевосита ва мустақим буд. Яъне, дар он ҳар як шаҳрванд аз ҷиҳати назариявӣ ҳуқуқи иштирок дар ҳалли масъалаҳои муҳимми давлатиро дошт. Бояд қайд кард, ки ғояи демократияи бевосита, ки дар Афина татбиқ гардид, сарфи назар аз камбудӣҳояш, ба рушди афкори сиёсии асрҳои минбаъда таъсири бевосита расонид. Принципиҳои ҳуқуқи интихобот дар кишварҳои демократияи муосир аз бисёр ҷиҳат ба принциpleri ҳуқуқи интихоботе, ки дар Афина амал мекард, монандӣ дорад. Усули овоздиҳӣ дар Афина ва Юнони қадим боиси пайдоиши принциpleri қабули қарор аз ҷониби аксарият ва принциpleri овоздиҳии умумӣ гардид»¹.

Бо ба итмом расидани давраи қадим ва гузариш ба ҷомеаи феодалӣ дар Аврупои Ғарбӣ ҳолате пайдо гардид, ки дар тӯли якчанд асрҳо интихобот ҳамчун тартиби тайъини идоракунандагон умуман истифода намешуд².

Ҳамин тариқ, ошкор гардид, ки раванди пайдоиш, рушд ва ташаккули низоми интихоботӣ таърихи тӯлонӣ дошта, сарчашмаҳои ибтидоии он аз Юнон ва Рими Қадим маншаъ мегиранд. Интихобот дар рушди низоми давлатдорӣ заминаи асосӣ гузошта, ба инкишофи минбаъдаи ниҳодҳои асосии ҷомеаи инсонӣ шароит фароҳам овард. Аз замони қадим сар карда, то имрӯз дар ҳаёти ҷомеа дигаргуниҳои азим

¹ Желтов, М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества [Текст]: диссер... доктор. полит. наук. / М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 184.

² Ниг.: Несмотря на то, что в поздней Римской империи институт выборов практически не существовал, сама система управления и отбора служащих, действовавшая в Древнем Риме, по своему качеству и эффективности неизмеримо превосходила институты управления, существовавшие в варварских королевствах.

ба амал омад, ки аксари онҳо бо таҳаввули ниҳодҳои интиҳоботӣ алоқаманд мебошанд.

Дар асрҳои миёна дур шудан аз дастовардҳои демократияи қадим ба назар мерасид, ҳуқуқ ва озодиҳои табақаҳои васеи аҳоли ба таври назаррас маҳдуд мегардид. Баъди паси сар кардани демократияи анъанавӣ дар давраи антиқа талабот ва принципҳои нави ташаккул ёфтанд, ки мувофиқи он демократия фаҳмиши дигар дошт. Дар асрҳои миёна ҳолате ба миён омад, ки шаклҳои демократии идоракунии муайян намуд ва он дар бисёр кишварҳои сайёра паҳн гардид. Лозим ба ёдоварист, ки дар манотиқи Аврупои Ғарбӣ аввалин табақаи муассисаҳои намоёндагӣ пайдо гардиданд. Ба ҷумлаи чунин муассисаҳои аввалин соли 1137 дар Испания (Кортес), соли 1265 дар Англия (парламент), соли 1302 дар Фаронса (Штатҳои генералӣ), соли 1549 дар давлати Москва (Земский Собор) ва дигарон мансубанд.

Дар қитъаи Аврупои Ғарбӣ низоми интиҳоботӣ дар садаи X - XIII ба ташаккул оғоз кард. Дар пешрафти фарҳангу тамаддуни асарҳои миёна қудратҳо ва давлатҳо нақши бориздоранд. Бешак онҳо дар раванди сиёсӣ иҷтимоӣ ва вазъи моливу иқтисодии ҷомеа таъсири ҷашмгир расондаанд ва дар тавлиди низоми нави давлатдорӣ хидмат кардаанд. Ба назар таъкиди муаррихин онҳо ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мераванд, ки тавонишанд дар шаклгирии шахрҳо саҳм гузоранд. Маҳз бо таъсири мутассилаи онҳо дар мақомотҳои худидоракунӣ тартиби баргузори интиҳобот ба вуҷуд омадааст.

Вобаста ба ин Р.Дал қайд менамояд, ки: «Шаҳрҳои Италия, модели римӣ»-ро, ки баъдтар дар тамоми демократияи намоёндагӣ дар марҳилаҳои аввали рушд қабул гардида буд, такрор намуданд. Тибқи модели мазкур, дар аввал танҳо аъзои оилаҳо, ки ба табақаҳои болоии ҷомеа мансуб буданд, аз он ҷумла ашрофон, заминдорони калон ва ғайра

иҷозат доштанд, ки дар кори мақомоти давлатӣ иштирок мекарданд»¹. Дар ин ҷо аллакай намунаи истифодаи сензҳои интиҳоботӣ мушоҳида мешавад, ки хусусияти молумулкӣ доштанд.

М.В. Желтов хусусияти унсурҳои демократиро таҳлил намуда, ибраз медорад, ки: «Яке аз хусусиятҳои муҳимми рушди унсурҳои демократия дар он аст, ки дар шаҳр-давлатҳои Италия шакли махсуси овоздиҳӣ ба миён омад. Он аз намудҳои овоздиҳӣ дар Афина ва Рими куҳан фарқ мекард. Онро «овоздиҳии коммунитарӣ» ном мебарданд. Ин намуди овоздиҳӣ бо хусусиятҳои зерин тафовут дошт: ҳадафи иштироки шаҳрванд дар интиҳобот бо ин намуди овоздиҳӣ тасдиқи далели мансубияти шахс ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ буд; иштирок дар овоздиҳӣ ҳамчун далели ҳамгироии комили шахс дар доираи на танҳо ягон гурӯҳи иҷтимоӣ, балки дар маҷмӯъ дар ҷомеаи шаҳрӣ ба назар гирифта мешуд»².

А.В.Тер - Газарян раванди шаклгирии низомҳои интиҳоботиро таҳқиқ намуда, мегӯяд: «Гардиши бузург дар таърихи назарияи интиҳобот ҳамчун як ниҳоди сиёсӣ дар Замони нав, ҳангоми ташаккули муносибатҳои нави сармоядорӣ ба миён омад. Гардиши мазкур албатта, бо бӯҳрони (асрҳои XVI-XVIII) ҳокимияти мутлақи монархистӣ алоқаманд буд, ки онро ба шакли ҳокимияти нави намояндагӣ дар Аврупо замина гузошт. Интиҳобот ба ниҳоди асосии ташаккули ҳокимияти қонунгузорӣ табдил ёфт ва баъзан барои ташкили ҳокимияти иҷроия ва судӣ истифода бурда мешуд»³. Ин худ нишонаи таҳаввули низоми интиҳоботӣ маҳсуб меёфт, ки акнун на танҳо ба мақомоти намояндагӣ, балки иҷроия ва судӣ низ дахл дошт.

¹ Даль, Р. О демократии [Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – С. 20.

² Желтов, М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества [Текст]: диссер... доктор. полит. наук. / М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. – С. 229.

³ Тер-Газарян, А.В. Выборы как политический институт в условиях современного российского общества [Текст]: автореф. дис... канд. философ. наук. / А.В. Тер-Газарян. – М., 1995. – С. 8.

Таҳаввули андешаҳои сиёсиро оид ба интиҳобот М.М. Гусева низ қайд мекунад: «Афкори сиёсии асрҳои XVI-XVIII аз таълимоти фалсафӣ ва динӣ вобаста буд. Дар он таваҷҷуҳ бештар ба чунин мафҳумҳо ва масъалаҳо, аз қабили «шартномаи ҷамъиятӣ», «сохтори давлатӣ», «тақсимои ҳокимият», расмиёти баробарии сиёсӣ ва бақайдгирии қонунии муносибатҳои сиёсӣ ва ғайра дода мешуд. Ғояи давлат ҳамчун ташкилоти ҳокимияти олии тавоно ифода меёфт»¹. Таҳаввули андешаҳо оид ба масъалаи ҳокимият ва идоракунӣ нишон медиҳад, ки онҳо таъсири бевоситаи худро ба ниҳодҳои ташаккулдиҳандаи ҳокимият низ мерасонанд. Дар натиҷа нигоҳ ва талабот ба интиҳобот ҳамчун ниҳоди низомсоз тағйир меёфт.

Андешаи худро оид ба масъалаи омилҳои таъсиррасон ба таҳаввули ақидаҳои сиёсӣ идома дода, М.М.Гусева овардааст, ки Барои беасос нишон додани назарияи пайдоиши ҳокимияти илоҳӣ, ки асрҳо муқаддам дар тафаккури одамон ҷойгир шуда буд, ҳанӯз дар давраи нав нахустин гуногунфигуриҳо пайдо шуданд ва бо муборизаи амиқи як қатор муҳаққиқон дар мисоли Н.Макиавелли «Подшоҳ» , Тита Ливия «Муҳокимаҳо дар бораи декадаи аввали», Т. Гоббс «Левиафан»; Б. Спиноза «Рисолаи илоҳӣ-сиёсӣ» ва Ч. Локк «Рисолаи сиёсӣ»-и нотамоми ӯ ва «Ду рисола дар бораи идораи давлатӣ», Ш. Монтескё «Мактубҳои форсӣ», «Муҳокимаҳо дар бораи сабабҳои бузургӣ ва косташавии римиҳо», «Дар бораи рӯҳи қонунҳо», Ж.Ж. Руссо «Дар бораи шартномаи ҷамъиятӣ, ё шарҳҳои ҳуқуқи сиёсӣ» аз дигар тағйир дода, ғояҳо дар бораи «иродаи мардум» ҳамчун манбаи ҳокимият бартарӣ пайдо

¹ Ниг.: Гусева, М.М. Политические институты в политической системы современной России: генезис, механизмы функционирования, тенденции [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / М.М. Гусева. - М., 2007. – С. 5.

карданд»¹. «Шартномаи ҷамъиятӣ»-и пайдоиши давлат назарияе буд, ки бо рушди худ бевосита масъаларо ба интиҳобот кашонид.

Ба ақидаи Т.Гоббс., ки аз назарияи қарордоди ҷамъиятӣ пуштибонӣ мекарданд, интиҳобот як маъракаи муҳимми дар гардишбуда ва бавучудоварандаи ҳокимияти якдавраина доништа мешавад. Ба назари онҳо интиҳобот дар асоси қарордоди ҷамъият ба вуқӯъ мепайвандад. Мафҳумҳое чун «шартномаи ҷамъиятӣ», «иродаи халқ» ва «соҳибхитиёрии халқ» ба ҳокимияти мутлақ мансуб буда, таъсири иродаи мардумро ба ҳокимият инъикос менамояд.. Ақидае, ки иродаи халқро ҳамчун сарчашмаи барқарорсозии ҳокимият ва давлат нишон медиҳад, интиҳоботро ҳамчун механизми якмароми ошкор намудани иродаи мардум инъикос мекунад. Таълимоти мазкурро мутафаккирони дигар ба монанди Ж.Ж. Руссо ва Т. Пейн пайгирӣ намудаанд.

Анархистон аз мавқеи инкори демократия баромад мекарданд. Ба ақидаи М.А. Бакунин: «Анархистҳо аз мавқеи барҳам додани давлатдорӣ баромад намуда, демократияи намояндагиро ҳамчун шакли нави давлатдорӣ, ки бар ҳукмронии иродаи маъмулии хаёли асос ёфтааст, инкор менамуданд»². Чунин муносибат маънои инкор кардани интиҳоботро ҳам дорад.

Хусусияти таълимоти либералҳо ва ислоҳотчиёро дар масъалаи ҳуқуқи интиҳоботӣ омӯхта, А.В. Тер-Газарян қайд мекунад, ки: «Афкори сиёсии либералӣ ва ислоҳотхоҳон интиҳоботро ҳамчун воситаи сиёсии универсалӣ меҳисобиданд. Масалан, назариётпардозии маъруф ва сарвари ҳаракати коргарии Олмон Ф. Лассалле ҳуқуқи интиҳоботи умумиро ҳамчун воситаи аз истисмор озод намудани коргарон ва ба

¹ Гусева, М.М. Политические институты в политической системы современной России: генезис, механизмы функционирования, тенденции [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / М.М. Гусева. - М., 2007. - С. 7.

² Бакунин, М.А. Антология мировой философии [Текст] / М.А. Бакунин. - М., 1972. Т. 4. - С. 358.

«давлати осоишта» табдил додани он меҳисобад»¹. Аз ин нуктаи назар, интиҳобот ҳамчун воситаи бозътимоди таъмини ҳуқуқҳои шаҳрвандон баромад менамояд.

Аз дидгоҳи марксистон интиҳобот амали муҳимми муборизаи синфҳо мебошад, ки барои беҳтар кардани вазъияти иҷтимоию иқтисодии коргарон равона шудааст. Перомуни ин масъала В.И. Ленин нигошта буд, ки Пайдо кардани ҳуқуқи иштирок дар интиҳоб гувоҳи он аст, ки дараҷаи фаҳмишу дарки табақаҳои гуногуни аҳоли ба камол расидааст. Ба воситаи райъдиҳӣ барканор кардани ҷонибҳои мубориз ва қудратҳо имкон медиҳад, ки шиддати муборизаи синфӣ паст гардад ва ҷанги шаҳрвандӣ ба амал наояд. Мактаби марксистӣ интиҳоботро ягона роҳи дастёбӣ ба қонунҳои олий маънидод мекард. «Агар барои муваффақияти инқилоб амали ин ё он принципи демократиро муваққатан маҳдуд кардан лозим мебуд, пас гирифтани пеши роҳи чунин маҳдудият ҷиноят ҳисоб мешуд. Билфарз шаҳрвандон бо як рақобати интиҳоботӣ ҳайати парламенти арзандаеро ба вучуд оварда бошанд, онҳо вочиб аст, ки ин парлумонро як парламенти дарозмуддат созем. Дар сурате, ки натиҷаи интиҳобот барои ба сари қудрат овардани парламенти арзандае муваффақ нагардидааст, бояд баргузориҳои онро на дар ду сол, балки дар ду ҳафта пароканда кунем»². Аз ин нигоҳ интиҳобот ҳамчун василаи таъмини идоракунии самаранок маънидод карда мешавад.

Фаҳмиши марксистии интиҳобот аз муносибати синфӣ ва аз базиси иқтисодии кишвар вобаста аст. К. Маркс таъкид мекард, ки: «Синфҳо дорои масоили иҷтимоии худ ҳастанд ва дар ин росто ҳаққи бештарро синфе соҳиб аст, ки вай дорои масоили муҳимми сиёсӣ»³.

¹ Тер-Газарян А.В. Выборы как политический институт в условиях современного российского общества [Текст]: автореф. дис... канд. философ. наук. / А.В. Тер-Газарян. - М., 1995. - С. 10.

² Тер-Газарян А.В. Выборы как политический институт в условиях современного российского общества [Текст]: автореф. дис... канд. философ. наук. / А.В. Тер-Газарян. - М., 1995. - С. 11.

³ Маркс, К., Ф.Энгельс. Сочинение, издание 2-ое. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс // Т.2. - С.170.

Пӯшида нест, ки интиҳобот дар ҷомеаи демократӣ, бо сатҳу сифати мухталиф, бо равишҳои гуногун ва ба таври васеъ гузаронида мешавад. Интиҳобот марбут ба ягон бахши махсуси ҷамъият набуда, қодир ба он аст, ки ба таври мутлақ аносири дохилии ҷомеаро фаро гирад. Фаротар аз ин интиҳобот ягона меъёри бартарафсозии воқеаву ҳодисоти сиёсӣ, ки ҳар замон ниёзи баргузорию он ба миён омада метавонад ва тамоми ниҳодҳои сиёсӣ ҷамъиятиро дар қорҳои идорӣ ба тарафи худ ҷалб месозад.

Бояд қайд намуд, ки маъракаи интиҳобот беҳуда ҳамчун унсуре асосӣ ва зарурии ҷомеаи демократӣ эътибор пайдо накардааст, зеро истифодаи маъракаи интиҳоботӣ ва рӯйовариҳо ба низомҳои интиҳоботӣ тарзи намунавии ташаккули инкишофи мақомоти мухталифи ҳокимияти давлатию ҷамъиятӣ ва идоракунии қорҳои давлатию ҷамъиятӣ ба воситаи изҳори иродаи шаҳрвандон аз рӯйи қоида, меъёр ва низомии муайян мебошад. Соҳиб шудани ваколати ҳокимият ё вуруд ба ҳокимият тавассути изҳори иродаи сиёсӣ, мароми ниҳонии ташкилот ва ниҳодҳои сиёсии ҷомеа нест. Ба даст овардани ваколат аз ҷониби номзадҳо танҳо воситаеаст, ки дар раванди воқеӣ гардонидани мақсадҳои ниҳонӣ истифода мешавад.

Дар ҷомеаи мутамаддин интиҳобот нави зарурӣ ва асосии эътирофи шаҳрвандон ба ҳайси манобеи ҳокимият мебошад. Шаҳрвандон бо иштироки худ дар интиҳобот ташкилкунандаи ҳокимият доништа мешаванд ва дар аснои ин фаъолияти ҳокимиятро қонунӣ мегардонанд. Соҳибхитёр будани ҳар инсон дар аснои баргузорию интиҳобот равшан мешавад.

Карл Поппер файласуф ва донишманди шинохтаи амрикоӣ нақши фарҳанги эллиниро дар ташаккули шаклгирии идоракунии сиёсӣ дар Аврупо ба ин тариқ баён менамояд: «Тамаддуни ғарбии моро юнониҳо

ба дунё овардаанд»¹. Фарзияи як навъи идоракунии тамаддунӣ будани демократия масъалаҳое ҳаст, ки таҳлилҳоро талаб мекунад. Аз рӯйи гуфтаҳои Р. Дал: «Институтҳои сиёсии демократияи Юнон барои замони худ навагонӣ буданд, вале дар рушди низоми муосири намояндагӣ беэътибор гашта, қатъиян сарфи назар шуданд»². Р. Дал бар он ақидааст, ки: «Дар Юнони Қадим се институти асосӣ намерасид, ки демократияро воқеан демократӣ гардонад: 1) парлумони миллӣ; 2) интихоби намояндагон; 3) ҳокимони ба таври оммавӣ интихобшуда (яъне ҳукуматҳои маҳаллӣ), ки қомилан тобеи ҳукумати миллӣ бошанд»³. Бояд таъкид кард, ки натиҷагирӣ Р. Дал ба яке аз ҷанбаҳои муҳими демократияи қадима марбут буд, ки баъдтар дар асрҳои миёна ба як қисми таркибии ҳаёти сиёсии ҷомеаи феодалӣ табдил меёбад. Дар ташкилу инкишофи низоми интихобот ҳамчун унсуре муҳими сиёсӣ Юнони қадим яке аз аввалин давлатҳое буд, ки ба он замина гузошта, интихоботи юнониро ба вуҷуд овард. Муҳаққиқи рус М.В.Желтов ба омӯзиши таърихи ташаккули низомҳои интихоботӣ мароқ зоҳир карда, оид ба масъалаҳои инқилоби Фаронса ва таъсири он ба озодиҳои сиёсӣ, бар он назар аст, ки як қисми таълимоти сиёсии асрҳои XVII- XVIII ба тасаввурҳои идеалии қадимаи озодии шахрвандӣ, баробарӣ ва низоми интихобот, ки ба он пайравӣ мекарданд, мубаддал гаштааст. Ин, пеш аз ҳама, дар Англия ва Фаронса, ки инқилобҳои буржуазиро ҳамроҳӣ намуда буданд, равшан ба назар мерасад, ки монеаҳоро дар роҳи татбиқи ҳуқуқҳои интихоботии шахрвандон бартараф сохт. «Соли 1689 дар Англия аввалин санад «Билл оид ба ҳуқуқҳо» қабул гардид, ки пояҳои қонунгузорию муосири интихоботро гузошт, бартарияти парлумонро дар фаъолияти қонунгузорӣ эълон кард ва принципи интихоботи озоди аъзои парлумонро муайян намуд. Дар Фаронса ба

¹ Поппер, К. Открытое общество и его враги [Текст] / К. Поппер // Т. 1. – М., 1992. – С. 216.

² Даль, Р. О демократии [Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – С. 18.

³ Даль, Р. О демократии [Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – С. 23.

вучуд омадан ва дар саросари ҷаҳон паҳн шудани интиҳобот яке аз оқибатҳои инқилоби бузурги буржуазии фаронсавӣ дар охири асри XVIII (1789-1799) мебошад, ки аз идеяҳои равшанфикрон ва орзуи ҷомеаи комил илҳом мегирифт. Маҳз дар давраи инқилоб ғояи соҳибхитиярии халқ ба таври возеҳ ифода ёфт. Татбиқи ғояи мазкур дар амалия бояд ҷорӣ гардидани ҳуқуқи умумии овоздиҳӣ мешуд»¹. Қонуни инқилоби бузурги буржуазии фаронсавӣ барои ташаккули низомҳои интиҳоботӣ ҳам дар он замон ва ҳам дар давраҳои минбаъда аҳаммияти муҳим дошта, ба иваз намудани интиҳоботи меъёрӣ ба интиҳоботи умумӣ, марҳила ба марҳила тобиши бевосита касб кардани интиҳобот ва ташкили ду низоми интиҳоботӣ яке, мажоритарӣ ва дигаре мутаносиб, инчунин овоздиҳии пӯшида дар интиҳобот мусоидат намуд.

Баъди инқилоби бузурги буржуазии Фаронса Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд қабул шуд, ки ба ташаккули амалишавии низоми демократӣ дар саросари дунё замина гузошта, барои ба вучуд омадани фаҳмишҳое чун «ҳуқуқи интиҳоботи фаъол», «ҳуқуқи интиҳоботии ғайрифавол», «рӯйхати интиҳобкунандагон», «ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд» замина гузошт.

Мушкилоти дигаре, ки монеи ин низом мешуд, сарват ва дорой ба ҳисоб мерафт. Инқилоби якуми Фаронса имкон дод, то дар қатори аввалинҳо дар соли 1792 ба ҳамаи мардҳо ҳуқуқи умумии интиҳоботро кафолат диҳад.

Дар Юнон соли 1829 ба ҳамаи мардҳои аз синни 25-сола боло, ки кор мекарданд, ҳуқуқи интиҳоботӣ дода шуд. Дар империяи Германия соли 1871 мардони болиғ соҳиби ҳуқуқи интиҳоботӣ шуданд. Соли 1877 ҳама мардҳое, ки дар ягон ҷой кор намекарданд низ соҳиби ҳуқуқи интиҳоботӣ шуданд.

¹ Желтов, М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества [Текст]: диссер... доктор. полит. наук. / М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 370.

Тағйироти понздаҳум ба Конститутсияи ИМА соли 1870 аз диди ҳуқуқӣ кафолати умумии интиҳоботиро эълон карда бошад ҳам, дар ҷануби мамлакат маҳдудиятҳо танҳо охири соли 1965 бардошта шуданд¹.

Д.В. Лафитский, ки ба омӯзиши масъалаҳои интиҳобот ва ташаккули низоми интиҳоботӣ таваҷҷуҳ дорад, раванди таҳаввули ин ниҳоди муҳимро чунин арзёбӣ менамояд: «Поёни қарни XVIII ва оғози қарни XIX замоне, ки саноат дар ҳоли тараққӣ кардан дар Бритониё буд, масъалаи ислоҳот ҳам пеш расид. Дар ин замина, соли 1832 қонуни ислоҳот мавриди корбурд қарор гирифт. Ин қонун боиси аз миён бардошта шудани теъдод аз шахракҳои «пӯсида» гардида, масъалаҳои тақсимсозии ҳаққи намояндагиро дар миёни ҳавзаҳои интиҳоботӣ ба бор овард ва ҳамчунин теъдоди ашхоси ҳаққи овоздиҳӣ доштаро афзуд. Дар фарҷоми қарни нӯздаҳ раванди либерализатсия ва демократикунонии интиҳобот идома ёфтааст»².

Ба назари М.В. Желтов, ки яке аз муҳаққиқони раванди ташаккулёбии низоми интиҳобот дар Россия мебошад. «Интиҳоботи Думаи давлатӣ дар Россия умумимиллӣ набуд, зеро коргарони хоҷагиҳо, занон, сарбозон ва коргароне, ки дар корхонаҳои хурд кор мекарданд, аз ҳуқуқи иштирок дар интиҳобот маҳрум буданд. Интиҳобот бештар хусусияти синфӣ дошт, ки дар он афзалият ба заминдорон ҳамчун як қисми имтиёзноки ҷомеа дода мешуд. Ин дар он зоҳир мегардид, ки ҳар як табақа меъёрҳои намояндагии худро дошт: овози 1 заминдор ба овози 3 сармоядор, 15 овози деҳқонон ва 45 овози коргарон баробар буд. Дар ин ҳолат, натиҷаи интиҳоботҳо бо таносуби шумораи интиҳобкунандагон муайян карда мешуд. Яке аз хусусиятҳои ин интиҳоботҳо дар он буд, ки онҳо мустақим набуданд: барои деҳқонон -

¹ Ниг.: Молько, А.В. Конституционное право зарубежных стран. [Текст]: / А.В. Молько – М., 2004.- С.155.

² Лафитский, Д.В. Избирательное право Великобритании (институты и тенденции развития) [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук. / Д.В. Лафитский. - М., 2006. – С. 10.

чор дараҷа, барои коргарон - се дараҷа, барои ашрофон ва буржуазия - ду дараҷа муайян шуда буд. Барои таъмини бартарии буржуазияи калон дар интиҳобот, тахассус, синну сол (25 сола) ва барои мардumi шаҳр тахассуси олии амволӣ қорӣ карда мешуд»¹. Нуктаҳои зикргардида фарқиятҳо ва хусусиятҳои раванди ташаккули низоми интиҳоботро дар кишварҳои гуногун ифода менамояд.

Дар асрҳои нӯздаҳ ва бист шаҳрвандон дар раванди фаъолияти худ тағйироти шадиди сиёсиро аз сар гузаронидаанд, зеро барои рушди равандҳои демократӣ дар давлатҳои Аврупо асос гузошта, то андозае ба равандҳои сиёсии кишварҳои дигар низ таъсири амиқ расонидааст. Дар охири асри XX ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ иштирокашонро фаъолтар намуда, тавонистанд, ки дар идоракунии ҳукумат саҳм гузоранд ва ҳамчун субъекти раванди интиҳоботӣ баромад кунанд. Ҳизбҳои сиёсӣ барномаҳои пешазинтиҳобии худро танҳо бо истифода аз интиҳобот метавонистанд амалӣ намуда, манфиатҳои як гурӯҳи муайяни иҷтимоиро ғимоя кунанд. Даъво ва талаби ҳокимият аз ҷониби азҳоби сиёсӣ равандҳои интиҳоботиро дар Аврупои Ғарбӣ устувортар гардонид, нақши институтсионалиро баланд бардошт. Имрӯз ин раванди сиёсӣ як ҷузъи ҷудонопазири ҷомеаи муосир шуморида мешавад, ки дар асоси он меъёрҳои ҷомеаи демократӣ муайян карда мешаванд.

Низоми интиҳоботӣ дар ИҶШС ҳам аз ҷиҳати шакл ва ҳам мазмун аз низоми интиҳоботии кишварҳои Ғарб аслан фарқ мекард. Дар Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шурави Сотсиалисти фаъолияти интиҳобот ба хотири таъсиси ҳокимият амалӣ мегардид. Ин равиш бо он фарқ мекард, ки барои омма шароити кор ва ҳамроҳ шудан дар фаъолиятҳои давлатро мусоид гардонад. Низоми интиҳоботӣ бо таъсиси ҳокимиятӣ Шуравӣ ба

¹ Желтов, М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества [Текст]: Диссер... доктор. полит. наук. / М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. - С. 275.

фаъолият пардохт. Аммо равиши диктатураи пролетарӣ (1917-1937) бозмонда аз низоми инқилобӣ буда, ҳосили инқилоби нахусти Россия дар солҳои 1905-1907 аст. Равиши кор дар ин ҷаҳорчӯба онгуна буд, ки интиҳобот мустақиман пайванд ба таъсиси аввали Шуроҳоро дошт. Дар он овоздиҳӣ кушода сурат мегирифт.

Бо ба инобат гирифтани фикрҳои қаблан зикршуда, дар даҳаи охири асри XX дар Русия ва дигар кишварҳои ИДМ ба масъалаи демократикунонии интиҳобот, ки бо гузариш аз тоталитаризм ва авторитаризм ба демократияи намояндагӣ алоқаманд аст, махсусан муҳим арзёбӣ гардид. Аз ин рӯ, бисёр сиёсатмадорон ва сиёсатшиносон мавзӯи мазкурро мавриди таваҷҷуҳ қарор доданд. Баъдан мураккабии шадиди ин равандҳо ошкор карда шуд. Бо вучуди ин, тамоюли демократикунонии ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ роҳи худро тавассути озмоишҳо ва ҳатогӣҳо пеш мегирифт.

И.В. Конопелко хусусияти марҳилаи мазкурро маънидод намуда, қайд мекунад, ки: «Ин раванд бо тағйироти кулӣ, дар ҷаҳон ба муносибати сукути низоми сотсиалистӣ ва табдил ёфтани ҷаҳони дуқутба ба якқутба ба амал омадааст. Дар ин шароит, масъалаи идеяи бунёдӣ, ки метавонад ба орзуҳои кишварҳо ва халқҳои мухталиф мувофиқат намояд ва ба шароити ҳукмронии иҷтимоӣ сиёсӣ ҷавобгӯ бошад, ба миён омад. Аслан, ин масъалаи интиҳоби демократия буд»¹. Масъалаи интиҳоби демократия дар он марҳила, ба ақидаи мо, як қатор мушкилиҳо низ дошт. Баланд бардоштани сатҳи устувории арзишҳои нави сиёсӣ ва қудрати фарогири онҳо низ зарур буд. Зеро мушкилоти зикргардида вобаста ба ҳатогии идеологӣ таъсири бевоситаи худро мерасонид.

¹ Конопелко, И.В. Демократическая консолидация в условиях современного политического процесса [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / И.В. Конопелко. – Ставрополь, 2004. – С. 6.

Раванди демократикунонии бисёр кишварҳо дар гузариши сиёсӣ ба муқовимати шадиди омилҳои хусусияти объективӣ ва субъективидошта қарор гирифт. Ин зиддият бо муҳолифат дар байни моделҳои демократикунонии ғарбӣ ва хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангии кишварҳое, ки роҳи дигаргунсозии демократиро пеш гирифтаанд, пайвастагӣ дошт. Аз ин рӯ, равандҳои демократӣ дар давлатҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ алалхусус, дар фазои баъдишӯравӣ, ҳангоми гузариш ба демократия дар роҳи устуворсозии он ба мушкилоти ҷиддии системавӣ рӯ ба рӯ гардиданд, номувофиқии институтсионалӣ ва бесамарии ниҳодҳои сиёсӣ, фарҳангии сиёсии анъанавӣ, парокандагӣ ва ноустувории ҷомеаи шаҳрвандӣ, таҳаммулнопазирии идеологӣ, муноқишаҳои конфессионалӣ ва этникӣ дар ҷомеа аз ҷумлаи ин мушкилиҳо маҳсуб меёфтанд. Мушкилиҳои зикргардида раванди татбиқи принципҳои демократияро мушкил мегардониданд.

Мураккабӣ ва номутобиқати равандҳои иҷтимоӣ ва сиёсии солҳои 90-уми асри бист зарурати дарки воқеияти ҳукмронии ҳаёти пасошуравиро ба вуҷуд овард. Маълум гардид, ки ташкили ҷомеаи демократӣ бидуни татбиқи демократия, ки яке аз воситаҳои муҳимми он интиҳобот мебошад, таъвассути таъмини ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон амалӣ карда мешаванд. Ҳангоми таъмин намудани тартибот сатҳи татбиқи ҳуқуқҳои интиҳоботӣ ва қонунгузориин ин ё он кишвар самаранокии низоми интиҳоботиро таъмин менамояд.

Интиҳобот ҳамчун инъикосгари падидаи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд маҳсуб меёбад. Он василаи аслий ва ҳатто, дар баъзе аз мамлакатҳо, роҳи озмудашудаи расидан ба сиёсат ва ширкат дар корҳои ҷамъиятиву давлатӣ арзёбӣ мешавад.

Баррасӣ ва тадқиқи равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва таърихӣ пажӯҳиш ва шаклгирии интиҳоботӣ маълум намудааст, ки мафҳуми демократия бо мафҳумҳои волоияти қонун, интиҳоби вакилони маҳалли

ва шахсони мансабдор алоқамандии зич дорад. Падидае, ки дар дунёи қадим бозёфти сиёсиро мемонд, ин иштироки ғайбонаи шахрвандон дар ҳалли масъалаҳои давлатӣ ва ғайраҳо мебошад. Хусусияти демократияи Афина дар он буд, ҳар як шахрванд ҳуқуқи дар ҳалли масъалаҳои муҳимми давлатӣ иштирок намуданро пайдо намуд. Як вижагии он арзи ҳастӣ кардани чунин як тарзи хоси шаклгирии сохторҳои ҳокимият ба мисли интиҳобот бо равиши қуръапартӣ аст, ки дар Юнони Қадим ба таври густурда таҷриба шуда буд. Ин шакли воқеии зуҳури принципи адолат гардид. Интиҳобот намунаи таҷрибаи сиёсии Юнони қадим мебошад, ки демократияи юнонӣ ва муосирро бо ҳам пайванд намуд.

Раванди ташаккул ва таҳаввули ниҳоди интиҳобот дар марҳилаҳои гуногуни таърихии ҷомеаи инсонӣ зарфиятҳои худро дошт. Дар марҳилаҳои аввали ташаккули ҷомеаи ғуломдорӣ ва феодалӣ, ниҳоди интиҳобот таъсири маҳдудиятҳои синфиро эҳсос мекард, ки ин дар нобаробарии иҷтимоӣ дар ташаккули мақомоти давлатӣ зоҳир мегардид. Дар давраи минбаъдаи барқароршавии муносибатҳои ҷамъияти сармоядорӣ, ки нобаробарии мавҷудаи моликиятро инъикос менамуд, маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқи интиҳоботӣ ба амал омаданд, ки боиси нобаробарии ҳуқуқҳои интиҳоботии шахрвандон гардиданд.

Дар асрҳои миёна, сарфи назар аз дур шудани суннатҳо ва арзишҳои демократии даврони қадим, дар роҳи ташаккули аввалин ниҳодҳои намояндагӣ тавассути интиҳобот қадами нахустин гузошта шуд. Ба маҳдудиятҳои синфӣ нигоҳ накарда, иҷозат дода мешуд, ки намояндагони гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии аҳоли барои пайвастан ба ғайбонаи сиёсӣ, манфиатҳои худро тавассути «минбари парлумонӣ» ифода намоянд.

Ҳамзамон бо ин, хулосаи таҳлили заминаҳои таърихӣ сиёсии ташаккули ниҳоди интиҳоботро метавон бо нуқтаҳои зерин баён намуд:

- моҳияти интиҳобот ҳамчун василаи татбиқи демократия ва таъмини адолати иҷтимоӣ дар ҷомеа аз ҷониби инсоният ҳанӯз дар давраҳои қадимтарин дарк карда шуда буд. Вобаста ба ин, мардум шаклҳои гуногуни интиҳоб намудани сарварону элитаи ҳукмронро кор карда баромада буданд. Тавассути он иродаи худро дар масъалаи шоиста будани ин ё он шахс ба мансаби муайян баён мекарданд;

- ҳар як марҳилаи таърихӣ бо назардошти рушди ҷомеа ва сатҳи муносибатҳои ҷамъиятию шуури ҷамъиятӣ ба такмили ниҳоди интиҳобот мусоидат мекард. Пайдоиши воситаҳои мукамал ва роҳу усулҳои нави ифодаи иродаи халқ ҳангоми ташкили ниҳодҳои идоракунии ҷомеа имкон фароҳам меовард, ки технологияҳои одии интиҳоботӣ якмаром рушд намоянд;

- такмилёбии муносибатҳои иҷтимоӣ ва густариши низоми интиҳобот барои амалисозии ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон, дар мисоли ҳуқуқи интиҳоботӣ, нақши муҳим бозид. Шинохти ҳуқуқҳои сиёсӣ имкони фаъолнокии бештари шаҳрвандонро дар раванди идоракунии ҷомеа васеътар намуд. Барои ба даст овардани ҳуқуқи интиҳоботӣ қишрҳои гуногуни мардум мубориза мебуданд, ки ин қадами ҷиддӣ дар роҳи таъмини баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ буд.

БОБИ II. ИНТИХОБОТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИНТИХОБОТӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ

2.1.Ташаккули интихобот ҳамчун ниҳоди сиёсӣ дар Тоҷикистон:

ҷанбаҳои сиёсӣ, таърихӣ ва ҳуқуқӣ

Дар шароити муосири ҷаҳонӣ падидае, ки иродаи халқро ифода намуда, иштироки бевосита ё бавоситаи онҳоро дар ҳаёти сиёсии давлат таъмин менамояд, ин интихобот мебошад. Пас аз барҳам хӯрдани ИҶШС давлатҳои аъзои он мустақил гашта, истиқлолиятшонро ба даст оварданд ва барои бунёди давлати демократию ҳуқуқбунёд камари ғиммат бастанд. Ҳадаф аз пешгирии ин роҳ таъмини зиндагии шоиста ва дар амал татбиқ намудани ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти комили худ раванди рушд ва нумуи ниҳоди интихоботро дар заминаи ба инобат гирифтани ҷанбаҳои сиёсӣ, таърихӣ ва ҳуқуқӣ тақвият бахшида,

барои пешрафти давлат ва таъмини зиндагии шоистаи мардум талош намуда истодааст.

Олимон Ш.Ю.Кенчаев ва К.Т.Мухторов масъалаҳои ҳуқуқи интихоботиро дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода, ибраз доштанд, ки: «Тавассути Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардидани Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ масъулияти шаҳрвандонро дар қорҳои идоракунии давлат ба миён оварда, иштироки шаҳрвандонро дар қорҳои идоракунии давлат ғайрардонида. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд тавассути санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ қарор дода шудааст, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ интихоботҳои озод ва шаффоф баргузор мегарданд»¹. Ин худ нишонаи иродаи сиёсии ҳокимият дар самти таъмини мардумсолорӣ ва ҳуқуқи интихоботии шаҳрвандон мебошад. Давлат тавассути ташкили интихоботҳои озод, баробар ва шаффоф сатҳи рушди муносибатҳои демократиро дар ҷомеа муаррифӣ мекунад.

Қобили таъкид аст, ки дар таърихи давлатдорӣ ду навъи таъини аъзои мақомоти ҳокимияти давлатӣ мавҷуд аст. Аввал, равиши интихоби мустақим ё ғайримустақим ва дуюм равиши таъин кардан ба мансаб сурат мегардад. Беш аз ҳама мансабҳои олии ҳокимияти давлатӣ дар давлатҳои мутараққии ҷаҳон тариқи интихобот муайян мешаванд.

Дар робита ба масъалаи моҳияти интихоб ва шартҳои интихоб профессор Г. Зокиров зикр мекунад, ки: «Дар олами муосир интихобот шакли асосӣ ва зарурии зӯҳури одамон ба сифати манбаи ҳокимият ва истиқлолият мебошад. Одамон дар интихобот иштирок намуда, ҳокимиятро ташкил менамоянд. Соҳибхитӣҳои фард ҳангоми интихобот аён мегардад. Ҳангоми интихобномаӣ набояд касе ё чизе ба одамон таъсир расонад ё онҳоро маҷбур созад фишор оварад. Ё барои

¹ Кенчаев, Ш.Ю. Мухторов К.Т. Ҳуқуқи интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]/ Ш.Ю. Кенчаев., К.Т. Мухторов - Хучанд. 2011. - С. 4

худ интиҳоб менамояд ва метавон гуфт, ки худро интиҳоб мекунад»¹. Дар ин шарт асосӣ озодии интиҳоб ва иродаи интиҳобкунанда дар назар дошта шудааст.

Дар моддаи 6 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътирофи халқ ҳамчун манбаи ҳокимияти давлатӣ ба таври зайл омадааст: «Дар Тоҷикистон халқ баёнгари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад. Ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ раёспурсии умумихалқӣ ва интиҳобот аст...»². Меъёри мазкур нақшу мақоми интиҳоботро ҳамчун механизми таъмини мардумсолорӣ муайян намудааст.

Ҷойи таъкид аст, ки ҷомеа аз қишрҳои гуногун бунёд гардидааст ва ҳар кадоми онҳо соҳиби талаботу хостаҳои хос ҳастанд. Дар ин гуна ҳолат интиҳобот ба шаҳрвандон ҳуқуқ медиҳад, ки шахси муносиб ва арзандаро барои амалигардонии талаботи ҷомеа ва давлат интиҳоб намоянд.

Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2019 дар Паёми солонашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҷеъ ба гузаронидани интиҳоботи даъвати нави Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сухан ронда, таъкид намуданд, «Мо хуб медонем, ки нооромиву бесарусомониҳо, ба гурӯҳҳои муқобил ҷудо шудани шаҳрвандони кишвар ва ихтилофоти шадид дар ҷомеа аз интиҳоботи президенти соли 1991 оғоз шуд ва оқибат боиси сар задани ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардид»¹. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳам нишон медиҳад, ки дар бархе аз кишварҳо маҳз интиҳобот замина барои сар задани нооромию табаддулотҳо гашта буданд.

¹ Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. [Матн]/ Г.Н. Зокиров - Душанбе 2007. – С.23.

² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо охири тағйири иловаҳо 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016). [Матн] / - Душанбе, Ирфон, 2016.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2019 [Маводи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (20.02.20)

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлоли давлатӣ бунёди ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёдро пеша намуда, аллакай зиёда аз се даҳсола аст, ки ин ҳадафи азими миллиро пиёда намуда истодааст. Қобили арз аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсия ҳамчун сарманшаи аслии ҳар гуна арзишҳои демократӣ, аз ҷумла интиҳобот ба шумор меравад. Дар асоси ин санади сарнавиштсози давлату миллат як қатор қонунҳое қабул гардидаанд, ки раванди баргузории интиҳоботро ба таври муфассал ба танзим мебароранд. Дар ин асос, шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузории мавҷуда имкони озодона иштирок намудан дар раванди интиҳоботро пайдо намудаанд. Ҳадаф аз баргузории ин маъракаи сиёсӣ ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон, аз ҷониби онҳо интиҳоб намудани шахси ба боварӣ сазовор барои пешбурди идоракунии давлат, интиҳоби вакили Маҷлиси намояндагон ва узви Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Воқеияти баргузории интиҳоботҳоро дар Тоҷикистон М. Хидирзода арзёбӣ намуда, қайд мекунад, ки: «Таҷрибаи қариб сисолаи давлатдорӣ собит месозад, ки интиҳоботи президентӣ, парламентӣ ва вакилони маҳаллӣ бо риояи принципҳои умумии интиҳоботӣ ва қонунгузории миллии баргузор шудаанд. Интиҳоботи президентии соли 1994 дар душвортарин шароити таърихӣ сиёсӣ – идома доштани ҷанги шаҳрвандӣ баргузор гашта, баҳри таҳкими ниҳоди президентӣ дар кишвар замина фароҳам овард. Интиҳоботҳои парламентии солҳои 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ва 2020 ҳар кадом дар фазои хоси интиҳоботӣ баргузор шуда, баҳри таҳкими суботу ягонагӣ, ҳамгироии иҷтимоӣ ва демократия мусоидат намудаанд. Албатта, дар ин раванд қувваҳои сиёсӣ буданд, ки меҳостанд раванди мазкурро ҳалалдор намоянд. Роҳу воситаҳои гуногуни таъсиррасониро истифода менамуданд, вале

ҳамгиرويи зичи ҷомеа монеа дар роҳи муваффақияти онҳо буд»¹. Мо низ пурра ба ин ақида ҳаmfикрем, зеро таҷрибаи сиёсӣ собит месозад, ки раванди рушди давлатдории навини мо ҳаmвор набуд. Вале дар ҳама ҳолат, ҳаm ҳолати ҷангӣ ва ҳаm замони осоишта, аз интиҳобот ҳаmчун василаи таъмини қонунмандии ҳокимият истифода мешуд. Дар ин замина низоми хоси интиҳоботӣ дар кишвар ташаккул ёфт.

Низоми мажоритарии интиҳобот дар Тоҷикистон дар интиҳоботи соли 1995 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда шуд. Ин яке аз нахустин интиҳоботҳое буд, ки аз 181 ҳавза дар 20-тои он интиҳоботи такрорӣ гузаронида шудааст. Сатҳи иштирок дар давраи якум 84% ва даври дуюм 62,4%-ро ташкил додааст. Интиҳоботи мазкур дар шароити идома ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ баргузор шуда буд. Фақат соли 2000 дар натиҷаи ислоҳоти конститусионии гузаронидашуда дар интиҳоботи парламентӣ гузариш ба низоми омехтаи интиҳоботӣ ҷорӣ карда шуд.

Таъини даҳсолаи охир Ҷумҳурии Тоҷикистон дар зимни ташкил ва баргузории интиҳобот мушкилоти ҷиддие ба чашм намерӯрад, мақомоти дахлдор пайваста талош намудаанд, ки камбуду норасоиҳо дар раванди баргузории ин маъракаи сиёсӣ ҳарчи зудтар бартараф карда шаванд. Ба таври шаффоф пешбурди ин маъракаи сиёсӣ имкон медиҳад ашхоси соҳибирода ва соҳибҳуқуқи ҷаъбият дар муборизоти сиёсӣ даст ба дастӣ ҳаm диҳанд ва ба хотири мутмаин гардонидани тарафдорони худ дар рақобатҳои интиҳоботӣ ширкат варзанд.

Яке аз масоили лозими раванди интиҳобот ин масъалаи касбикунонии он мебошад. Марбут ба ин дар Тоҷикистон аз соли 2019 инҷониб Комиссияи марказии интиҳобот ва раъйпурсӣ ба таврӣ касбӣ ва доимоамалкунанда фаъолият намуда истодааст.

¹ Хидирзода, М.У. Интиҳобот ва таъмини ҳаmгиройии иҷтимоӣ дар ҷомеа. [Матн]/ М.У. Хидирзода – Душанбе, 2021. –С.53.

Чуноне ки моддаи 12 - и Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” муқаррар намудааст;

- Комиссияи марказии интиҳобот ва раъйпурсӣ дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои талаботи Қонуни конституционии болозикрро назорат карда, татбиқи якмароми онро таъмин мекунад;

- дар доираи салоҳиятҳои худ мазмуну муҳтавои Қонуни конституциониро шарҳу тавзеҳ медиҳад;

- дар участкаҳои интиҳоботӣ барои интиҳоби вакили Маҷлиси намояндагон ҳавзаи якмандатӣ ташкил намуда онҳоро рақам ва номгузорӣ мекунад;

- оид ба интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон комиссияи ҳавзавии интиҳоботиро ташкил карда, роҷеъ ба қароргоҳи онҳо иттилоот мефиристанд;

- фаъолияти комиссияҳои интиҳоботиро ба роҳ монда, ба ҳайати дастаи онҳо дигаргунӣ ворид месозад.

Яке аз талаботҳои муҳимме, ки дар ин қонун омадааст, ҳангоми ҳилофи меъёрҳои қонуни конституционӣ будани ҳуҷҷату қарорҳои ҳавзаҳои интиҳоботӣ роҷеъ ба интиҳоботи узви Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон ҳамаи салоҳиятҳои онҳо аз ҷониби шахсони масъули маъракаи интиҳоботӣ ва ё Прокурори генералӣ бекор карда мешаванд;

Салоҳияти дигаре, ки дар ин қонуни конституционӣ оварда шудааст, ин ба ҳавзаи интиҳобот ҳамроҳ намудани участкаҳои интиҳоботие мебошад, ки берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шудаанд.

Зимнан, барои иштирок ва рақобат дар интиҳобот барои номзадҳо шароити баробару мусоидро таъмин менамояд ва бо талаботи муайянгардида ба комиссияҳои интиҳобот маблағ ҷудо мекунад.

Мувофиқи меъёри дар қонуни конститутсияонӣ зикршуда, комиссияҳои интихоботӣ бо иншоот, автомобил ва воситаҳои техникӣ муҷахҳаз карда мешавад, шакл ва матни бюллетенҳоро барои интихоби узви Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон барои ҳамаи ҳавзаҳои интихоботӣ таҳия мекунад, протоколи ҷаласаҳои комиссияҳои интихобот, ҳуҷҷатҳои дигари интихобот, намунаи қуттиҳои интихобот ва муҳри комиссияҳои интихобот, тартиби нигоҳ доштани ҳуҷҷатҳои интихоботро муқаррар мекунад.

Инчунин, бюллетенҳоро барои интихоботи узви Маҷлиси миллий ва вакили Маҷлиси намояндагон барои тамоми участкаҳои интихоботӣ омода карда, ахбороти сардорони вазорату идораҳо ва кумитаҳои давлатӣ, мақомотҳои иҷроияи маҳаллӣ, сохторҳои худидоракунамданӣ шаҳраку деҳот, намояндагони ҳизбҳои сиёсиро аз рӯи масъалаҳои тайёри ва гузаронидани интихобот ғуш мекунад;

Мувофиқи меъёри дигаре, ки қонуни конститутсионӣ муқаррар намудааст, бояд номзад ба аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон забони давлатиро дар сатҳи зарурӣ донад.

Дар ин замина, иштироки мушоҳидони миллий, мушоҳидони байналмилалӣ, намояндагони воситаҳои ахбори хориҷӣ ва маҳаллиро таъмин намуда, ба онҳо бо ҳуҷҷатҳои лозимӣ медиҳад, рӯйхати номзадҳои ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсони боэътимоди онҳоро, ки аз ҳавзаи интихоботии ягонаи умумичумхуриявӣ пешниҳод гардидаанд ба қайд мегирад, ба номзадҳое, ки аз ҳавзаи интихоботии ягонаи умумичумхуриявӣ номнавис кардаанд ва ба шахсони эътимодноки ҳизбҳои сиёсӣ шаҳодатномаи намунаи муқарраргардидаро медиҳад, натиҷаи интихоботро дар тамоми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷамъбаст намуда, вакилони интихобшударо рӯйхат мекунад.

Дар охир натиҷаҳои ба даст омада ва пирӯзии номзадҳое, ки дастболо шудаанд, тавассути ВАО - маҷалла, радиову телевизион ва

ғайраҳо оиди иттилоот пахш карда мешавад.

Ҳамчунин, номгӯи афроди интиҳобшударо ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон эълон менамояд, баргузорнамоии интиҳоботи навбатиро ҳам матраҳ месозад, арзу доди марбут ба рафти интиҳобот ва қарору қавонини бавучудомадаро роҷеъ ба равиши кори вакилон ва номзадони интиҳобот таҳлил намуда, баъд аз он дар бораи онҳо қарорҳо қабул мекунад ва ба бойгонихо супурдани ҳуҷҷатҳои дахлдошта ба рафти баргузорнамоии интиҳобот ва натиҷаҳои онро таъмин менамояд ва ғ¹. Ваколати муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба КМИР ҳуқуқ додааст, ки тамоми масъалаҳои вобаста ба интиҳоботро танзиму назорат ва амалӣ намояд. Он дорои системаи муайяни комиссияҳои интиҳоботӣ то ба сатҳи поён мебошад. Вобаста ба ин масъала ҳуқуқшинос А.Имомов қайд менамояд, ки: «Низоми кунунии комиссияи интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳимтарин механизми ташкилиест, ки озодии изҳори иродаи шаҳрвандонро ҳангоми ҳалли масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти давлат ва ҷамъият таъмин менамояд»¹. Низоми интиҳоботии мавҷуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ ба зарфиятҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва фарҳангии иҷтимоии ҷомеаи мо ташаккул ёфтааст.

Муҳаққиқ М. Сулаймонов вобаста ба тарзи ташкили интиҳоботи президентӣ қайд мекунад, ки: «Ташкил ва баргузори маъракаи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи комиссияҳои интиҳоботӣ гузошта мешавад. Комиссияҳои интиҳоботӣ ба таври дастаҷамъӣ кор мекунанд. Тайёри ва гузаронидани интиҳобот аз тарафи

¹ Ниг.: Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1999, №12, мод. 296; с.2004, №7, мод.451; с.2007, №5, мод.352; с.2008, №10, мод.797; с.2012, №8, мод.811; с.2014, №3, мод.140; №7, қ.1, мод.382; с.2017, №7-8, мод.562; с.2018, №2, мод.61; №9 – 10, мод.581; с.2019, №7, мод.460.)

¹ Имомов, А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. (на тадж.яз.) [Матн]/ А.Имомов. - Душанбе, 1997.- С.241

комиссияҳои интиҳоботӣ ба таври ошкоро амалӣ карда мешавад»².

Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ мақоми махсуси ваколатдор дар самти ташкил ва баргузор намудани интиҳобот буда, ба низоми ягон шохаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ расман дохил нест. Ин махсусияти Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсиро А. Имомов қайд карда, менависад, ки: «Қойи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ берун аз низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ буда, ба ҳеҷ ягон мақомоти дигари давлатӣ тобеъ намебошад. Вале онро шохаи мустақили ҳокимияти давлати шуморидан низ дуруст нест, зеро ки таъиноти функционалии он махсус мебошад. Ба ин ё он шохаи ҳокимияти давлатӣ дохил набудани Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ яке аз асоси фақат ба қонун итоат кардан ва беғаразона роҳбарӣ кардан ба маъракаи интиҳобот мебошад»³. Мо низ ба ин фикр мувофиқем, зеро беғаразӣ ва бетарафӣ Комиссияҳои интиҳоботӣ, ки қонун муайян намудааст, омили муҳимми таъмини шаффафияти интиҳобот мебошад.

Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми интиҳоботӣ дар доираи сарчашмаҳои ҳуқуқӣ муайян гардида, маъракаҳои интиҳоботиро ба танзим медароранд. Асосҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ ва заминаҳои таърихию сиёсии ташаккули онро таҳлил намуда, А. Имомов қайд мекунад, ки: «Вобаста ба ин, дар ҳар як давраи инкишофи Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурӣ дар ҳаёти собиқ Иттифоқи Шуравӣ ва пас аз истиқлолият ҳамон маҷмӯи санадҳо ва меъёрҳои ҳуқуқие амал мекунад, ки моҳияти сиёсии интиҳоботро ҳарчӣ равшантар инъикос менамоянд. Масалан, Конститутсияи Тоҷикистон соли 1931 фақат баъзе масъалаҳои муҳимтарини интиҳоботро ба Анҷумани Шуроҳо ва

² Сулаймонов, М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан [матн]: автореф. дисс. ... диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12 00 02 – 12.00.02 – Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право (юридические науки) / М. С. Сулаймонов – Д., 2018. – С.28.

³ Ниг.: Имомов, А.И. Ҳуқуқи интиҳобот ва низоми интиҳобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [матн]/ А.И. Имомов -Душанбе соли 2015. Саҳ 95.

Шуроҳои маҳаллӣ ба танзим дароварда, танзими муфасссали ташкил ва гузаронидани интихоботро дар санади зерқонунӣ - Дастурамал пешбинӣ карда буд. Баъдан Конститутсияи соли 1937 муқаррар кард, ки тартиби ташкил ва гузаронидани интихоботи Шуроӣ Олӣ ва Шуроҳои маҳаллӣ дар Низомнома ба танзим дароварда мешавад»¹. Бояд тазаққур дод, ки масъалаҳои самти вобастгардида ба интихоботи вакилон дар Низомнома танзим ва ворид нашудааст. Бинобар ин дар асоси фармоишҳои муқаррарнамудаи раёсати Шурои Олӣ муаян гардид, ки интихоботи шуроҳои маҳаллӣ бо тарзу усули нав рушд менамояд.

Соли 1987 нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар пешбурди интихобот ва ба низом даровардани он, тартиб ва равиши амалкардаи он бисёр дастрас буд. Дар санади мазкур бори аввал муайян шуда буд, ки танҳо қонунҳои муқарраргардидаи интихоботӣ метавонанд раванди амалигардонии интихоботи вакилони халқро маълум ва муқаррар менаманд. Дар партави ҳамин қарордод соли 1978 аввалин қонун роҷеъ ба интихоботи шуроҳои маҳаллӣ қабул ва мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт. Дар асоси ин қонун тартибу низом ва равиши баргузорнамоии интихобот дар навоҳии навтаъсиси кишар ба танзим даромад. Дар асоси ин метавон ба ин бовар буд, ки раванди интихоботи даврони шӯравӣ дар замони бозсозӣ такомулу пешрафт кард.

Ҳамчунон, дар партави дигаргуниҳое, ки ба Конститутсияи соли 1978 дар соли 1989 ворид гардиданд, қавонини нав дар кишвар роҷеъ ба интихобот қабул гардиданд. Сабаби шурои вакилони маҳаллии халқ дар соли 1990 моҳи декабр баргузор шуданаш ин Сарқонун сабабгор шудааст ва як ҷанбаи озмудашудаи алтернативӣ дар интихоботи вакилон маҳсуб меёбад.

¹ Имомов, А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] /А. Имомов - Душанбе, 1997. - С. 248.

Конститутсияе, ки соли 1994 ба тасвиб расид дар он доир ба интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вакилони Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси маҳаллӣ дарҷ гардидааст, маълум гардид, ки қонунҳои Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба интихобот равона гардида, метавонанд равиш ва тарзу барномаҳои интихоботро ба танзим дароранд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президент» 21 июл Соли 1994 расман қабул гардида, баъдаш 6 ноябри ҳамон сол интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор карда шуд.

1 декабри соли 1994 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни конституткисонии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи вакилони маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ» қабул гардид.

Ин қонунҳо дар замони соҳибистиклолии мамлакат қабул гардида, барои рушду пешрафти низоми интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти хосса доранд.

Бояд тазаккур дод, ки иштирок дар интихобот дар Тоҷикистон ҳуқуқи шахрванд аст, на уҳдадории ӯ. Таҷриба нишон медиҳад, ки дар бисёр кишварҳо иштирок дар интихобот уҳдадории шахрванд маҳсуб меёбад. Ба иттилои манбаҳои мавҷуда айни замон дар 27 давлати дунё таҷрибаи овоздиҳии ҳатмӣ амалӣ карда мешавад. Аз он ҷумла, дар Австралия, Аргентина, Белгия, Боливия, Бразилия, Болгария, Кореяи Шимолӣ, Коста-Рика, Ҷумҳурии Демократии Конго, Эквадор, Миср, Габон, Грасия, Гондурас, Ливан, Ливия, Лихтенштейн, Люксембург, Мексика, Науру, Панама, Парагвай, Перу, Сингапур, Таиланд, Турция и Уругвай ¹.

¹ В каких странах голосование является обязательным и каковы штрафы, например, на которые указал Пабло Гомес в Мексике// <https://www.infobae.com/ru/>. (санаи мурочиат: (02.03.24).

Бояд қайд намуд, ки яке аз дастовардҳои бузурги демократӣ ин умумӣ будани ҳуқуқи интиҳобот мебошад, ки дар асоси Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аниқу ҳаматарафа муназзам кардааст.

Сиёсатшинос Г. Зокиров аҳаммияти низомсоз доштани интиҳоботро қайд намуда, ибраз медорад, «Дар натиҷаи интиҳобот мақомоти гуногуни ҳокимият, махсусан ҳокимияти сиёсӣ ва давлатӣ бунёд мегарданд. Дар байни онҳо тавассути интиҳобот ташаккул ёфтани мақомоти қонунбарор – парламент нақши асосӣ дорад»².

Вобаста ба масъалаи ҳуқуқи умумии интиҳобот муҳокимаронӣ намуда, Қ. Ҳомидов қайд мекунад, ки: «Бояд ибраз намоем, ки асли умумӣ будани ҳуқуқи интиҳобот ҳуқуқи интиҳоб шудани шаҳрвандонро ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ фаро мегирад. Бояд тазаккур дод, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аввалин маротиба дар таърихи сиёсии кишвар шароит ва талаботи хоссаеро ба сифати кафолати касбӣ фаъолият намудани парламент ҳангоми интиҳоб шудани шаҳрвандон пешбинӣ намудааст. Барои шахсе, ки номзadiaш ба вакили Маҷлиси намоёндагон пешниҳод мешавад, зарур аст, ки синни ӯ аз 30 кам набуда, ҳадди аққал панҷ соли охир шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳиби маълумоти олӣ бошад. Аъзои Маҷлиси миллӣ шахсе интиҳоб ва таъйин мешавад, ки синни он ба 30-расида, соҳиби маълумоти олӣ ва ҳадди аққал 7 соли охир шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад»¹.

² Зокиров, Г.Н Сиёсатшиносӣ. [Матн] / Г.Н. Зокиров - Душанбе. 2007. - С. 413-414

¹ Ҳамидов, Х. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқук. [Матн] / Х. Ҳамидов – Душанбе, 2000. - №1. - С. 14

Инчунин, марбут ба татбиқи ҳуқуқи ғайрифаъоли интиҳоботӣ дар қонунгузорӣ дарҷ гардидааст, ки «Афроди дар хидмати ҳарбӣ қарордошта, аз қабилӣ аскарон, афсарон ва умуман кормандони ҷузъу томҳои гуногуни ҳарбӣ»², ба мисли Қувваҳои мусаллаҳ, кормандони афсарон, прапоршикҳо, ҳайати шахсии Қувваҳои мусаллаҳ, Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати корҳои дохилӣ, Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудофиаи граждании назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Гвардияи миллии, Кумитаи ҳифзи сарҳадоти давлатии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсони мансабдори мақомоти андоз, гумрук ва дигар воҳидҳои низомии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба эҳтиёт набаромадаанд, ҳуқуқи пешниҳоди номзадҳои худро ба сифати намоёндаи халқ надоранд.

Дар аснои муқаррарсозии қонуни болозикр таҳиягарон омилҳои зеринро мадди назар доштанд: якум, мақомотҳое, ки хизматчиёнашон ҳуқуқи доштани силоҳро доранд ва вазифаашон аз таъмини суботу оромии ҷомеа ва ҳифзи Конститутсияи давлат иборат мебошад. Ин меъёр ба талаботи қисми сеюм, моддаи чоруми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ»³ мутобиқат мекунад. Дар моддаи мазкур омадааст: «Дар мақомоти беҳатарии давлат, корҳои дохилӣ, прокуратура, гумрук, мақомоти адлия, андоз, судҳо ва Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дигар қушунҳо ва воҳидҳои ҳарбӣ таъсис додан ва фаъолият кардани ташкилотҳои ҳизбҳои сиёсӣ мумкин нест»¹. Дуюм, сабаби озод будани ин афрод аз интиҳобот марбут ба таҳти фишор қарор надодани онҳо маънидод мешавад, ки риояи он ба

² Ҳамидов, Х. Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он // Давлат ва ҳуқуқ. [Матн] / Х. Ҳамидов – Душанбе, 2000. №1. - С.38.

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ». [Матн] / - Душанбе, 1998. - С.26.

¹ Ҳамидов, Х. Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хусусиятҳои он // Давлат ва ҳуқуқ. [Матн] / Х. Ҳамидов – Душанбе, 2000. №1. - С.38-39.

амалишавии демократияи комил ва таъмини интиҳоботи шаффофу одилона далолат мекунад.

Ин маҳдудсозӣ мутлақ идома намекунад ва ин шаҳрвандони ба ин гурӯҳ мансуб бударо интиҳоби озод додааст. Яъне, онҳо метавонанд ё вакили халқ буданро интиҳоб кунанд ё муҳофизати давлатро, ки ин баёнгари адолати солим аст. Дар асоси қонун ҳар шаҳрванд ҳуқуқи як овозро дорад ва дар интиҳобот наметавонад ба ҷойи каси дигаре овоз диҳад ё ваколоти худро барои овоз додан ба касе пешниҳод намояд. Бо дарназардошти масъалаи мазкур, қонунгузориҳои интиҳоботии кишвар муқаррар кардааст, ки ҳар як интиҳобкунанда танҳо як овоз дорад. Ин яке аз принципҳои муҳими интиҳоботӣ мебошад.

Имконпазир будани низоми омехтаи интиҳобот марбут ба интиҳоботи вакилони Маҷлиси намояндагон дар таърихи кишвар бори аввал тариқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба танзим дароварда шуд. Ин равиш, ки дар бештари кишарҳои ҷаҳон аз қабيلي Камерун, Сомали Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Хорватия, Россия, Гвинея ва ғайра мавриди корбаст аст, муттаҳидона дар таносубсозии рӯйхати аҳзоби сиёсӣ ва муназзамии интиҳоботии ҳаддиақал, ки дар асоси намояндагии якмандатаи ҳавзаҳо амал мекунад, иборат мебошад².

Низоми мазкур ба хусусияти худ дар Тоҷикистон низ мавриди истифодаи васеъ қарор дорад. Дар интиҳобот вакилони Маҷлиси намояндагон, 65 дарсади онҳо ба тариқи мажоритарӣ интиҳоб шудаанд. Боқӣ, 35 фоизи дигар дар тарафи ҳизб пешбарӣ шуда, дар асоси интиҳоботи мутаносиб маълум мегарданд. Ҳамон гуна, ки дар моддаи панҷоҳуми Қонун «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» зикр шудааст: «Маҷмуи овозҳои интиҳобкунандагон ба 22 (шумораи мандатҳои вакилон аз ҳавзаҳои ягонаи умумиҷумҳуриявӣ)

² Ниг.: Раҳнамои нозирони миллӣ. [Матн] / - САҲА, 2001. - С.25.

тақсим карда мешавад. Натиҷаи ҳосилшуда миқдори овозхое мебошад, ки барои як мандати вакилӣ лозим аст. Баъд миқдори овозхое, ки ҳар як ҳизби сиёсӣ дар тақсимои мандати вакилӣ иштироккарда гирифтааст, ба миқдори овозхое, ки барои як мандати вакилӣ лозим аст, тақсим карда мешавад. Натиҷаи ҳосилшуда шумораи мандатҳои вакилие мебошад, ки рӯйхати дахлдори номзадҳо мегирад»¹.

Дар сохтори давлатдории Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ аз ниҳодҳои муҳим ва қонунгузори кишар маҳсуб меёбад. Ин ниҳод аз ду Маҷлис иборат буда, яке Маҷлиси миллий ва дигаре Маҷлиси намояндагон мебошад.

Тартиби интиҳобот барои аъзои 25 нафараи Маҷлиси миллий тавассути интиҳоботи бавосита ва аз рӯйи низоми мажоритарӣ амалӣ мегардад, ки аз ҷаҳор се ҳиссаро дар Маҷлиси миллий соҳиб аст ва бидуни мустақилият дар ҷаласоти ҳамдасти вакилони шаҳру вилоятҳо ва навоҳии кишар тариқи райъдиҳии пӯшида дар ҳар ҳавза панҷ нафарӣ интиҳоб мешавад. Ҳамин тариқ аз ҷаҳор як ҳиссаи узви Маҷлиси миллий дар шумори ҳашт нафар аз ҷониби Президенти кишар таъйин мегарданд. Интиҳоботи вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ раванди баргузории он талабот бо меъёрҳои ҳуқуқӣ баробар тавассути овоздиҳии пинҳонӣ вобаста ба низоми интиҳоботии омехта баргузор гардида, дар он ҳеҷ гуна ҳадди (квота) ҷудо намегардад.

Инчунин, Қонуни Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо истифода аз дастовардҳои кишварҳои рушдкардаи дунё дар рафти баргузории интиҳобот бо риояи талабот ва меъёрҳои гуногуни интиҳобот амал мекунад. Қонуни мазкур ҷиҳати баробар тақсим намудани ваколат дар миёни аҳзоби сиёсӣ андозаи панҷфоизаро маълум намуда, дар асоси он

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 296; с. 2004 № 7).

фақат аҳзоби сиёсие, ки шаҳрвандон ба ҷонибдориашон панҷ ва ё бештар аз он овоз додаанд, имкони иштирок дар ин тақсимодро доранд. Номзадҳое, ки овози сазоворро ба даст наовардаанд, соҳиби манфиати вакилӣ намешаванд.

Тартиби дигаре, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муйаян намудааст, ин эътироф ва пазириши интиҳоботи бавоситаи Маҷлиси миллӣ аст. Мутобиқи меъёри муқаррарнамудаи Қонун «номзадҳо ба аъзогии Маҷлиси миллӣ дар иҷлосияҳои Маҷлиси вакилони халқ вилоят ва шаҳру ноҳияҳо пешбарӣ мегарданд. Ҷаласаи якҷояи маҷлиси маҳаллии вакилони халқ чиҳати гузаронидани интиҳоботи Маҷлиси миллӣ дар он сурат эътиборнок ҳисобида мешавад, ки аз нисф зиёди вакилони аз тарафи мақомотҳои маҳаллии намояндагӣ пешниҳодшуда ширкат варзанд¹.

Дар ҳамин замина қонуни мазкурро лозим омадааст, ки интиҳоботи бавоситаро барои вакилони Маҷлиси миллӣ муқаррар ва роҳандозӣ намояд. Ҳамон тавре, ки гуфтем моҳияти ин навъи интиҳоботро иродатмандии раёйдихандагон ташкил медиҳад. Яъне, танҳо халқ интиҳобкунандаи аъзои Маҷлиси миллӣ набуда, балки аз ҷониби вакилоне ба ин мақсад мерасанд, ки онҳоро халқ дар шаҳру навоҳии кишвар тариқи раёйдихӣ интиҳоб намудааст.

Як падидаи тоза дар ин миён хусусияти намояндагӣ доштани Маҷлиси миллӣ мебошад. Ба ин хотир аз ҷаҳор се қисмати узви Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо теъдоди мувофиқ, яъне аз ВМКБ ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳои Суғду Хатлон, шаҳру ноҳияҳои тобеъи марказ ва шаҳри Душанбе 5 нафарӣ интиҳоб карда мешаванд.

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 296; с. 2004 № 7).

Ҳавзаҳои интихоботӣ дар интихоботи аъзои Маҷлиси милли моҳияти бисёрмандата дошта, аз ҳар кадоми онҳо панҷ нафарӣ узви Маҷлиси милли интихоб мегардад. Ин ҳолат яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи интихоботи Маҷлиси милли ба ҳисоб меравад. Моҳияти ҳавзаи бисёрмандата дар он аст, ки интихобкунандагон ба ҳар як номзоди пешниҳодшуда дар алоҳидагӣ овоз медиҳанд.

Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2024 №882, дар бораи тайёини интихоботи даъвати нави Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ ба тасвиб расид, ки мувофиқи он интихоботи даъвати нави Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлисҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо 2 марти соли 2025 ва интихоботи даъвати нави Маҷлиси миллии маҷлис Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 марти соли 2025 баргузор мегардад⁴¹.

Вакилони Маҷлиси намояндагон намояндаи мардум дар мақоми олии қонунгузории Тоҷикистон – Маҷлиси Олӣ мебошад. Онҳо дар интихоботи умумӣ, баробар ва мустақим интихоб мешаванд ва дар раванди қабули қонунҳо ва назорати иҷрои барномаҳои давлатӣ ва буҷет манфиатҳои интихобкунандагони худро ифода мекунанд.

Дар моддаи 64 Конститутсия омадааст: «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст». М.Олимзода раванди ташаккул ва рушди қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи интихоботро таҳлил намуда овардааст, ки: Ташаккул ва рушди қонунгузории интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ду давра ҷудо кардан мумкин аст:

- давраи аввал аз соли 1990 то соли 1992;
- давраи дуюм со соли 1994 то инҷониб.

⁴¹ <https://www.president.tj/event/documents/decrees/49111>

Давраи аввал қабули Эъломияи Истиқлолияти ҶШС Тоҷикистон аз 24 августи соли 1990, Қарори Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991 «Оид ба дохил кардани тағйиру иловаҳо ба Эъломияи истиқлолияти Тоҷикистон» ва Изҳороти Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон «Дар бораи истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 сентябри соли 1991» дар бар мегирад. Ба ин васила санаи 29 ноябри соли 1990 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар барои таъсиси вазифаи Президентӣ Ҷумҳурии Шурави Сотсиалистии Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ» ба тавсиб расид. Санади дигаре, ки дар таъсиси мансаби Президентӣ таъсири ҳуқуқӣ расонидааст, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 сентябри соли 1991 ҳисобида мешавад. Давраи дуюм, қабули Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 21 июли соли 1994, №1042 ва қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тағйироти солҳои 1999, 2003, 2016 ва бо тағйиру иловаҳо ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро дар бар мегирад¹.

21 июли соли 1994 ҳамчун санаи таърихӣ маҳсуб меёбад, ки Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба тавсиб расида, 6 ноябри ҳамон сол интихоботи президентӣ баргузор гардид.

Дар моддаи 65 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Президентро шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 7 сол интихоб менамоянд»¹.

¹ Ниг.: Олимзода, М. А. Ташакули қонунгузорӣ дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / М. А. Олимзода. Нақши конститутсия дар рушди ҳамкорихои байналмилалӣ.// Маводи конференсияи илмӣ – назарявӣ. – Душанбе, 2021. – дар АИДНП Ҷумҳурии Тоҷикистон.- С. 144-151.

¹ Хидирзода, М.У. Интихобот василаи таъсиси ниҳоди президентӣ. (матн)/ М.У. Хидирзода - Душанбе, 2021. –С.56.

Тартиботи зерин маълумкунандаи принципҳои аслии интиҳоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Дар мисоли мавҷудияти ҳуқуқи интиҳоботи умумӣ, иштироки бевосита, ширкати баробар ва ҳуқуқи додани як овоз аз ҷониби интиҳобкунандагон имконият медиҳад, ки ифодаи иродаи интиҳобкунанда пинҳонӣ ва озод бошад. Принципҳои зикргардида моҳияти интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намуда, тамоми раванди интиҳобот дар заминаи онҳо бунёд мегардад.

Дар моддаи мазкур оварда шудааст, ки «Шахсе ба номзадии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шуда метавонад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, синни ӯ аз 30 кам набуда, дорои таҳсилоти олӣ бошад, забони давлатиро донанд ва дар ҳудуди ҷумҳурӣ на камтар аз 10 соли охир истиқомат дошта бошад»².

Дар таҷрибаи байналмилалӣ интиҳоботӣ маҳдудиятҳо ва талаботҳои махсусе ҳангоми интиҳоб шудану интиҳоб кардан мавҷуданд, ки онҳоро сенз меноманд. Дар мавриди моддаи 65 Конститутсия вобаста ба амалинамоии ҳуқуқи ғайрифаъоли интиҳоботӣ ва ё интиҳоб шудан ҳаминро гуфтан мумкин аст, ки муқаррар намудани сензи интиҳоботӣ вобаста ба сукунат, таҳсилот, синнусол, забондонӣ ва шаҳрвандӣ таҷрибаи васеъ паҳншуда ва пазируфта дар ҷаҳон маҳсуб меёбад¹.

Интиҳоботи Президент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи низоми мажоритарӣ баргузор мегардад. Он нафаре, ки аксарияти овозҳоро соҳиб гардида бошад, Президент интиҳоб мегардад.

Ҳамзамон, интиҳоботи президентӣ раванди муҳимми сиёсӣ дар ҳаёти ҷомеаи Тоҷикистон ба шумор рафта, тавассути он ниҳоди

² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо охири тағйири иловаҳо 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016). [Матн] / - Душанбе, Ирфон, 2016. – С. 40

¹ Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъсиси ниҳоди президентӣ. [Матн] / М.У. Хидирзода - Душанбе, 2021. – С.56

президентӣ таъсис ёфта, принципҳои асосии демократия татбиқ карда мешаванд. Дар воқеъ интихоботи Президентӣ метавонад барои пешрафти давлатдорӣ милли нақши тақдирсоз дошта бошад. Интихоби номзади сазоворо ба ҳайси Президент боиси рушд, муаррифии шоиста ва шукуфоии давлат мегардад.

Бояд қайд намуд, ки интихоботи Президент яке аз чорабиниҳои муҳимми сиёсӣ дар ҳаёти давлат ба шумор меравад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмӣ ва лозим будани интихоби Президенти кишварро дар мадди назар дошта, ба таври алоҳида гузаронидани интихоботро роҷеъ ба он муқаррар кардааст ва имкон медиҳад, ки қонунгузори паҳлуҳои муҳимми интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми интихоботиро муайян кунад².

Рӯзи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори якҷояшон муайян ва эълон менамоянд. Он на камтар аз 2 моҳ қабл аз поён ёфтани ваколатҳои Президенти амалкунанда баргузор мегардад. 50 рӯз пештар аз баргузори интихобот номгӯ ва шумораи учаскаҳо, макони ҷойгиршавиашон бо маълум кардани интихобкунандагон аз ҷониби Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр мегардад.

Вобаста ба шумораи аҳоли ва макони будубоши шаҳрвандон дар минтақаҳои гуногун учаскаҳои интихоботӣ омода мегарданд. Аз ҷониби комиссияҳои ҳавзавии интихобот бошад, ин меъёр то 35 рӯз пеш аз барпо шудани интихобот мушаххас ва ҳайъатҳои онҳо муайян мегарданд. Учаскаҳои интихоботӣ набояд аз 20 нафар кам ва аз 3000 нафар зиёд интихоботкунандагонро дар бар гирад.

² Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (АШО Ҷумҳурии Тоҷикистон с.1994, № 13 мод. 195; АМО Ҷумҳурии Тоҷикистон с.1999, № 9 мод. 238; с.2005, №12 мод.626)

Дар заминаи моддаи 28 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин метавон хулоса кард, ки ҳар номзад ба мансаби Президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад то понздаҳ нафар шахси эътимоднок дошта бошад, ки онҳо дар раванди интихобот ба номзад кӯмак расонида, барои дар интихобот пирӯз шудани ӯ ташвиқот мебаранд. Номзадҳо шахси боэътимодашонро мувофиқи салоҳиди худ интихоб карда, дар бораи онҳо ба Комиссияи марказии интихобот ва раёйбурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот пешниҳод менамояд ва Комиссияи марказии интихобот ва раёйбурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро ба қайд гирифта, шаҳодатнома медиҳад.

Вобаста ба моддаи 26 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» бояд гуфт, ки «варақаҳои овоздиҳӣ, шакл ва намуди онҳо вобаста ба интихоботи Президент аз тарафи Комиссияи марказии интихобот ва раёйбурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда мешавад»¹. Ному насаби номзадҳои ба маснад ва мақоми Президентӣ пешбаригардида, санаи валодати онҳо, узви ҳизб будан ва ё набудан ва зикри вазифа ва ҷойи кори онҳо дар варақаҳои интихоботӣ бо тартиби алифбо дарҷ мегарданд.

Қобили таъкид аст, ки бюллетенҳои интихоботӣ даҳ рӯз пеш аз то интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забони расмӣ давлатӣ ё забоне, ки аксарияти шаҳрвандони ҳавзаи интихоботӣ бо он гуфтугӯ мекунанд, аз ҷониби Комиссияи марказии интихобот ва раёйбурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамаи ҳавзаҳои интихоботӣ омода мегардад. Комиссияҳои интихоботӣ бюллетенҳои интихоботиро тибқи санад месупоранд.

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон». - 1994. - №1043. - моддаи 26.

Бюллетенҳои интихоботӣ ба муҳлати 2 рӯз пеш аз баргузории интихобот ба комиссияи учас кавии интихобот омода ва супорида мешавад. Биное, ки бюллетенҳои интихоботиро дар он ҷо нигоҳ медоранд, муҳр зада шуда, таҳти муҳофизати кормандони мақомоти корҳои дохилӣ қарор дода мешавад. Баробари асноди зикргардида, баъзе масоили ташкилу баргузории интихобот ба воситаи санадҳои Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ёфта, ҳамчун асосноккунии ҳуқуқии интихобот мавқеи хосаеро соҳибанд. Дар доираи Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» иштирок ва раёйдихии шаҳрвандон дар интихоботи президентӣ ба ҳуқуқи сиёсии шаҳрвандон дохил мешавад.

Моддаи чилуҳаштуми қонуни болозикр ин меъёрро тарҳрезӣ намудааст: «Интихобот он гоҳ баргузоршуда ҳисобида мешавад, ки дар он на камтар аз нисфи интихобкунандагони ба рӯйхат дохилшуда иштирок карда бошанд»¹. Инчунин меъёри мазкур аз падидаҳои арзишманди демократие аст, ки манзураш баланд кардани фарҳанги сиёсӣ ва бедор намудани ҳисси худшиносӣ ва ҳуввияти сокинони кишвар аст. Дар партави он шаҳрвандон метавонанд дар раёйдихӣ фаъолона ширкат варзанд ва бо фарҳанги баланди инсониву шаҳрвандии худ ҳушёрона ва иродатмандона президенти худро интихоб намоянд.

Дар барпо намудани интихоботи сарвари давлат се бахши муҳимми сиёсӣ дар робита ба раёйпурсӣ шакл гирифта, ба фаъолият шуруъ мекунанд: Якум Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дуюм, комиссияҳои ҳавзаҳои интихобот ва сеюм

¹ Ҳамидов, Х. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Давлат ва ҳуқуқ. [Матн] / Х. Ҳамидов – Душанбе, 2000. - №1. - С. 14.

масъулини комиссияҳои участкавии интихобот оид ба интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Номзатҳои Президент дар Комиссияи марказии интихобот ва райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта мешавад. Худи Комиссияи маркази интихобот ва райъпурсӣ аз тарафи Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Президент интихоб карда мешавад. Он доимоамалкунанда буда, маъракаи интихоботиро дар қаламрави тамоми ҷумҳури ташкил ва баргузор мекунад.

Дар низоми интихоботии кишвар интихоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ ҳам мавқеи худро доро мебошад. Қонуни Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи вакилон ба Маҷлиси маҳаллии вакилони халқ», ки дорои ҳашт боб ва 51 модда аст, таҳти рақами 859 даҳуми декабри соли 1999 қабул ва мавриди истифода қарор гирифта аст.

Афроди ба синни ҳаҷдаҳрасида, бе назардошти наҷоду миллат ва забон, ки шаҳрвандии Тоҷикистонро доро мебошанд ва ҳамчунин бидуни маҳдудиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, эътиқоди диниву мазҳабӣ, касбу кор ва ғайра ҳаққи интихоб шудан аз тарафи халқ ва ҳамчун дигар қишри ҷомеа интихобкунанда буданро доранд. Шахсоне, ки бо ҷурме дар зиндон нигоҳдорӣ мешаванд, ҳуқуқи иштирок ва овоздиҳӣ дар интихоботро надоранд. Ин афрод касоне ҳастанд, ки бар ҳилофи қонун амал кардаанд.

Дар моддаи 6 Қонуни Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ» қайд шудааст: «Тайёри ва гузаронидани интихобот ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ аз тарафи комиссияҳои интихобот ошкоро сурат мегирад. Комиссияҳои интихобот ба шаҳрвандон дар бораи таъсиси ҳавзаҳо ва

участкаҳои интиҳобот, ҳайат, ҷою соати корашон ва рӯйхати интиҳобкунандагон хабар медиҳанд»¹.

Ҳамчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот», ки таҳти рақами 549 аз панҷуми августи соли 2009 қабул ва мавриди истифода қарор гирифт, дар боби чаҳорум, моддаи 28 – ум ва 42-юми худ тартиби баргузории интиҳоботи вакилони ҷамоатро муайян намудааст. Бояд ёдрас намуд, ки дар ҷумҳурӣ 431 ҷамоат фаъолият менамояд ва аз ин миён 66-тои онро ҷамоатҳои шаҳрак ва 365 – тои боқимондари ҷамоатҳои деҳот ташкил медиҳанд.

Маҷлисиҳои Ҷамоат аз вакилон иборат мебошанд, ки ин вакилон дар асоси принципҳои баробар, умумӣ, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ аз ҷониби шаҳрвандон ба муддати 5 сол интиҳоб мегарданд. Рӯзи баргузории интиҳоботи вакилони ҷамоат на дертар аз 40 рӯз то ба охир расидани муҳлати ваколати вакилон дар даъвати навбатии амалкунанда муайян карда мешавад.

Дар интиҳоботи ҷамоат 2 комиссия амал мекунад:

- 1) Комиссияҳои интиҳоботи Ҷамоат;
- 2) Комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот.

Қонунмандии интиҳоби вакилон дар сатҳи Ҷамоат нишон медиҳад, ки дар баргузории интиҳоботи вакилони Ҷамоат аз 15 то 40 ҳавзаи интиҳоботӣ таъсис дода мешавад. Паҳлӯи дигари таҳқиқи масъаларо шумораи интиҳобкунандагон дар раванди интиҳобот ташкил медиҳад. Аз ҳамин нуқтаи назар, шумораи ҳавзаҳои интиҳоботро Ҷамоат муқаррар менамояд. Ҳавзаҳои интиҳоботиро комиссияи интиҳоботии Ҷамоат таъсис дода, онҳоро ному рақамгузорӣ мекунад. Аз ҳар ҳавзаи интиҳоботӣ як вакили Ҷамоат интиҳоб карда мешавад¹.

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ» // - С, 1999 . - . Моддаи 9.

¹ Ниг.: Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» // 2009 . - . Моддаи 31.

Дастгирии давлатии раванди интиҳобот яке аз масъалаҳои мубрам дар раванди ташкил ва баргузор намудани он маҳсуб меёбад. Мувофиқи моддаи 9 Қонуни Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Маблағ барои тайёри ва гузаронидани интиҳоботи аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон аз буҷети ҷумҳуриявӣ ҷудо карда мешавад»². Меъёри мазкур ҳамчун дастгирии давлатии баргузори раванди интиҳоботи парлумонӣ маҳсуб меёбад. Яке аз масоили муҳим дар ин раванд дастгирии давлатии номзадҳо ба вакилӣ маҳсуб меёбад.

Мувофиқи талаботи қонуни болозикр ҳар нафаре, ки аз ҳизбҳои сиёсӣ ба вакилии Маҷлиси намояндагон номзадӣ пешниҳод намуда, дар интиҳобот ширкат меварзад, барои маблағгузорӣ ҷиҳати хароҷотҳои интиҳобот ҳазинаи интиҳоботии худро мекушояд. Маблағҳои ҳазинаи интиҳоботии номзад ба вакилӣ аз ҳизби сиёсӣ дар суратҳисоби муваққатии махсуси КВД Бонки амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк» ва шӯъбаҳои махсуси он нигоҳдорӣ мешаванд. Маблағи суратҳисоб барои гузаронидани маъракаи интиҳобот сарф шуда, аз ҷониби номзад аз ҳизби сиёсӣ идора карда мешаванд.

Суратҳисоби муваққатии махсусро барои ташкили ҳазинаи интиҳоботии номзад ба вакилӣ аз ҳизби сиёсӣ КВД Бонки амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк» ва шӯъбаҳои он дар асоси маълумотномаи хаттии комиссияи дахлдори интиҳобот таъсис медиҳанд. Аз маблағи дар суратҳисоб ҷойдошта ғоида ба даст оварда намешавад.

Ҳазинаи интиҳоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизби сиёсӣ аз маблағҳои зерин метавонанд ташкил карда шаванд:

² Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. – С. 296

-маблағҳое, ки барои ташвиқоти пеш аз интиҳобот аз тарафи комиссияҳои дахлдори интиҳобот ҷудо карда мешаванд;

-маблағҳои шахсии номзад ба вакилӣ, ки он набояд аз 500 (панҷсад) нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошанд;

-маблағи ҳизби сиёсӣ барои номзаде, ки ҳизби сиёсӣ ба ҳавзаии якмандатии интиҳобот пешбарӣ намудааст, набояд аз 500 (панҷсад) нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошад;

-маблағҳои ҳазинаи интиҳоботии ҳизби сиёсӣ, ки рӯйхати номзадҳоро ба ҳавзаии ягонаи умумичумхуриявӣ пешниҳод намудааст, набояд аз 10000 (даҳ ҳазор) нишондиҳанда барои ҳисобҳо зиёд бошанд;

-маблағҳои хайрияи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ”¹.

Меъёри муқаррарнамудаи қонун оид ба миқдор, аз ҷониби кадом субъектҳо маблағгузорӣ шудан ва тартиби истифодаи маблағҳо бояд аз ҷониби ҳар як номзад ва ҳизби сиёсӣ пурра риоя карда шавад. Қонуни конституционӣ маблағгузории хайриявиро низ ба ҳазинаи интиҳоботии номзад ва ҳизби сиёсӣ муқаррар намудааст. Аз ҷумла, субъектҳое, ки ҳуқуқи маблағгузории хайриявиро дар маъракаи интиҳоботӣ надоранд, ишора карда шудааст. Маблағе, ки ҳамчун хайрия аз ҷониби афроди маълум ба ҳисоби номзад ба вакилии интиҳобот ворид мегардад, то 50 ва баҳри ҳизбҳои сиёсӣ то 100 нишондиҳанда муқаррар шудааст.

Шумори ин миқдор пулҳои хайриявии замшуда то 1500 (як ҳазору панҷсад) барои як номзад ба вакилӣ ва то 30000 (сӣ ҳазор) нишондиҳанда барои ҳизбҳои сиёсӣ иҷозат дода шудааст. Андозаи нишондиҳанда барои ҳисобҳоро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» ба танзим медарорад. Вобаста ба он, андозаи ҳадди ниҳии ҳазинаи интиҳоботии номзад муайян карда мешавад.

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 296; с. 2004, № 7, мод. 451.

Дар ин раванд бархе аз афрод ва баъзе аз ҳизбу ташкилот ва ниҳодҳои сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ҳуқуқи саҳмгузори хайрия ба ҳисоби номзад ба вакилӣ ҳизбҳои сиёсӣ надоранд:

- кишварҳои хориҷа ва шаҳрвандони он;
- шаҳрвандоне, ки шаҳрвандии хориҷиро доро мебошанд;
- афроди ба синни ҳаҷдаҳ нарасидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- касоне, ки бо саҳмгузори хориҷӣ фаъолияти тиҷоратӣ доранд;
- ҳизбу ҳаракат ва ташкилотҳои гуногуни байналмилалӣ;
- созмонҳои давлатӣ ва ташкилотҳои, ки аз ҷониби давлат то сӣ фоиз саҳмгузорӣ мешаванд;
- ҷузъу томҳо ва дигар қисмҳои қудратии ҳарбӣ ва мақомоти соҳторҳои ҳифзи ҳуқуқ;

- созмонҳои динӣ ва дигар соҳторҳои ҷамъиятӣ, ки аз тарафи онҳо таъсис ёфта, маблағгузорӣ мешаванд;

- маблағҳои, ки аз ҷониби ашхоси номаълум пешкаш шудаанд;

Дар ин маврид иттиҳоди қонун оид ба масъалаи маблағгузорӣ ва истифодабарии он дар раванди баргузори интихобот яке аз амри муҳим маҳсуб меёбад, ки риоя накардани метавонад ба қонунгузорӣ ва риоя нашудани принсипи баробарии номзадҳо ва мустақилияти минбаъда монеа эҷод кунад. Аз ин рӯ, қонунгузор як қатор меъёрҳои маҳдудкунанда ва маъмуриро низ дар ҳолати риоя накардани қонунгузори интихобот муқаррар намудааст: «Дар сурати аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқи пардохти маблағи хайрияро ба ҳазинаи интихоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизби сиёсӣ надоранд ва ё маблағи хайрияи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ки аз ҳадди муайяншудаи моддаи мазкур зиёд мебошад, бо қарори Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра ба буҷети ҷумҳуриявӣ гузаронида мешавад. Корхонаи воҳиди давлатии Бонки амонатгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон «Амонатбанк», шӯбаҳои

он дар асоси дархости комиссияи интиҳоботии дахлдор уҳдадоранд ба комиссия оид ба ворид шудан ва харҷи маблағи ҳазинаи интиҳоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизби сиёсӣ маълумот диҳанд. Ҳамаи амалиёти молиявӣ аз ҳазинаи интиҳоботии номзад ба вакилӣ ва ҳизби сиёсӣ як рӯз пеш аз рӯзи интиҳобот қатъ мегардад»¹.

Вобаста ба ин, дар моддаи 32-и қонуни мазкур омадааст, ки: «Номзад ба вакили Маҷлиси намояндагон пеш аз бақайдгирӣ ва баъд аз муайян намудани мувофиқати ӯ ба талаботи Конститутсия ва Қонуни мазкур аз тарафи комиссияи ҳавзавии интиҳобот, аз маблағи шахсии худ ба суратҳисоби Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ ба миқдори 100 (сад) нишондиҳанда барои ҳисобҳо гарави интиҳоботӣ месупорад. Дар сурати ба даст овардани на кам аз 10 фоизи овозҳои интиҳобкунандагони ҳавзаи интиҳоботии дахлдори дар овоздиҳӣ иштироккарда гарави интиҳоботӣ ба номзад баргардонида мешавад. Ҳангоми бекор кардани қарори пешбарии номзад аз тарафи ҳизби сиёсӣ ё пас гирифтани номзадӣ аз ҷониби номзад гарави интиҳоботӣ бо қарори Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ ба буҷети ҷумҳуриявӣ мегузарад»². Тартиби мазкур меъёри васеъ паҳншуда дар таҷрибаи байналмилалӣ мебошад.

Яке аз масъалаҳои муҳимми дигаре, ки дар раванди баргузори интиҳобот ба он диққати ҷиддӣ дода шудааст, ин муайян намудани ҷавобгарӣ ҳангоми риоя накардани қонунгузори интиҳоботии кишвар мебошад, ин меъёри муқараргардида дар Кодекси маъмурӣ ва ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд мебошад, ки бевосита ба раванди интиҳобот дахл доранд.

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ахбори Маҷлиси Олии ҷумҳурии Тоҷикистон с. 1999, №12, м. 296; с. 2004, №7, м. 451; с.2007, №5.

² Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, № 12, мод. 296; с. 2004, № 7.

Масалан, Кодекси маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳлат кардан ба раванди фаъолияти Комиссияи марказии интиҳобот ва раъйпурсиро манъ мекунад.

Инчунин, барои як зумра амалҳое, ки иҷрои онҳо манъ аст, дар мисоли назар нагирифтани манфиатҳои комиссияҳои интиҳоботӣ, мушоҳидони байналмилалӣ ва шахсони эътимодноки номзадҳо, ташвиқоти пеш аз интиҳобот ва тарғиботи раъйпурсӣ дар ҷойҳое, ки манъ шудааст, тарғиботи пеш аз интиҳобот ва овоздиҳӣ аз ҷониби касоне, ки қонун ширкати онҳоро маҳдуд донистааст, фаъолияти шаҳрвандони хориҷӣ, ки ба пешниҳод намудан ё интиҳоб гардидани номзадҳо ба ҳизбҳои сиёсӣ ва рӯйхати номзадҳоро ба вакилӣ пешниҳод намудаанд, ба ноил шудани натиҷаҳои муайян дар интиҳобот монеагӣ эҷод мекунанд ё ёрӣ медиҳанд, паҳш ва таҳия намудани маводҳои тарғибкунандаи беном, қасдона нобуд сохтан ё расонидани зарар ба маводи ҷопии тарғиботии дахлдоша ба интиҳобот ва раъйпурсӣ, риоя накардани ҳуқуқи истифодаи иншоот дар раванди баргузории маъракаи интиҳобот, тайёрии ва баргузорсозии раъйпурсӣ аз пеши худ, ҷалби интиҳобкунандагон ба ҷониби номзад, тавассути роҳҳои ғайриқонунӣ маъракаҳои интиҳобот ва раъйпурсиро баргузор намудан, маблағгузорӣ барои баргузор намудани раъйпурсӣ ва кӯмакрасониҳои моддии дигар ҷавобгарӣ пешбинӣ намудааст. Муқаррароти муайяннамудани моддаҳои Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, ба он нигаронида шудаанд, ки принципҳои асосии интиҳоб риоя ва ҳуқуқи интиҳоботии шаҳрвандон бемонеа татбиқ карда шавад.

Интиҳобот аз муҳимтарин равандҳои тақдирсози давлатдорӣ ва василаи танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб рафта, дар раванди инкишофи ҷомеаи ҳуқуқбунёду демократӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Шаффоф гузаронидани он аз асоситарин ченакҳои демократӣ ва сохтори сиёсӣ идоракунии давлатҳо маҳсуб меёбад.

- омӯзишу таҳлили раванди баргузории интихобот ҳамчун ниҳоди сиёсӣ дар Тоҷикистон ва таҳрири ҷанбаҳои таърихӣ сиёсӣ ва ҳуқуқии он муаян намуд, ки:

- ниҳоди интихобот дар Тоҷикистон дар заминаи таҷрибаи мактаби шуравии интихобот ташаккул ёфта наметавонист, зеро он маҳсули низоми сиёсии дорои режими хос буд. Вобаста ба ин, бо назардошти шароити соҳибистиқлолӣ ва интиҳоби роҳи демократии рушд Тоҷикистон низоми хоси интихоботиро ташаккул дод;

- аҳоли сарчашмаи асосии ҳокимият буда, тавассути он қонунмандии ҳокимияти давлатӣ таъмин мегардад;

- омӯзиши ҷанбаҳои таърихӣ ташаккули низоми мазкур дар марҳилаҳои рушди ҷомеа, вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва суботи сиёсӣ дар кишвар мунтазам тақдир ёфтааст. Ҳамзамон, бо ин тамоюли ҳамбастагӣ ва ҳамгирӣ бо ҷомеаи байналмилалӣ дар самти эҳтиром ва татбиқи принципҳои бунёдии интихобот аз марҳилаҳои нахустини соҳибистиқлолӣ эҳсос карда мешуд;

- дар раванди баргузории интихобот нақши муҳимро ҷанбаи институционалии он мебошад. Ташаккули низоми интихоботӣ дар Тоҷикистон бо таъсиси ниҳоди махсуси ташкил ва баргузоркунандаи интихобот – Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ дорад. Тақмили низоми фаъолияти Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ ва касбикунонии он яке аз масоили мубрам дар раванди ташаккул ва рушди ниҳоди интихобот дар Тоҷикистон мебошад, ки бо 7 нафар аъзо ба таври касбӣ ва доимоамалкунанда фаъолият мекунад;

- вазъи сиёсӣ, ба даст овардани созиши миллӣ ва ваҳдат дар ҷомеа боиси дигаргуниҳои куллии сохторӣ дар идоракунии давлат гашт. Ислоҳоти конститутсияи соли 1999 заминаро барои тақмили низоми интихоботӣ дар Тоҷикистон муҳайё намуд. Дар натиҷа дар интихоботи

парламентӣ гузариш аз низоми мажоритарӣ ба низоми омехта сурат гирифт, ки тибқи он дар интихоботи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавзаи умумиҷумҳуриявӣ ва 41 ҳавзаи якмандатаи интихоботӣ ташкил шуд;

- тартиби баргузории интихоботи Маҷлиси миллий низ муқаррар карда шуда, тартиби моҳиятан нав – ташкили ҳавзаҳои бисёрмандата роҳандозӣ карда шуд, ки имкони аз як ҳавза интихоб намудани 5 номзадро фароҳам меовард. Тартиби ташкили Маҷлиси миллий хусусиятҳои хоси худро дорад, ки дар ягон интихоботи сатҳи дигар такрор намешавад, зеро 8 нафар аъзои он аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин карда мешаванд;

- вазъи ҳуқуқии Маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ ҳамчун мақоми намояндагӣ дар маҳал муайян гардид. Тавассути низоми интихоботи мажоритарӣ интихоботи ин сатҳ сурат гирифта, дар як вақт бо интихоботи парламентӣ гузаронида мешаванд. Номзадҳо ба вакилӣ аз ҷониби ҳизбҳои сиёсӣ ва худпешбарӣ сурат мегирад;

- интихоботи Ҷамоат тартиби ташкили Маҷлиси Ҷамоатро муайян намуда, он низ тавассути низоми мажоритарӣ амалӣ карда мешавад. Дар фарқият аз интихоботи сатҳҳои болои мақомоти намояндагӣ дар интихоботи Ҷамоат участкаҳои интихоботӣ таъсис дода намешаванд. Номзадҳо тавассути ҳавзаи интихоботӣ муайян ва интихоб карда мешаванд. Пешбарии номзадҳо дар фарқият аз дигар Маҷлисҳо танҳо тавассути худпешбарӣ сурат мегирад;

- низоми интихоботӣ дар Тоҷикистон дар ҳар як зинаи он дорои хусусиятҳои хосу фарқкунандаи худ буда, тартиби муайяни танзими ҳуқуқиро тақозо менамоянд. Вобаста ба ин интихобот дар онҳо бо назардошти меъёри муқарранамудаи қонунгузорӣ сурат мегирад. Фарқиятҳои мавҷуда вобаста ба синнусоли пешниҳоди номзадҳо, тартиби пешбарии онҳо, муҳлатҳои таъсиси комиссияҳои интихоботӣ,

ҳавза ва участкаҳои интиҳоботӣ ҳатман дар раванди баргузориин интиҳоботҳо ба инобат гирифта мешаванд;

- низоми мажоритарӣ дар интиҳоботи президентӣ ва маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ, низоми омехта дар интиҳоботи парламентӣ нишонаи он аст, ки ҳар кадом зинаи мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия дорои хусусиятҳои худ мебошанд, ки ҳатман дар раванди маъракаи интиҳоботӣ ба инобат гирифта шуда, тавассути амалӣ намудани технологияи муайяни интиҳоботӣ таъсис дода мешаванд. Ин омил баҳри эътирофи қонунмандии онҳо низ аҳамияти хос дорад.

2.2. Нақши мушоҳида ва ниҳоди мушоҳидон дар раванди ташкил ва баргузориин интиҳобот

Интиҳобот васлгари шаҳрвандон ба сиёсат ва таҳриқдиҳандаи онҳо дар масири ташаккул ва тақомули мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ мебошад. Шаҳрвандон маҳз ҳангоми иштирок дар интиҳобот ҳуқуқҳои сиёсии худро дар амал татбиқ менамоянд. Аз тарафи дигар, интиҳобот иродаи сиёсии шаҳрвандонро роҷеъ ба қабули қарор доир ба иштирок дар ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ таҷассум мекунад. Интиҳобот ҳарчанд кори дохилии давлат ҳисоб шавад ҳам, даҳҳо санадҳои байналмилалӣ дар доираи созмону ташкилотҳои ҷаҳонӣ ба имзо расидаанд, ки раванди мушоҳида ва арзёбии онро ҳамчун мусоидат ба рушди демократия, таъмини шаффофият ва беғаразӣ ошкоро будани ин маъракаи муҳими сиёсӣ баҳрогузорӣ менамоянд. Вобаста ба ин, ҳангоми таҳлилу таҳқиқи масъалаи интиҳобот мушоҳидаи он ҳамчун ниҳоди таркибии раванди мазкур маънидод карда мешавад.

Ниҳоди мушоҳидон ҳамчун ҷузъи низоми интиҳоботӣ баромад намуда, унсури ҷудонашавандаи раванди демократӣ ба ҳисоб меравад. Мушоҳидаи раванди интиҳобот боварии райъдиҳандагонро ба интиҳобот боло бурда, барои озодона ва шаффоф гузаштани он шароити

мусоид фароҳам месозад. Эътимоди интихобкунандагонро боло бурда, бо ин васила дар рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҳкими робитаи дуҷонибаи ҳокимият ва омма ва эътирофи шаҳрвандон ҳамчун сарчашмаи ҳокимияти давлатӣ саҳм мегузорад.

Омӯзиши нақш ва мақоми мушоҳидон дар чунин маъракаи муҳимми сиёсӣ, аз қабили интихобот мавзуи дорои аҳаммияти хоси илмӣ ва амалӣ маҳсуб меёбад. Нигоҳи олимони кишварҳои гуногун ба он аз ҳам фарқ мекунад, вале аксари онҳо фаъолияти ниҳоди мушоҳидаро дар раванди интихобот ба сифати василаи муҳимми таъмини беғаразӣ ва шаффофият меҳисобанд. Бархе бар он ақидаанд, ки ниҳоди мазкур як чӯзи нодаркор буда, асоси интихоботро маҳз иродаи шаҳрвандони кишвар ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ ягон хел мушоҳидаи раванди он зарур нест. Албатта, ин нигоҳ ва мавқеъҳо ҷонибдорон ва мухолифони худро низ доранд, ки ҳар кадоми онҳо ҳақ будани мавқеи худро собит карданӣ мешавад. Дар ин раванд, ба ақидаи мо, маҳз тавассути ҷалби мушоҳидони миллию байналмилалӣ мумкин аст ҳама гуна шубҳаҳо оид ба қонунмандии раванди интихобот аз байн бурда шаванд. Яъне, дар натиҷаи таҳлилу омӯзишҳои зиёди вобаста ба мавзӯи мо ба хулосае омадем, ки ширкати мушоҳидон дар раванди интихобот амали зарурӣ барои рушди демократия мебошад. Дар ин замина барои асоснок намудани мавқеи худ мо аз андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ истифода намудем. Вобаста ба ин масъала, олими рус Шаҳанин В.А. қайд менамояд, ки: «Ҳатто Арасту дар бораи зарурати мушоҳидаи ҷамъиятӣ аз болои мансабдорони давлатӣ ва ҳокимони олий нависта, онро шартӣ асосии рушди мутаносиби давлат медонист, ки дар он ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ бо ҳам дар алоқамандӣ қарор мегиранд»¹. Аз ин мавқеъ метавон маънидод намуд, ки мушоҳидаи ҷамъиятӣ дар раванди интихобот қадами нахустин дар роҳи мушоҳидаи

¹ Шаҳанин, В. А. Взгляды Аристотеля на организацию государственной власти. [Текст] / В. А. Шаҳанин - М: Буки-Веди, 2013. - С. 5-13.

фаъолияти минбаъдаи ҳокимият мебошад, зеро ба таври қонунӣ интиҳоб гардидани роҳбар ва ё намояндаи мақомоти дигари давлатӣ эътимоди ҷомеа ро ба фаъолияти минбаъдаи он қавӣ мегардонад. Ҳамзамон бо ин, ҷуноне ки дар боло зикр намудем, робитаи байни субъекту объекти ҳокимият қавӣ мегардад.

Ба ақидаи гурӯҳи коршиносон аз Созмони Ҳамкорӣ ва Амният дар Аврупо (САҲА), ки ҳамчун ниҳоди мустақили мушоҳидон дар раванди интиҳобот амал менамояд, мушоҳидон аз ҳисоби нафарони муайян интиҳоб шуда, фаъолияти онҳо солҳо боз идома дорад. Ҳар як гурӯҳи мушоҳидон аз тарафи ашхоси масъул ва созмонҳои алоҳида роҳнамоӣ ва назорат карда мешаванд. Аҳаммияти байналмилалӣ гирифтани ниҳоди мушоҳида аз ҷониби САҲА аз таърихи будани он ҳувайдост. Дар марҳила ва зинаи нахустини фаъолияти худ, ки аз соли 1857 шуруъ мешавад, ин созмон бори аввал дар Аврупо намояндагии худро ба давлатҳое чун Британияи Кабир, Россия, Австрия Туркия ва Франция сафарбар намуд. Ин худ таҷрибаи нахустин дар раванди рушди демократия маҳсуб меёбад, ки давлатҳо кӯшиши бо роҳи интиҳобот ташаккул додани мақомоти ҳокимияти давлатии худро амалӣ менамуданд. Дар ин масир мушкилию нофаҳмиҳо ҳам зиёд буданд. Албатта, равишҳои марбут ба тартиби мушоҳида маҳз дар ин баҳсҳо ҳалли худро ёфтаанд. Вале раванди мушоҳидаи имрӯза, ки аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ анҷом меёбад, маҳсули ҳамон баҳсҳо, ки натиҷаи хуб ба бор овардааст. Ниҳоди мазкур афродеро дар ҳаёти худ даровардааст, ки онҳо масъулият ва касбияти баланди қарӣ доранд. Мушоҳидон асосан аз ҳисоби ҳуқуқшиносон, сиёсатшиносону сиёсатмадорон, ходимони давлатӣ, рӯзноманигорон, иқтисодчиён, коршиносони масоили сиёсӣ иҷтимоӣ, менечерони сиёсӣ ва ғайраҳо интиҳоб ва сафарбар карда мешаванд. Ҳар яки онҳо самти муайяни раванди интиҳоботро омӯхта баҳогузорӣ менамоянд. Аз ин рӯ, таҷрибаи

бадастомада дар даҳсолаи охир нишон дод, ки мушоҳидаҳо дар рафти интиҳобот ба як меъёри байналмилалӣ табдил ёфта, кишварҳои гуногун дар доираи иҷрои уҳдадорӣҳои байналмилалӣ худ дар маърақаҳои сиёсии дар онҳо баргузоршаванда мушоҳидони байналмилалӣ миллиро даъват мекунанд.

Мушоҳидон зерӣ роҳбарии созмонҳои байналмилалӣ ва намоёнҳои ҳукуматҳо дар замонҳои Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ҳам то ҳадди имкон маърақаҳои интиҳоботиро мушоҳида менамуданд. Албатта, шароити ҷангӣ имкониятҳои маҳдудро барои мушоҳидон пешниҳод мекард, вале ин ҳам кушиш барои нишон додани беғаразии раванди интиҳобот буд. Баъдан пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон раванди мушоҳидаи маърақаҳои интиҳоботӣ пурзӯртар гардид. Он вақт фаъолияти мушоҳидони интиҳобот асосан таҳти сарпарастии Созмони Миллалӣ Муттаҳид (СММ) сурат мегирифт. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки ниҳоди мушоҳидон таҳаввули муайяни мазмунӣ ва сохториро аз сар гузаронидааст. Дар ин раванд вазъи таърихӣ сиёсии замон низ ба он таъсиррасон буд.

Пас аз суқути Иттифоқи Шуравӣ раванди демократикунонии ҷомеаи ҷаҳонӣ густариш ёфт ва мушоҳидаи интиҳобот ба як амри маъмулӣ табдил дода шуд. Аз инҷост, ки ниҳоди мушоҳидаро як ниҳоди ҳомии манофеи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ бештар дар раванди интиҳобот ва таъмини равиши демократии он маънидод мекунанд. Вобаста ба ин метавон тасдиқ намуд, ки мушоҳидаи раванди интиҳобот акнун ҳамчун яке аз шартҳои интиҳобот эътироф гардидааст.

Соли 2005 дар ҷаласаи СММ вобаста ба Эълумияи фаъолияти мушоҳидони хориҷӣ ва талабот ба онҳо ниҳодҳои ҷаҳонӣ фикру ақидаи худро баён намудаанд: «Эълумияи мазкур аввалин кӯшиши ҳифзи мушоҳидаи ҳолисона ва беғаразонаи интиҳобот, ҳамчун фаъолияти муштаракӣ тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ доништа мешавад. Ҳузури

мушоҳидони байналмилалӣ дар интиҳобот, ки ҳамеша бо даъвати давлатҳои соҳибхитӣ сурат мегирад, роҳи дарозро дар таъмини хусусияти демократии равандро сиёсӣ тай намудааст. Танҳо ҳузури мушоҳидон метавонад интиҳоботро аз қонуншиканиҳо эмин нигоҳ дошта, шаффофиятро таъмин намояд ва боварио ба он бедор созад»¹. Қабули санади мазкур аз ҷониби чунин созмони бонуфузи байналмилалӣ, ба мисли СММ худ гувоҳи он аст, ки раванди интиҳобот аҳамияти хосаи сиёсиро касб намуда, аксари кулли кишварҳо зарурати онро дарк ва эътироф намудаанд. Ҳамзамон бо ин санади мазкур ҳамчун ифодаи эътимоди ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ниҳоди мушоҳида баромад мекунад ва онро ба сифати механизми таъсиррасон ба сатҳи баргузори интиҳоботу раёйпурсиҳо меҳисобад. Аз ин рӯ ба он дар сатҳи зарурӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад.

Роҷеъ ба ин мавзӯ профессор М.У. Хидирзода ибраз намудааст, ки: «Ширкати мушоҳидони байналмилалӣ дар интиҳобот таҷрибаи собиқадори сиёсӣ буда, аз ҷониби кишварҳо ҳамчун ҷузъи таркибии раванди интиҳобот пазируфта шудааст. Мушоҳида дар интиҳобот бо мақсади таъмини шаффофият ва ошкоро будани раванди он ташкил карда мешавад. Дар доираи мушоҳида баҳодиҳӣ ба раванди интиҳобот ва татбиқи принципҳои мардумсолорӣ сурат мегирад»². Дар ин замина метавон хулоса кард, ки мушоҳидаи интиҳобот як механизми муҳимми дифоъ аз якпорчагии интиҳобот аст, ки ҳамчун раванди томи сиёсӣ буда, бо риояи тартиб, қоида ва усулу муқаррароти хос гузаронида мешавад.

Мушоҳида ба мутобиқати раванди интиҳобот ба низоми қонунгузорӣ мусоидат намуда, аз амалҳои шубҳанок пешгирӣ мекунад. Ҳисоботи мушоҳидон дар назди мардум шаффофияти раванд ва масъулияти маъмурияти интиҳоботро зиёд мекунад. Арзёбии раванди

¹ Наблюдение за выборами/ Десять лет наблюдения за выборами: люди и практика. 2006 г. С.2. [Электронный ресурс] studylib.ru/doc/2257778/nablyudenie-za-vyborami (дата обращения: 03.05.2022)

² Хидирзода, М.У. Интиҳобот ва таъмини ҳамкории иҷтимоӣ дар ҷомеа [Матн]/ М.У. Хидирзода.- Душанбе: «Баҳманруд», 2021. - С.121-142.

интихобот аз чониби мушоҳидон, хусусан мушоҳидони байналмилалӣ, ба сифати баҳои онҳо ба вазъи мавҷудаи фаъолнокии сиёсии ҷомеа, сатҳи татбиқи ҳукуку озодихои сиёсии шаҳрвандон, муносибати онҳо ба равандҳо ва ҳодисоти ҳаёти ҷомеа, сатҳи маърифати ҳукуқӣ ва сиёсии ҷомеа, инчунин нишондиҳандаи таваҷҷуҳи шаҳрвандон ба ҳокимият баромад мекунад. Амалҳои зикргардида ифодаи шакли фаъолияти сиёсии шаҳрвандон маҳсуб меёбад, ки сатҳи баланди он маҳз дар интихобот инъикос меёбад.

Мушоҳида бояд беғаразона бошад ва андешаҳои нафарони дар он ширкаткунанда дар гузоришҳои объективӣ инъикос ёбад. Азбаски гузориши интихоботӣ одатан фикру ақидаро дар бораи раванди мазкур дарбар мегирад, муҳим аст, ки ҳуди мушоҳида беғаразона бошад. Ин бахш ба масъалаҳои беғаразии мушоҳида дахл дорад. Беғаразии мушоҳидон дар амалҳои зерин, аз қабيلي даҳлат накардан ба қорҳои дохилии давлат, ба иродаи интихобкунанда, муносибати баробар ва яхела бо ҳама субъектҳои дар интихобот иштироккунанда, афзалият ва бартарият надодан ба ягон қувваи сиёсӣ, надоштани манфиатҳои шахсӣ, баҳодиҳии объективи раванди интихобот ва фаъолияти субъектони он, худдорӣ намудан аз баҳодиҳии раванди интихобот то анҷоми он ва муайян шудани натиҷаҳои пешакӣ ифода меёбад. Вобаста ба ин санадҳои ҳукуки байналмилалӣ ва қонунгузори интихоботии кишварҳо меъёрҳои дақиқро муайян намудаанд, ки риоя ва эҳтироми онҳо аз чониби мушоҳидон, ҳоҳ миллӣ бошанду ҳоҳ байналмилалӣ, зарур мебошад.

Барои таъмини самаранокии мушоҳида мумкин аст тамоми раванди баргузори интихобот фаро гирифта шавад. Ҳамзамон бо ин фаъолияти мазкур метавонад онро қисман низ фаро гирад, ки ҳамчун мушоҳидаи кутоҳмуддат арзёбӣ гардида, фақат рӯзи интихоботро дар бар мегирад.

Б.Хорасио, ки ба масъалаи мушоҳидаи раванди интихобот таваҷҷуҳ намудааст, мегӯяд: «Мушоҳидон ба мушоҳидаи чунин ҷанбаҳои раванди интихобот ҳуқуқ доранд:

- қонунӣ будани низоми ҳуқуқӣ;
- қонунӣ будани расмиёти интихобот ва омодагӣ, аз ҷумла омӯзиши кормандон;
- муайян кардани ҳавзаҳои интихоботӣ;
- бақайдгирии интихобкунандагон;
- барномаҳои иттилоотӣ ва омӯзишӣ;
- бақайдгирии ҳизбҳои сиёсӣ ва номзадҳо;
- озодии ҷамъомадҳо ва ҳаракатҳо;
- озод будан аз тарсу ҳарос;
- озодии баён ва дастрасии баробар ба ВАО;
- дар маъракаи интихобот истифода бурдани захираҳои давлатӣ;
- рӯйдодҳои рӯзи интихобот»¹. Вобаста ба масъалаҳои усулии

муайяннамудаи Б.Хорасио метавон қайд намуд, ки онҳо дар таҷрибаи муосири мушоҳидаи раванди интихобот ҳамчун ченакҳои арзёбии сатҳи интихоботҳо баромад мекунанд. Концепсияи мушоҳида, ки аз ҷониби созмону ташкилотҳои гуногун пешниҳод карда мешаванд, ба масъалаҳои зикргардида, хусусан мутобиқати қонунгузори интихоботи кишвар ба стандартҳои байналмилалӣ дар самти мазкур ва зарфиятҳои он, омӯзиши аъзои комиссияҳои участкавӣ ҳавзавии интихобот, ки бевосита ҳамчун ташкилкунандагони интихобот баромад мекунанд, сатҳи донишҳои онҳо дар бораи раванди мазкур, технологияҳои таъсиси ҳавзаҳои интихоботӣ ва бақайдгирии интихобкунандагон, таҳия ва пешниҳоди барномаҳои иттилоотӣ ва омӯзишӣ, шакл ва шарту муҳлатҳои бақайдгирии ҳизбҳои сиёсӣ ва номзадҳо, сатҳи озодии ҷамъомадҳо ва ҳаракатҳо, мавҷудияти фазои ороми сиёсӣ ва суботу амният, озодии баён ва дастрасии баробар

¹ Boneo, Horacio, "Observation of Elections," in Rose, Richard, ed., *International Encyclopedia of Elections*, Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press, 2000, pp. 197-98.

ба ВАО, инчунин истифодаи захираҳои давлатӣ дар маъракаи интиҳобот ва сатҳи иштироки шаҳрвандон дар рӯзи овоздиҳӣ диққати ҷиддӣ медиҳад. Дар ин замина метавон хулоса намуд, ки ченакҳои зикргардида ҳамчун инъикоси сатҳи баргузори интиҳобот баромад мекунанд.

Мушоҳидони байналмилалӣ бо таваҷҷуҳ ба ин маърака муносибат мекунанд, дар ҳоле, ки бархе аз шаҳрвандон метавонанд ба ин маърака муносибати дигаргуна дошта бошанд. Вобаста ба ин қайд намудан зарур аст, ки эътирофи ниҳоди мушоҳида ҳамчун ҷузъи таркибии раванди интиҳобот маҳз бо ҳамин омил вобаста мебашад.

Мушоҳидаи интиҳобот василаи муҳимму зарурӣ дар роҳи дастгирии раванди дигаргунсозии демократии ҷомеа ва таъмини ҳуқуқи овоздиҳии инсон ва шаҳрванд махсуб меёбад. Вобаста ба ин чунин омилҳои муҳим, аз қабيلي касбикунонии сиёсат, устуворгардии раванди демократикунонӣ дар ҷаҳон, густариши робитаҳои кишварҳо дар доираи созмону ташкилотҳои гуногуни минтақавию ҷаҳонӣ ва рушди технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ аҳаммияти фаъолияти ниҳоди мушоҳидаро дар интиҳоботҳо равшантар гардонид.

Зарурати мушоҳидаи мустақили интиҳобот ҳам дар давлатҳои дорони низоми ташаққули ниҳодҳои демократӣ ва ҳам дар давлатҳои дар давраи гузариш ба демократия вучуд дорад. Он ба сифати ниҳод ва омили таъсиррасон ба фаъолияти шаффофи дигар субъектҳои интиҳобот эътироф шудааст.

Раванди мушоҳида дар интиҳобот танҳо робита ба қисми техникаӣ надошта, балки аз рӯи моҳияти худ ба ҳимояи ҳуқуқи шаҳрванд дар ҷомеа ва давлат иртибот дорад. Ниҳоди мушоҳида аст, ки метавонад аз поймол намудани ҳуқуқи инсонҳо дар раванди барпоначоии интиҳоботҳо дар ҷаҳон ба таври ошкоро ва саривақтӣ ҳимоя намояд ва ин аъмоли онҳо татбиқкунанда ва танзимкунандаи дурусти интиҳобот арзёбӣ мешавад. Ба маънии дигар метавон гуфт, ки

интихоботро бе ҳузури мушоҳидони байналмилалӣ тасаввур кардан аз имкон берун аст. Яъне ин ниҳод, бо тамоми маъно дар пешбурд ва шаффоф сипарӣ шудани интихобот нақши муфиду барозанда дорад. Дар баъзе низомҳо онҳо бо маъмурияти интихоботӣ барои беҳтар кардани раванди интихобот ва ташкилу баргузор намудани он ҳамкорӣ мекунанд. Ин намуди мушоҳида ба онҳое, ки дар идоракунии интихобот иштирок мекунанд, кӯмак мекунад, ки камбудиҳои низомро муайян кунанд ва онҳоро ислоҳ намоянд, то риояи ҳама қоидаҳоро таъмин кунанд ва ба натиҷаҳои пешбинишуда ноил гарданд. Амалҳои зикргардида бештар ҳангоми мушоҳидаи дарозмуддат татбиқ мегарданд.

Таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи ноил шудан ба интихоботи демократӣ дар ин ё он кишвар тавассути мушоҳидаҳои байналмилалии интихобот баён мегардад. Мушоҳидаи ин маъракаи муҳимми сиёсӣ дар саросари ҷаҳон эътироф шуда, дар таъмини баҳодиҳии дақиқ ва холисона ба раванди интихобот нақши муҳим мегузорад. Мушоҳида метавонад ба беҳтар шудани сатҳи баргузориҳои интихобот тавассути пешгирӣ ва ошкор кардани қонуншиканиҳо ва пешниҳоди тавсияҳои муфассал оид ба беҳтар кардани интихобот мусоидат намояд. Мушоҳидаи дақиқ ва объективии дарозмуддати интихобот истифодаи методологияи эътимодбахшро тақозо менамояд. Ҳамин аст, ки созмону ташкилотҳои гуногуни ба сифати мушоҳид дар интихоботҳо ширкаткунанда бо методологияи хоси худ онҳоро арзёбӣ мекунанд. Дар ин раванд авлавияти мақсаду вазифа ва принципҳо фарқ мекунад. Чунончӣ, масъалаҳои барои як созмон муҳим, барои дигараш ҳамчун дуввумдараҷа баромад карда метавонанд.

Мувофиқи назарияи Ч. Акерлоф ва С. Хайд дар арсаи ҷаҳонӣ вазифаи асосии мушоҳидаҳои байналмилалиро тасдиқи қонунӣ будани ҳокимияти давлатӣ ташкил медиҳад. Дар баробари ин С. Хайд таъкид месозад, ки: «Ҳар як субъекти муносибатҳои байналмилалӣ ҳамкориро

бо он давлатҳое афзал мешуморад, ки дар арсаи ҷаҳонӣ эътимоди байналмилалиро соҳиб гашта бошанд»¹. Воқеан ҳам масъалаи таъмини эътирофи қонунмандии ҳокимият аз интиҳобот сарчашма мегирад. Вобаста ба ин риояи меъёрҳои таъминкунандаи қонунмандӣ, ки яке аз муҳимтарини онҳо ифодаи иродаи озоди шаҳрвандон ва эътирофи онҳо ҳамчун сарчашмаи ҳокимият мебошад, тавассути интиҳобот ифода меёбад.

Ба ақидаи С. Хайд ва Н. Маринов: «Дар шароити демократикунонии ҷомеа мавриди тасдиқ қарор гирифтани интиҳоботи одилона аз тарафи намоёндагони мамлакатҳо нишондиҳандаи боварӣ ба давлате мебошад, ки интиҳобот дар он дар сатҳи зарурӣ баргузор мегардад. Мониторинги раванди интиҳобот аз ҷониби мушоҳидони хориҷӣ дар ниҳоят боиси боло рафтани нуфузи кишвар, афзоиши фаъолияти тиҷоратӣ ва сармоягузориҳои он мегардад»². Эътирофи қонунмандии интиҳобот омили муҳим дар самти арзёбии фаъолияти ҳокимияти сиёсӣ низ маҳсуб ёфта, тавассути он мақоми давлат дар арзёбиҳои гуногун вобаста ба рушди демократия муайян карда мешавад. Интиҳоботҳои озоду демократӣ имкон медиҳанд, ки давлат уфуқҳои навро дар самти рушди минбаъда дарёфт намуда, онро барои пешравиҳои назаррас истифода намояд.

Зарурат ва аҳаммияти мушоҳидаи раванди интиҳоботро ба инобат гирифта, М.Н. Самарина дар навбати худ қайд мекунад, ки: «Мушоҳидаи рафти интиҳобот воситаи пурарзиши баланд бардоштани сифати интиҳобот ба ҳисоб меравад. Фаъолияти мушоҳидон ба пешбурд ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии иштирокдорони раванди интиҳобот, ошкор намудани камбудии рафти интиҳобот ва ба

¹ Hyde S., Marinov N. Information and self-enforcing democracy: The role of international election observation // International Organization. 2014. N 2. P. 329–359

² Hyde S., Marinov N. Information and self-enforcing democracy: The role of international election observation // International Organization. 2014. N 2. P. 329–359.

мустаҳкам намудани он мусоидат менамояд»¹. Таҷрибаи муосири мушоҳидаи раванди интиҳобот собит месозад, ки он масъулияти шахсони ташкил ва баргузоркунандаи ин маъракаи муҳимми сиёсиро баланд мебардорад. Ҳар як субъекти мутассадӣ эҳсос мекунад, ки камбудӣ ва норасоии дар ҷаъолияти онҳо ҷойдошта метавонад ба сатҳи баргузорва натиҷаи ниҳии интиҳобот таъсири бевоситаи худро расонад. Аз ин рӯ кушиш мекунанд, ки талаботи мавҷудаи қонунгузорӣ дар ин самт риоя шавад.

Расидан ба мақсадҳои олии, яъне ба «ҳокимияти легитимӣ» роҳи осони бемашаққат нест, ки дар он мушоҳидаи ҷамъиятӣ мақоми махсусро ишғол менамояд. Сарфи назар аз баъзе камбудӣҳо дар доираи муносибатҳои расмӣ ва маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқӣ, таҳкими ниҳодҳои мушоҳидавӣ яке аз унсурони ниҳоят муҳимми низоми интиҳоботӣ ба ҳисоб мераванд. Риояи принципҳои ошкорбаёнӣ, шаффофият ва интиҳоботи ошкоро тавассути ҷаъолгардонӣ ва тарғиби ниҳодҳои мушоҳидавӣ имкон дорад ба таъмини қонуният дар ин самт мусоидат намояд. Олимон ва донишмандони соҳаи мазкур Р. Эниколопов, В. Коровкин, М. Петрова, К. Сонин ва А. Захаров таҳқиқеро бо номи «Таҷрибаи саҳроӣ дар арзёбии интиҳоботи парлумонии Русия» ба нашр расониданд, ки натиҷаҳои тадқиқоти васеи соли 2011 дар заминаи ҷаъолшудани шаҳрвандон дар ҳаракати мушоҳидон дар интиҳоботи Думаи давлатӣ буд. Муаллифон қайд мекунанд, ки: «Таъсиррасониҳои мусбии мушоҳидон ба раванди овоздиҳӣ на дар ошкор намудани қонуншиканиҳо, балки дар он аст, ки ҳуди ҳузури мушоҳидони аҳзоби парлумонӣ дар қитъаҳои интиҳоботӣ имкон дод, ки аз иғвоҳои баъзе неруҳои сиёсии ғайрисистемавӣ дар бораи гӯё «оммавӣ»-яти сохтакории

¹ Самарина, М. Н. Наблюдатель как один из субъектов избирательного процесса в РФ // Диалог. . [Текст] / М. Н. Самарина- 2016. № 1. - С. 78–86.

натиҷаҳои интиҳобот пешгирӣ карда шавад»². Воқеан ҳам мушоҳидон метавонанд дар пешгирӣ аз амалҳои ғайриқонунии неруҳои гуногуни манфиатдор дар рӯзи овоздиҳӣ таъсиррасон бошанд. Ҳузури мушоҳидони байналмилалӣ ва миллӣ дар участкаҳои интиҳоботӣ аз мавҷудияти шаффофият дар кори комиссияҳои интиҳоботӣ гувоҳӣ дода, ҳамзамон неруҳои дигари мухолифро, ки меҳоянд натиҷаҳои интиҳоботро зерӣ шубҳа қарор диҳанд, аз иҷрои амалҳои ғайриқонунӣ боздошта метавонанд. Аз ин нуқтаи назар, ниҳоди мушоҳидон ҳамчун омили пешгирикунандаи амалҳои ғайр ҳам баромад карда метавонад. Таҷрибаи баргузори интиҳоботҳо дар кишварҳои гуногун собит намудааст, ки чунин амалҳои иғвогарона аз ҷониби неруҳои сиёсӣ, ки ба қудрати худ боварӣ надоранд, амалӣ карда мешаванд. Иштироки мушоҳидон, ҳоҳ миллӣ бошанду ҳоҳ байналмилалӣ, метавонад воқеияти мақсадҳои онҳоро ошкор созад.

Яке аз ниҳодҳо ва созмонҳои қудратманд, ки таҷрибаи бойи мушоҳидаи интиҳоботҳоро дорад, Созмони Амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) аст, ки дар самти мазкур хеле фаъол амал мекунад. Дар ҳайъати он беш аз 55 кишвари дунё ба узвият пазируфта шудааст. Қароргоҳи аслии он дар Варшава воқеъ аст. Муҳимтарин хусусияти фарқкунандаи САҲА ин моҳияти трансатлантикӣ доштани он мебошад. Қарорҳо бо хости ҷонибҳо қабул гардида, кишварҳо дар ростои ҳамдигар ва шахрвандони хеш дорои уҳдадориҳои сиёсӣ мегарданд. Уҳдадориҳои мазкурро ба таври мушаххас низоми демократӣ, ҳуқуқи инсон ва интиҳоботи демократӣ ташкил медиҳад, ки пояи субот ва амният дар минтақа мегардад.

Санаде, ки аз ҷониби ниҳоди назоратӣ ба САҲА дар соли 1975 бо номи санади “Хелсинки” пешниҳод шуд, яке аз санадҳои меҳварӣ буд,

² Рогов, К. Наблюдение за выборами — один из ключевых элементов демократизации авторитарных режимов [Электронный ресурс] // Радио Эхо Москвы. URL: <https://echo.msk.ru/blog/partofair/2148464-echo/> (дата обращения: 16.01.2022).

ки дар натиҷа як қатор асноди дигарро ба вучуд овард. Аз ҷумла, дар ҳамбастагӣ бо он ҳуҷҷатҳое чун санади маслиҳатии Копенгагенӣ роҷеъ ба андозгирии ҳуқуқи инсон дар Шурои ҳамкорӣ ва Амният дар Аврупо (САҲА), санади дар Маскав татбиқшуда роҷеъ ба равиши ченакҳои инсонӣ соли 1991 ва Ҳуҷҷати Истамбулӣ (1999) ба вучуд омаданд ва санадҳое ба ҳисоб мераванд, ки фаъолияти мушоҳидонро дар раванди баргузории интиҳобот ба низом мебароранд. Санадҳои зикршуда маҷмуи ҳуҷҷатҳоеро ташкил доданд, ки тавассути онҳо заминаи меъёрии ҳуқуқии интиҳобот ва иштироки мушоҳидон дар он устувор гардид. Ҳамзамон бо ин санадҳои зикргардида ба ташаккул ва рушди ниҳоди мушоҳида асос гузоштанд.

Давлатҳои узви САҲА соли 1989 баъди ғурупоиши девори Берлин қарореро ба тасвиб расониданд, ки амалан он ба таҳкими демократия ва ниҳодҳои демократӣ дар Аврупо нигаронида шуда буд. Дар заминаи ин қарор сохтори нав пайдо гардид. Ба истилоҳи директори бюрои Ниҳодҳои демократӣ ва ҳуқуқи инсон Кристиан Штрохал, санади имзошуда чун падидаи нав дар самти ҳифз ва таъмини демократия, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон дар интиҳобот ва дигар қорҳои сиёсӣ маҳсуб меёбад. Созишномаи Копенгагенро кишварҳои соҳибхитӣ ҳар кадом ба тасвиб расонида, баъдан мушоҳидони раванди интиҳобот барои шафофияти баргузории он қорҳои худро ба анҷом мерасонанд.

Баъдан, соли 1990 ҳуҷҷати Копенгаген тасдиқ шуд. Дар он пешниҳод гардидааст, ки вазифагузориҳои САҲА аз кишварҳои узв вобаста ба интиҳобот бо меъёрҳои зерин таҳия гардад: «Ба мардум ҳуқуқи интиҳоби як палатаи қонунгузор дода мешавад; баробарҳуқуқӣ ва кафолати умумӣ дар интиҳобот; таъмини ҳуқуқи шахрвандон барои ишғоли мансабҳои сиёсӣ; рақобати ҳизбҳои сиёсӣ дар асоси қонун ва таъмини ҳуқуқи онҳо; боварибахш будани чорабиниҳои интиҳоботӣ,

баргузории онҳо дар фазои озоди сиёсӣ ва оро буданашон аз фишору зӯроварӣ ва ё таҳдиду тарс, таъмини баробарии номзадҳо; таъмини дастрасӣ ба васоити ахбори омма бе мушкилӣ; нигоҳ доштани махфияти овоздиҳӣ, ҳисобкунии одилонаи овозҳо ва ба аҳли ҷомеа дар бораи натиҷаҳои интихобот одилона ва саривақт хабар додан; боварӣ доштан ба номзадҳое, ки шумораи кофии овозҳоро гирифта, иштироки мушоҳидон, сари вақт ба мансаб ворид шуданд ва то охири муҳлати ваколаташон дар вазифа боқӣ мемонанд»¹. Аз ин рӯ, тамоми давлатҳои аъзои ин созмон уҳдадорӣ гирифтаанд, ки ба интихоботҳои худ мушоҳидони байналмилалиро аз дигар кишварҳо даъват менамоянд. Дар замони имрӯза ҳам САҲА бо стандартҳои хоси баҳодиҳии худ дар раванди мушоҳидаи интихоботҳо ширкат меварзад. Арзёбӣ ва баҳодиҳии онҳо дар вақтҳои охир бисёр баҳсбарангез шуда истодаанд. Масъала сари эътирофи демократӣ будани интихоботҳо дар фазои пасошуравӣ мебошад, ки метавонад эътибори хулосаҳои натиҷавии мушоҳидони ин созмонро паст намояд. Хусусан, иштироки ҳайати мушоҳидони САҲА дар интихоботи пешазмуҳлати парлумонӣ дар Ҷумҳурии Озарбойҷон 1 сентябри соли 2024 боиси баҳсҳои зиёд гардид. Тибқи иттилои хабаргузории «Secki-2024.az» «ҳайати мушоҳидони САҲА хулосаи худро пешакӣ то анҷоми интихобот дар Озарбойҷон омода кардааст»². Чунин амал беғаразии кори мушоҳидонро зери шубҳа қарор дод, зеро матни тайёри пешакӣ оmodанамуда, ки дар воситаҳои ахбори оммаи ин кишвар паҳн гардид, боиси суолҳои зиёд дар доираҳои коршиносон гардид.

Дар раванди баргузории маърақаҳои интихоботии кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) мушоҳидони миллӣ ба ҳайси

¹ Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ / Принят 29 июня 1990 г. 35 государствами-участниками Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. С.3.

² ОБСЕ "подготовила" отчет до окончания парламентских выборов в Азербайджане [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://www.secki-2024.az> > news > view > obse-quot-p. (дата обращения: 5.09.24).

таъминкунандаи озодиву шаффофият муаррифӣ мегарданд: «Ҷонибҳо тасдиқ менамоянд, ки иштироки мушоҳидони байналмилалӣ барои шаффоф ва ошкоро гузаштани интихобот ва риояи уҳдадориҳои байналмилалӣ давлат мусоидат менамоянд»³. Дар ин ҷо рукни дигари муҳим – иҷрои уҳдадориҳои давлат низ ба миён омад, ки аҳаммияти ниҳоди мушоҳидонро боз ҳам барҷастатар ошкор намуд.

Ҳамзамон, бо мақсади муназзам сохтани муносибатҳо дар фазои ИДМ якҷанд санадҳои дохилӣ низ қабул карда шудаанд, ки инҳоянд:

- Қарор дар бораи тасдиқи «Низомномаи Ҳайати мушоҳидон аз ИДМ дар интихоботҳои президентӣ ва парлумонӣ, инчунин раёйпурсиҳо дар давлатҳои аъзои ИДМ» аз 26 март соли 2004;

- Қарор дар бораи идомаи таҷрибаи фаъолияти Ҳайати мушоҳидони ИДМ дар интихоботҳои президентӣ ва парлумонӣ, инчунин раёйпурсиҳо дар кишварҳои узви ИДМ дар соли 2010 аз 10 апрели соли 2009;

- Қарор роҷеъ ба боло бурдани мақоми Миссияи мушоҳидони ИДМ дар интихоботҳои президентӣ ва парлумонӣ, инчунин раёйпурсиҳо дар кишварҳои узви ИДМ, аз 20 декабри соли 2011;

- Конвенсия дар бораи стандартҳои ягонаи интихоботҳои демократӣ дар давлатҳои ИДМ ва ғ.

Ҳуҷҷатҳои зикргардида аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ИДМ ҳамчун созмони дар фазои пасошуравӣ ташаккулёфта, устуворгардони равандҳои демократиро ҳамчун ҳадафи асосӣ қарор дода, баҳри тақвияти он заминаҳои устувори меъёриро ба вуҷуд овард. Дар ин масир ба масъалаи баргузори интихоботу раёйпурсиҳо диққати ҷиддӣ дода мешавад, то ин ки тавассути онҳо иродаи мардум озодона баён гашта, он ба сифати асоси ҳокимият эътироф гардад. Дар заминаи ҳуҷҷатҳои имзошуда кишварҳои аъзои ИДМ дар қонунгузориҳои худ меъёрҳои

³ Конвенция от 07.10.2002 "о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках Содружества Независимых Государств" //Статья 15 с.13-14

заруриро оид ба мақом ва нақши мушоҳидон, инчунин ваколату ухдадорихои онҳо ворид намуданд, ки то имрӯз амал карда истодаанд. Масалан, дар Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» меъёр оид ба ваколату ухдадорихои мушоҳидони миллию байналмилалӣ соли 2018 такмил дода шуда, он пурра гардонида шуд. Мафҳуми «нозирон», ки дар санадҳои зикргардида истифода мешуд, ба мафҳуми «мушоҳид» иваз гардид. Истифодаи мафҳуми «мушоҳид» аз диди маъно ва амали иҷроенамуда ба воқеият мувофиқ мебошад, зеро раванди интиҳобот назорат нагардида, балки мушоҳида карда мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти мушоҳидони миллӣ ва байналмилалӣ дар интиҳоботи парлумонӣ тибқи Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дар интиҳоботи президентӣ тибқи Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» амалӣ карда мешавад.

Тибқи моддаи 8¹ Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Ҳизбҳои сиёсӣ, ки номзадҳои худро ба вакилӣ пешбарӣ намудаанд ва номзадҳое, ки ба вакилӣ ба тарзи худпешбарӣ пешниҳод шудаанд, бо тартиби муқарраргардида рӯйхати мушоҳидони миллиро барои бақайдгирӣ ба комиссияҳои ҳавзавии дахлдори интиҳобот пешниҳод менамоянд. Мушоҳидони миллӣ дар рӯзи баргузории интиҳобот дар биноҳои овоздиҳӣ рафта интиҳоботро мушоҳида менамоянд»¹. Бояд қайд намуд, ки Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ тартиби пешниҳод ва

¹ Ниг.: Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 21.02. с.2018, №508. мод.8¹).

бақайдгирии мушоҳидони миллиро, ки ҳизбҳои сиёсӣ пешниҳод мекунанд, муайян менамояд.

Фаъолияти мушоҳиди миллӣ баъди бақайдгирии ӯ аз ҷониби комиссияи ҳавзавии интиҳобот оғоз мегардад. Ҳизбҳои сиёсӣ, ки рӯйхати ҳизбиро ба ҳавзаи ягонаи умумичумхуриявӣ пешниҳод кардаанд, рӯйхати мушоҳидони миллии худро ба Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ пешниҳод мекунанд. Рӯйхати номзадҳо ба мушоҳидони миллӣ, бо нишон додани маълумот дар бораи насаб, ном ва номи падар, ҷойи қор ва истиқомат, маълумотнома дар бораи дар қайди муассисаҳои психиатрӣ қарор надоштани номзадҳо ба мушоҳидони миллӣ пешниҳод мегардад. Шумораи номзадҳо ба мушоҳидони миллӣ набояд аз шумораи участкаҳои интиҳоботии ҳавзаи интиҳоботӣ зиёд бошад. Ҳизбҳои сиёсӣ ва номзадҳо метавонанд ба ҳар як участкаи интиҳоботӣ фақат як нафар мушоҳиди миллӣ пешниҳод намоянд.

Шахсе ба сифати мушоҳиди миллӣ пешниҳод шуда метавонад, ки шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, синнаш аз 18 кам набошад ва тибқи моддаи 4 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дорои ҳуқуқи интиҳоботӣ бошад.

Шахсоне, ки суд онҳоро ғайри қобили амал эътироф кардааст ё бо ҳукми суд дар ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ нигоҳ дошта мешаванд ва ё бо қарори суд дар муассисаҳои табobati маҷбурӣ мебошанд, хизматчиёни ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳ, дигар қушуну сохторҳои ҳарбӣ, вазорату идораҳо, ки дар онҳо қонун хизмати ҳарбиро пешбинӣ кардааст, шахсони ҳайати қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти қорҳои дохилӣ, мақомоти гумрук ва Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳиди миллӣ шуда наметавонанд.

Тибқи тартиби муқаррарнамудаи Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон: «Комиссияи ҳавзавии ҳудудии якмандатаи интиҳобот рӯйхати номзадҳо ба мушоҳидони миллиро

баррасӣ намуда, дар бораи тасдиқ кардани рӯйхати номзадҳо (номзад) ва ё дар бораи рад намудани бақайдгирии рӯйхати номзадҳо (номзад) қарор қабул менамояд. Нусхаи қарори комиссияи дахлдори ҳавзавии интихобот дар бораи рад кардани бақайдгирӣ бо баёни асосҳои радкунӣ ба тарафи пешниҳодкунандаи рӯйхат дар давоми як шабонарӯз супорида мешавад»¹.

Баъди бо қарори комиссияи дахлдори ҳавзавии интихобот тасдиқ гардидани рӯйхати мушоҳидони миллӣ ба онҳо шаҳодатномаи шакли муқарраргардидаи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон супорида мешавад. Бо талаби аъзои комиссияи дахлдори интихоботӣ мушоҳиди миллӣ шаҳодатномаи мушоҳиди миллӣ ва ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шахсияташро пешниҳод менамояд. Шаҳодатномаи мазкур ба мушоҳидони миллӣ ҳуқуқ медиҳад, ки дар рӯзи баргузории интихобот дар биноҳои овоздиҳӣ рафти интихоботро мушоҳида намоянд.

Қонуни конститсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ваколату уҳдадорихои мушоҳидони миллиро муайян намудааст. Чунончӣ, «мушоҳидони миллӣ ҳуқуқ доранд бо рӯйхати интихобкунандагон шинос шаванд, дар бинои овоздиҳӣ аз оғоз то анҷоми кори комиссияи участкавии интихобот ҳузур дошта бошанд, супоридани бюллетенҳои овоздиҳиро ба интихобкунандагон мушоҳида намоянд, ҳангоми овоздиҳии интихобкунандагон берун аз ҳуҷраи овоздиҳӣ ҳузур дошта бошанд. Ҳамзамон онҳо ҳуқуқ доранд, ҳисоби шумораи бюллетенҳои аз ҳисоб баровардашуда, бюллетенҳои дар қуттии овоздиҳӣ мавҷудбуда, аз ҷумла бюллетенҳои безътибор, ҳисоби овозҳои интихобкунандагонро дар шароите, ки ба мушоҳидаи чараёни ҳисоби бюллетенҳои овоздиҳӣ имкон медиҳад, мушоҳида намоянд.

¹ Тартиби пешбарӣ ва иштироки мушоҳидони миллӣ дар интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.[Матн].- Душанбе, 2020.-С.3.

Ғайр аз ин, мушоҳидони миллӣ метавонанд бо протоколҳои комиссияҳои участкавии интиҳобот оид ба натиҷаи овоздиҳӣ ва комиссияҳои ҳавзавии интиҳобот дар бораи натиҷаи интиҳобот шинос шаванд, аз қарор ва амали (беамалии) комиссияи интиҳобот ба комиссияи болоии интиҳобот ва ё суди маҳалли ҷойгиршавии участкаи интиҳобот шикоят намоянд, ҳангоми ҳисоби такрории овозҳои интиҳобкунандагон дар комиссияҳои дахлдори интиҳобот ҳузур дошта бошанд»¹.

Ҳамзамон бо ин мушоҳидони миллӣ ҳуқуқ надоранд:

- «- бюллетенҳои овоздиҳиро ба интиҳобкунандагон супоранд;
- бо хоҳиши интиҳобкунанда барои гирифтани бюллетен имзо гузоранд;
- бо хоҳиши интиҳобкунанда бюллетен пур кунанд;
- амале содир намоянд, ки махфӣ будани овоздиҳиро ҳалалдор созад;
- бевосита дар ҳисоби бюллетенҳо, ки аз тарафи аъзои комиссияи интиҳобот анҷом дода мешавад, иштирок намоянд;
- амале содир намоянд, ки ба кори комиссияи интиҳобот монеа шавад ва ё дар қабули қарори комиссияи дахлдори интиҳобот иштирок намоянд»².

Моддаи 8¹ Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар намудааст, ки фаъолияти мушоҳидони миллӣ пас аз эълон гардидани натиҷаи пешакии интиҳобот қатъ мегардад.

Бояд қайд намуд, ки дар моддаи 8² Қонуни конститутиони зикргардида мақом ва ваколатҳои мушоҳидони байналмилалӣ муайян

¹ Ниг.: Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, 2019. –С.5-6.

² Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, 2019. –С.6.

карда шудааст. Мақсади мушоҳидаи интиҳобот дар шароити шаффоф ва ошкоро гузаронидани он мебошад.

Даъвати мушоҳидони байналмилалӣ аз ҷониби Вазорати корҳои хориҷӣ амалӣ карда мешавад. Даъватнома аз ҷониби мақомоти дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди наشري расмӣ қарор дар бораи таъини рӯзи интиҳобот фиристода мешавад. Дар асоси дархости фиристодашуда аз ҷониби созмон ва кишварҳои мушоҳидравонкунанда Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро аккредитатсия намуда, шаҳодатномаи намунаи муқарраргардида медиҳад.

Шаҳодатномаи мазкур ба мушоҳиди байналмилалӣ ҳуқуқ медиҳад, ки дар давраи омодагӣ ва гузаронидани интиҳобот мушоҳидаро амалӣ намояд, зеро ҳам шакли дарозмуддати мушоҳида ва ҳам кӯтоҳмуддат мавҷуд аст.

Мушоҳидони байналмилалӣ дар доираи фаъолияти аккредитатсияшудаи худ метавонанд мушоҳидаҳоро амалӣ намоянд. Масалан, мушоҳидони байналмилалӣ, ки барои мушоҳидаи раванди интиҳоботи Маҷлиси намояндагон аккредитсия шудаанд, ҳуқуқ надоранд, ки интиҳоботи маҷлисҳои вакилони халқро мушоҳида карда, вобаста ба рафти онҳо хулоса пешниҳод намоянд. Ҳамзамон бо ин, як қатор амалҳои мавҷуданд, ки мушоҳиди байналмилалӣ бояд аз онҳо худдорӣ намоянд. Тибқи муқаррароти Қонуни конституцияи зикргардида: «Мушоҳидони байналмилалӣ ҳуқуқ надоранд:

- ҳангоме, ки интиҳобкунанда дар бюллетенҳои интиҳобот қайдҳои худро мегузорад, дар ҳуҷраи овоздиҳӣ ҳозир бошанд;

- ба интиҳобкунандагон таъсир расонанд, ягон хел мавод ё адабиёти тарғиботиро паҳн намоянд;

- нисбат ба ҳизбҳои сиёсӣ, номзадҳо ба вакилӣ ё тартиби гузаронидани интиҳобот афзалиятеро баён намоянд;

- аз интихобкунандагон ба тарафдории кӣ овоз додани онҳоро пурсанд;

- дар хулосаи худ аз ҳолатҳое, ки бо ҳуҷҷатҳо асоснок нагардидаанд ва қобили тафтиш нестанд, истифода баранд;

- мақоми худро барои содир кардани амале, ки ба мушоҳидаи рафти интихобот вобаста нест, истифода баранд»¹. Маҳз дар ҳамин нукта бетарафӣ ва бегаразии раванди мушоҳида маълум мешавад.

Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати аз тарафи мушоҳидони байналмилалӣ риоя накардани қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, принципҳо ва меъёрҳои аз тарафи умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ аккредитатсияи мушоҳидони байналмилалиро бекор менамояд.

Мушоҳидони байналмилалӣ фаъолияти худро озодона анҷом медиҳанд. Таъминоти моддию молиявии фаъолияти мушоҳидони байналмилалӣ аз ҳисоби тарафе, ки онҳоро фиристодааст ё аз ҳисоби маблағи худ онҳо анҷом дода мешавад.

Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба дархости созмонҳои байналмилалию минтақавӣ мушоҳидони онҳоро қабул мекунад, оид ба масъалаҳои интихобот иттилоъ медиҳад, инчунин барои дастрас намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар санадҳое, ки раванди интихоботро танзим мекунанд, мусоидат менамояд.

«Мушоҳидони байналмилалӣ ҳуқуқ доранд:

- бо ҳизбҳои сиёсӣ, ки дар интихобот ширкат доранд ва бо номзадҳои алоҳида воҳӯрии расмӣ намоянд;

- дар участкаи интихоботӣ ва бинои овоздиҳӣ, аз ҷумла дар рӯзи овоздиҳӣ ҳузур дошта бошанд;

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Ахбори Шӯрои Олии ҶТ) ., с.1994, №23-24. мод.44).

- чараёни овоздихӣ, ҳисоби овозҳо ва муайян намудани натиҷаи онҳоро дар шароите, ки ба мушоҳидаи ҳисоби бюллетенҳо имкон медиҳад, мушоҳида намоянд;

- бо натиҷаи баррасии шикоятҳо (аризаҳо) ва эродҳо вобаста ба вайрон кардани қонунгузории интиҳобот шинос шаванд;

- ба намояндагони комиссияҳои интиҳобот бе даҳолат ба кори онҳо, оид ба мушоҳидаҳои ҳудашон иттилоъ диҳанд;

- баъди ба анҷом расидани овоздихӣ ақидаи ҳудро оид ба омодагирӣ ва сатҳи гузаронидани интиҳобот ошкоро изҳор намоянд;

- ҳулосаи ҳудро оид ба натиҷаҳои мушоҳидаи чараёни интиҳобот ба Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсӣ пешниҳод кунанд»¹.

Дар интиҳоботи парлумонии соли 2020 Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон 4910 нафар мушоҳидони миллӣ ва 235 нафар мушоҳидони байналмилалиро аз СҲШ, Кумитаи иҷроияи ИДМ, Ассамблеяи байнипарлумонии ИДМ, Дафтари Ниҳодҳои Демократӣ ва Ҳуқуқи Инсонии Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо (ДНДҲИ/САҲА), сафоратҳои давлатҳои хориҷии муқими Тоҷикистон, намояндагони давлатҳои ИДМ, намояндагони Комиссияи марказии интиҳобот ва раёйпурсии Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои Беларус, Ёзбекистон ва Қазоқистонро аккредитатсия намуд, ки онҳо раванди интиҳоботро мавриди мушоҳида қарор доданд². Ин ҳуд нишонаи он аст, ки интиҳоботи парлумонӣ дар Тоҷикистон бо риояи меъёрҳои қонунгузории амалкунанда ва стандартҳои байналмилалӣ баргузор шуда, иштироки васеи мушоҳидон қонунмандӣ ва шаффофияти онро таъмин намуд.

Ҳамин тариқ, ниҳоди мушоҳидон дар таҷрибаи байналмилалии интиҳоботҳо ҳамчун ҷузъи таркибии раванди интиҳобот эътироф шуда,

¹ Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон»

² Хидирзода М.У. Интиҳобот ва таъмини ҳамкории иҷтимоӣ дар ҷомеа. [Матн]/ М.У. Хидирзода. - Душанбе, 2021. - С.128-142.

баҳри баланд бардоштани сатҳи омодагии ташкилу баргузории ин маъракаи муҳим, инчунин таъмини шаффофият ва қонунмандии он нақши муҳим мебозад.

Мушоҳидаҳои миллӣ, дар навбати худ як роҳи баланд бардоштани иштироки шаҳрвандон дар раванди сиёсӣ мебошанд, ки имкон медиҳад, мутобиқати раванди интихобот ба қонунгузории ин ё он кишвар ва меъёрҳои байналмилалӣ арзёбӣ карда шавад. Сафарбарнамоии мушоҳидони миллӣ аз ҷониби ҳизбҳои сиёсӣ худ яке аз нишонаҳои фаъолнокии онҳо дар раванди интихобот низ маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, онро метавон ба сифати истифодаи механизми мушоҳидаи ҷамъиятии раванди интихобот низ маънидод намуд.

Дар раванди се даҳсолаи охир мушоҳидаҳои ҷараёни интихобот ҳам аз ҷониби созмонҳои дохилӣ ва ҳам байналмилалӣ дар саросари ҷаҳон ба як таҷрибаи густурда табдил ёфтааст. Дар Тоҷикистон барои ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва созмонҳои байналмилалӣ ғайриҳукуматӣ чиҳати мушоҳидаи раванди интихобот ва иҷрои тавсияҳои онҳо дар бораи мувофиқати интихобот ба меъёрҳои байналмилалӣ шароитҳо фароҳам оварда шудааст. Одатан, ниҳодҳои мушоҳидавӣ натиҷаи мушоҳидаи худро дарҳол пас аз рӯзи интихобот нашр намуда, баъдан дар гузориши ниҳой дар ҳафтаҳо ва моҳҳои баъдӣ мукамалтар онҳоро пешниҳод менамоянд. Аксар вақт гузориши онҳо як қатор тавсияҳоро дар бораи роҳҳои беҳтар намудани ҳалли мушкилоте, ки дар ҷараёни интихобот муайян карда шудаанд, дар бар гирифта, ба мутобиқ кардани интихобот ба стандартҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ интихоботи демократӣ нигаронида мешаванд. Далели пешниҳод шудани тавсияҳо гувоҳӣ медиҳад, ки мушоҳидаи интихобот як фаъолияти созандаест, ки ба такмили раванди интихобот тибқи меъёрҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ равона шудаанд.

Ба раванди мушоҳида ва арзёбии он аз ҷониби мушоҳидон омилҳои гуногун метавонанд таъсир расонанд. Ҳамин аст, ки дар таҷрибаи муосири арзёбиҳои мушоҳидон гуногунии мавқеъ ва баҳоҳо ҳам вомехӯрад. Дар натиҷа интиҳобот дар як кишвар метавонад аз ҷониби як созмон ва ё ҳайати мушоҳидон ҳамчун интиҳоботи демократӣ арзёбӣ шаваду аз ҷониби дигар ҳамчун ғайридемократӣ. Чунин таҷриба нишонаи он аст, ки дар арзёбӣ ва баҳодиҳии раванди мушоҳида фарҳанги сиёсӣ ва арзишҳои ташаккулёфтаи як мушоҳид, ки дар муҳити фарҳангии дигар гузаштааст, метавонанд таъсиргузор бошанд. Ё тавре, ки солҳои охир эҳсос мешавад, муносибати боғаразонаи сиёсӣ дар рафтори бархе аз ҳайатҳои мушоҳидон, боиси баҳодиҳии зиддунақзи коршиносӣ мегардад, ки он аслан ба принципҳои мушоҳида муҳолиф мебошад. Чунин муносибат дар фазои пасошуравӣ аз ҷониби САҲА хеле зиёд эҳсос карда мешавад, ки гузоришҳои он баръакси гузоришҳои кулли ҳайатҳои мушоҳидони созмонҳои дигар мебошад.

Ҳамин тариқ, рушди фаъолони ниҳодҳои мушоҳидавӣ, ки вазифаи асосии онҳо мушоҳидаи риояи қонунӣ будани тартиби гузаронидани интиҳобот мебошад, мушоҳидаи миллӣ ва байналмилалӣ интиҳоботро ошкоро ва шаффофтар намуда, сатҳи эътимоди мардумро ба номзади интиҳобкардаи сохтори ҳокимият ва ҳуди интиҳобот ҳамчун механизми таъминкунандаи мардумсолорӣ баланд мебардорад.

Мушоҳидаи раванди интиҳобот эътимоди интиҳобкунандагонро ба ин маъракаи муҳим баланд мебардорад ва фазои ошкорбаёнӣ шаффофиятро фароҳам оварда, сатҳи иштироки интиҳобкунандагонро дар рӯзи интиҳобот таъмин менамояд ва ба рушди соҳибхитиёрии кишвар такон мебахшад.

Мушоҳидаи раванди интиҳобот амали хеле мураккаб ва нозук ба ҳисоб меравад, зеро мушоҳидаи интиҳобот мушоҳидонро ба ҳулосаҳои

гуногун оварда метавонад ва онҳо ба натиҷаи интиҳобот баҳои гуногун медиҳанд.

Бояд қайд намоем, ки таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаи ноил шудан ба интиҳоботи демократӣ дар ин ё он кишвар тавассути мушоҳидаҳои байналмилалӣ интиҳобот баён мегардад. Ҳамзамон мушоҳида дар саросари ҷаҳон эътироф шуда, дар таъмини баҳодиҳии дақиқ ва ҳолисона ба раванди интиҳобот нақши муҳим мегузорад. Мушоҳида метавонад ба беҳтар шудани сатҳи интиҳобот тавассути пешгирӣ ва ошкор кардани қонуншиканиҳо ва пешниҳоди тавсияҳои муфассал оид ба беҳтар кардани раванди мазкур мусоидат намояд.

Мушоҳидаи раванди интиҳобот ҳамчун унсури таркибии маъракаи мавриди назар эътироф шуда, тавсияҳои аз ҷониби ниҳодҳои мушоҳидавӣ додашаванда аз ҷониби кишварҳо ба инобат гирифта мешаванд. Тавсияҳо хусусияти умумихатмӣ надоранд. Давлатҳо метавонанд онҳоро дар ҳамон қисматҳое, ки ба қонунгузории миллии онҳо ва низоми арзишҳои сиёсиашон мувофиқ аст, ба амал бароранд.

2.3. Таҳкими низоми интиҳоботӣ ва нақши он дар рушди давлатдории миллӣ дар Тоҷикистон

Таҷрибаи сиёсӣ нишон медиҳад, ки дар низоми муносибатҳои сиёсӣ ва таъмини самаранокии идоракунии давлатӣ интиҳобот нақши муҳим дорад. Ин маъракаи сиёсӣ дар пешрафти давлатдории миллӣ ва ҳамбастагии шаҳрвандон падидаи муҳим буда, меъёрҳои асосии он дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум шудаанд. Ҳамзамон дар моддаи 27-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолат дода шудааст: «Шаҳрвандони Тоҷикистон имконият доранд тавассути интиҳобот ва райъпурсӣ дар идоракунии давлатӣ иштирок намоянд»¹. Ин нишондод аз аносири муҳими ҳуқуқӣ дар ҳаёти шаҳрвандон аст, ки бе мушкили метавонанд шарики идоракунӣ дар давлат бошанд.

Муҳаққиқон С. Достиев ва А. Тоиров, ки ба масъалаҳои ҳуқуқӣ интиҳоботӣ таваҷҷуҳи хос доранд, моҳияти интиҳоботро тавсиф намуда, менависанд, ки: «Интиҳобот – маҳаки муҳимме барои густариши сохторҳои давлатии миллӣ ва маҳаллӣ дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ба шумор меравад. Он ба сифати механизми такмилдиҳандаи раванди идоракунӣ баромад намуда, баҳри тақвияти минбаъдаи

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо охири тағйири иловаҳо 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016) [Матн]. – Душанбе, Ирфон, 2016.

муносибатҳои иҷтимоию сиёсӣ дар ҷомеа замина муҳайё мекунад»¹. Воқеан ҳам нақши интиҳобот дар такмили раванди идоракунӣ ва расидан ба натиҷаҳои наву самарабахш хеле муҳим мебошад, зеро он гардиши доимии элитаҳоро таъмин намуда, баҳри баланд бардоштани иқтисоди идоракунӣ ниҳодҳои давлатӣ аҳаммияти муҳим дорад.

Олимон Кенчаев Ш.Ю. ва К.Т. Мухторов ҳамчун муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқи интиҳоботӣ вобаста ба мавзӯи зикргардида қайд мекунанд, ки: «Тавассути Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон эълон гардидани Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ масъулияти шаҳрвандонро дар идоракунӣ давлат зиёд карда, иштироки онҳоро ғаёл гардондааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кафолат медиҳад, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ интиҳоботи озод ва шаффоф баргузор мегардад»². Ин кафолати конститусионӣ аз мавҷудияти иродаи сиёсии роҳбарияти давлат дар масъалаи таъмини бонизомии рухҳои демократия дар кишвар сарчашма мегирад. Намунаи он маҳз интиҳобот ва сатҳи иштироки шаҳрвандон дар он мебошад, ки таҷрибаи давлатдорӣ навин онро собит намуда истодааст. Дар ин раванд кафолати давлат ҷиҳати таъмини шаффофият ва ошкорою демократӣ гузаштани интиҳобот аҳаммияти муҳим дорад.

Мубрам будани кафолати давлатиро дар ин масъала олимони зикргардида ба моҳияти демократии давлат вобаста дониста, қайд мекунанд, ки: «Падидаҳои навини ҳуқуқи конститусионӣ, яъне соҳибхитӣҳои халқ ва баробарӣ халқро ҳамчун баёнгарии соҳибхитӣӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эътироф намуд, ки дар ин замина халқ дар идоракунӣ давлат бевосита ё бавоситаи намоёндаи худ

¹ Достиев, С. Тоиров, А. Қонунҳои Конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Интиҳобот» [Матн] / С. Достиев, А. Тоиров. – Душанбе, 2006 - С.3

² Кенчаев, Ш.Ю. Мухторов К.Т. Ҳуқуқи Интиҳоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Ш.Ю. Кенчаев., К.Т. Мухторов. - Хучанд. 2011. - С. 4

иштирок менамояд»¹. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи овоздиҳи имконият пайдо менамоянд, ки ба корҳои давлативу идоракунӣ дастрасӣ пайдо намоянд. Баҳри амалӣ намудани ин ҳуқуқи сиёсии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ҳамчун кафил баромад намуда, заминаҳои ҳуқуқии онро ташаккул додааст. Дар ин раванд ҳуқуқи интихоботии шаҳрвандон дар робитаи бевосита бо ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ амалӣ мегардад. Ин робита дар таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ифодаи бевоситаи худро меёбад. Ҳамин аст, ки дар кишвар низоми бисёрҳизбӣ амал намуда истодааст.

Ҳамзамон, қобили тазаккур аст, ки раванди рушди ҷомеа, дигаргуниҳо дар ташкил ва гузаронидани интихоботҳо, рушди ҷомеаи иттилоотӣ, тақвияти мавқеи технологияҳои иттилоотӣ, мавқеи хос пайдо намудани интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ боиси пайдоиши эҳтиёҷ ба такмил ва таҳкими низоми интихоботӣ гашта истодааст. Таҷрибаи байналмилалӣ дар самти ташкил ва баргузор намудани интихобот нишон медиҳад, ки рақамикунонӣ ҳамчун ҷузъи таркибии раванди интихобот пазируфта шудааст. Коркард ва татбиқи шаклҳои гуногуни овоздиҳӣ нишонаи дигари такмили фаъолият дар раванди интихобот мебошад. Вобаста ба ин, ба ақидаи мо, дар Тоҷикистон ҳам тақвияти минбаъдаи фаъолият дар самтҳои муайян лозим аст, то тавассути он дар оянда сатҳи сиёсӣ ташкилии баргузориҳои интихоботҳо боз ҳам баланд бардошта шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳим ин фаъолгардонии минбаъдаи ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун субъектҳои раванди интихобот мебошад. Бояд тазаккур дод, ки мавҷудият ва инкишофи давлати демокративу ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҳизбҳои сиёсӣ тақозо менамояд, ки шаҳрвандон онҳоро дар асоси ризоияти умумӣ барои ҳифзи манфиатҳои худ таъсис

¹ Кенчаев, Ш.Ю. Мухторов К.Т Ҳуқуқи Интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Ш.Ю. Кенчаев., К.Т Мухторов . - Хучанд. 2011. - С. 3-4

диҳанд. Ҳизбҳои сиёсӣ ягона иттиҳодияи ҷамъиятии шахрвандон маҳсуб меёбад, ки баҳри ташаккули иродаи овозиҳандагон дар заминаи дарки умумияти идеологӣ ва ҷиҳати иштирок дар идоракунии ҳокимияти сиёсӣ онҳоро сафарбар менамояд.

Ба воситаи ҳизбҳои сиёсӣ шахрвандон имкон доранд дар корҳои давлатӣ ва сиёсии кишвари худ ҷаълона ширкат варзанд, манфиатҳои онҳо дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва намояндагӣ ҳифз намоянд.

Таҷрибаи инкишофи сиёсӣ нишон медиҳад, ки яке аз шартҳои муҳими ташаккули низоми демократии ҷомеа ин дар мамлакат вуҷуд доштани низоми бисёрҳизбии муташаккил мебошад.

Таҳлилҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки пайдоиши ҳизбҳои сиёсӣ ва низоми ҳизбии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабл аз дастбӣ ба истиқлоли давлатӣ оғоз ёфта буд. Дар анҷоми солҳои 80-90-уми садаи гузашта дар Тоҷикистон заминаи аввали зухури ҳаракатҳои ҷамъиятӣ -сиёсӣ ва сипас ба ҳизбҳои сиёсӣ табдил ёфтани онҳо шароитҳои муфид бунёд гардидааст.

Олимон Ш.Ю. Кенчаев ва К.Т. Мухторов вобаста ба моҳият ва аҳаммияти бисёрҳизбӣ дар ҳаёти сиёсии кишвар қайд мекунанд, «Бисёрҳизбӣ яке аз рӯкҳои муҳими давлати демократӣ буда, марҳилаи ҳоси ташаккуло дар Тоҷикистон аз сар гузаронидааст. Марҳилаи таърихии ташаккули бисёрҳизбӣ дар Тоҷикистон худ таърихи ташаккул ва таҳкими соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон мебошад.

Нақши системаи бисёрҳизбӣ ва мақоми ҳизбҳои сиёсӣ дар ҷомеаи демократӣ бениҳоят баланд буда, пешравии соҳаҳои дигари ҷомеа аз онҳо вобастагӣ дорад»¹. Дар ин ҷо нақши созгорро сатҳи ҷаъолият, мақсаду ҳадаф ва нақшаҳои стратегии ҳизбҳои сиёсӣ низ мебозанд.

¹ Кенчаев, Ш.Ю. Мухторов К.Т. Ҳуқуқи Интиҳоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Ш.Ю. Кенчаев., К.Т. Мухторов. - Хучанд. 2011. - С. 24-25

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” муайян шудааст: «Зери мафҳуми ҳизби сиёсӣ чунин иттиҳодияи ҷамъиятӣ фаҳмида мешавад, ки вазифаи асосиаш иштирок дар ҳаёти сиёсии ҷомеа ба воситаи ташаккул додани иродаи сиёсии шаҳрвандон ва инчунин ба амал баровардани ҳокимият ба воситаи намояндагони худ мебошад»¹. Мутобиқи қонун фаъолияти азҳоби сиёсӣ, ки дар пайи тағйири низоми давлатдорӣ амал мекунанд ва дар пешрафту ташаккули гурӯҳҳои таеррористиву экстремистӣ саҳиманд, миллатгарой ва маҳалгароиро тарҷеъ медиҳанд, давлати ҳуқуқбунёд ва демократиро чун ҷомеаи динӣ дидан меҳақанд, масдуд карда шудааст. Муқаррароти зикргардида талаботе аст, ки ҳар як ҳизби сиёсӣ уҳдадор мешавад дар раванди фаъолияти худ онро риоя намояд.

Айни ҳол бошад, дар ҳаёти сиёсии Тоҷикистон ҳафт ҳизби сиёсӣ расман амал мекунанд, ки худ ифодагари низоми бисёрӣбӣ дар кишвар аст.

Ширкати ҳизбҳои сиёсӣ дар интиҳобот василаи таъмини рақобат дар ин раванд мебошад. Ҳамзамон, онҳо механизми фаъолгардонандаи электорат низ ба ҳисоб мераванд. Дар ин самт онҳо ба сатҳи маърифату фарҳанги сиёсии ҷомеа метавонанд таъсиргузор бошанд.

Нақш ва мақоми ҳизбҳои сиёсиро дар густариши равандҳои сиёсӣ арзёбӣ намуда, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки: «Омӯзиши ҳизбҳои сиёсӣ ҳамчун ниҳод, категория ва падидаи сиёсӣ-ҳуқуқӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ва муҳимми илми муосири ҷомеашиносӣ маҳсуб меёбад. Таваҷҷуҳи назариявӣ-методологӣ ва амалӣ вобаста ба пажӯҳиши ин масъала дар илми ватанӣ бо тақвияти ташаккули низоми нави демократӣ рақобатпазирӣ ва плюрализми ҳизбӣ, инчунин табдили ҳизбҳои сиёсӣ ба ҷузъи сохтории механизми ташкилот

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 300; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8.08. 2015 с., № 1209; аз 19.07.2019 с., №1643)

ва амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагӣ дорад»¹. Вобаста ба ин гуфтаҳо метавон қайд намуд, ки ҳизбҳои сиёсӣ ташкилоти муҳимми ҷамъияти мебошанд, ки дар доираи меъёрҳои ҳуқуқӣ-конститутсионӣ амал намуда, барои муттаҳид сохтани ақидаҳои аъзои ҷомеа ва ташаккул ва инкишофи ифодаи онҳо хизмат мекунанд.

Дар ин замина ҳизбҳои сиёсӣ метавонанд, фаъолияти худро дар ҳамон муҳити иҷтимоӣ созмон диҳанд, ки ифодагари манфиатҳои онҳо мебошанд. Дар ин миён аҳзобе низ арзи ҳастӣ доранд, ки дар як нуқтаи иҷтимоӣ мутамарказ нестанд ва миёни аҳоли ташвиқот мебаранд ва ба ин васила дар ҳаёти сиёсӣ нақши муҳимро мебозанд. Бояд ёдрас шуд, ки паҳлуи фарқкунандаи ташкилотҳои ҷамъиятӣ аз ҳизбҳои сиёсӣ мубориза набурдан барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ аст.

Роҷеъ ба ширкати ҳизбҳои сиёсӣ дар ин маъракаи муҳим Президенти мамлакат соли 2019 дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ таъкид намуданд, ки «мувофиқи талаботи қонунҳои амалкунанда ҳизбҳои сиёсӣ, ки масъул ва субъекти асосии пешбарӣ намудани номзадҳо ба вакилӣ мебошанд, инчунин, шаҳрвандони алоҳидаи худпешбаришуда, ки барои соҳиб шудан ба мандати вакилӣ талош мекунанд, вазифадоранд, ки фаъолияти худро танҳо дар чорчӯбаи Конститутсия ва қонунҳо амалӣ намоянд. Ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ ва шаҳрвандонро даъват менамоям, ки дар доираи қонунҳои амалкунанда талош кунанд, то ки ин чорабинӣ ба таҳкими боз ҳам бештари ваҳдати миллӣ, сулҳу субот ва густариши демократия дар кишвари соҳибистиқлоламон мусоидат намояд»². Таъкиди мазкур ҳидоят баҳри риояи қонунгузорӣ, таҳкими демократия ва таъмини ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон дар доираи меъёрҳои

¹ Ниг: Раҳмон, Э. Бист қадами созанда (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). [Матн] / Э. Раҳмон - Душанбе: «ЭР-граф», 2014.- С. 22.

² Пайми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2019 “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 26 декабри 2018.

амалкунандаи қонун мебошад. Вобаста ба ин ҳизбҳои сиёсӣ вазифадор гаштанд, ки дар фаъолияти худ, пеш аз ҳама, ба меъёрҳои қонун эҳтиром гузоранд, ҳуқуқи интихоботии шаҳрвандонро доимо дар мадди назар дошта бошанд, ба онҳо фишор наоранд ва аз назарфиребии сиёсӣ ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ истифода набаранд. Раванди интихобот ва натиҷаҳои ҷамъбасти он дар соли 2020 нишон дод, ки муқаррароти қонунгузори интихоботӣ вобаста ба иштироки ҳамаи субъектони интихобот дар он риоя гашта, шаш ҳизби сиёсӣ бо гирифтани миқдори зарурии овозҳо дар парлумон соҳиби мандати вакилӣ гаштанд.

Дар амал татбиқ намудани ҳадафи ҳизбҳои сиёсӣ набояд ба манфиатҳои миллию давлатӣ монеа эҷод кунад. Лозим аст, ки онҳо дар ҷаҳорҷӯби мушаххаскардаи қонун амал намоянд. Манофеи миллию давлатиро ба инобат гирифта дар ин замина ташвиқоти худро роҳандозӣ кунанд. Ин равиш мунҷар ба нуфузу обруи онҳо хоҳад шуд. Дар ғайри ин сурат бо мушкилоте мувоҷеъ мешаванд, ки амалкардашон ҳилофи қонун маънидод мегардад. Фаъолияти ташкилоти экстремистию террористии Ҳизби наҳзати ислом собит месозад, ки фаъолияти бар ҳилофи манфиатҳои миллӣ равонакардашуда ба суботи ҷомеа ва пойдории давлат таҳдиди ҷиддӣ дорад. Вобаста ба ин, давлат метавонад чораҳои пешгирикунандаро бо мақсади таъмини суботи ҷомеа андешад. Ин ҳолатро мо дар амалияи сиёсии кишвар мушоҳида карда метавонем. Таҷриба нишон медиҳад, ки ташкилоти зикргардида соли 2015 даст ба табaddулоти давлатӣ зад. Новобаста ба он, ки ҳизби парлумонӣ маҳсуб меёфт, намояндагонаш соҳиби мандати вакилӣ буданд. Чунин ҳолат ҳушдор медиҳад, ки риоя накардани талаботи қонунгузорӣ аз ҷониби ҳизбҳои сиёсӣ барои ҷомеа ва суботи он хавфи калон дорад.

Бояд қайд намуд, ки низоми бисёрҳизбӣ бо рақобати сиёсии якчанд ҳизбҳо фарқ мекунад. Низоми бисёрҳизбӣ ба ҳизбҳои нисбатан

камфаъол ва дорои неруи заифтар шароит фароҳам месозад, ки бо дигар аҳзоби сиёсӣ робита пайдо кунанд. Ин ҳамкорӣ боиси ширкати бештари онҳо дар ҳукумат мегардад. Роҷеъ ба ин дар қонуни аҳзоби сиёсӣ омадааст: «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» муайн намудааст, ки «Ҳизб дар интиҳобот ба таври зайл иштирок менамояд:

- мустақил;
- ҳизби сиёсӣ мувофиқатномаи пешазинтиҳоботӣ мебандад;
- ҳизбҳои сиёсӣ ба иттифоқҳои интиҳоботӣ дохил мегардад»¹.

Таҷрибаи баргузори интиҳоботҳо дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки ҳизбҳои сиёсӣ аксаран дар ин маърақаҳо мустақилона иштирок менамоянд, амалияи бастанӣ мувофиқатномаҳои пешазинтиҳоботӣ ва ташкили иттифоқҳои интиҳоботӣ вонамехӯрад.

Лозим ба ёдоварист, ки ҳизбҳои сиёсӣ дар кишвар дорои қудрату неруи таъсиррасонии гуногун мебошанд. Ба қавли профессор М.У.Хидирзода: «Вобаста ба ин, Ҳизби Халқи Демократӣ Тоҷикистон, ҳарчанд, ки рақибон онро ҳизби ҳокиму дорои тамоми захираҳои маъмурӣ маънидод мекунанд, барои ширкат дар интиҳобот ҳанӯз як сол пеш омодагиро оғоз намуда буд. Тағйиротҳои сохторӣ дар сатҳи поёнии ҳизб, пурқувват намудани заминаи моддию кадрӣ, рӯи даст гирифтани иқдомҳои зарурӣ, ташаббусҳои созандагӣ, на танҳо идеологӣ нишонаи он буданд, ки ҳизб ҷиддӣ ба интиҳобот тайёрӣ дида истодааст. Яке аз омилҳо муҳимме, ки барои болоравии нуфузи ҳизб дар ҷомеа таъсири бевоситаи худро расонид, амалӣ намудани иқдомҳо баҳри иштироки фаъолона дар бунёд ва таъмири инфрасохтори зарурӣ дар деҳот ва дастгирии оилаҳои ниёзманд буд. Иқдомҳои амалинамудаи ҳизб «Якҷоя амал мекунем», «Тақвияти ҳамкорӣ бо ҷомеа» ва дигарҳо баҳри шинохти бештари ҳизб дар сатҳи маҳал замина гузоштанд. Гуфтан ҷоиш аст, ки

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, №22, мод. 300; Қонуни ҚТ аз 8.08. 2015 с., № 1209).

чунин иқдомҳо аз ҷониби ягон ҳизби дигар амалӣ карда нашуданд. Онҳо бештар ба фаъолияти идеологӣ машғул буданд»¹.

Лозим ба ёдоварист, ки рушди муносибатҳои демократӣ дар ҷомеа дар самти дастгирии давлатии ҳизбҳои сиёсӣ имкониятҳои бештарро ба вуҷуд оварда истодааст. Тибқи тағйиру иловаҳои, ки ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» дар соли 2024 ворид гардид, бо таваҷҷуҳ ба натиҷаи интиҳоботи вакилон ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳар ҳизби сиёсӣ, ки монеаи 5%-ро убур карда, мандати вакилиро ба даст меорад, мувофиқи овозҳои ба даст овардааш маблағи муайян пардохт карда мешавад. Миқдори маблағ 7 дарсади нишондиҳанда барои ҳисобҳо зарб ба овозҳои гирифташударо ташкил медиҳад. Маблағи мазкур бо мақсади иҷрои мақсадҳои барномавӣ ба ҳизбҳои сиёсӣ ҷудо карда мешавад.

- Вобаста ба ин бо мақсади боз ҳам самаранок гардонидани сатҳи фаъолияти худ дар маърақаҳои интиҳоботӣ, ба ақидаи мо, ҳизбҳои сиёсӣ муаззафанд, ки; - қувваи фаъоли интиҳоботӣ буданро дарк ва амалкардаро дар равиши имиҷсозӣ на танҳо дар интиҳобо, балки мунтазам фаъолияти ҳизбияшонро дар самти имиҷсозӣ, пеш баранд, то ин ки дар мафкурасозӣ ва ташаккули иродаи шаҳрвандон муваффақ гарданд;

- афроде, ки узви бевоситаи аҳзоби сиёсианд, ҳақ мушорикат дар корҳои созмонҳои диниро соҳиб нестанд, чаро, ки амалкарди созмонҳои динӣ дар интиҳобот мамнуъ доништа шудааст;

- бо истифода аз дастгириҳои давлатӣ баҳри татбиқи барномаҳои сиёсии худ фаълтар шаванд, то ин, ки эътимоди қавии ҷомеаро ба даст оваранд;

- дар маърақаҳои сиёсӣ маҳорату малакаи ташкили фаъолияти пешазинтиҳоботиро такмил дода, баҳри тақвияти ташвиқоти

¹ Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъмини ҳамгиройии иҷтимоӣ дар ҷомеа [Матн] / М.У. Хидирзода – Душанбе, 2021. – С.77.

пешазинтихоботӣ аз василаҳои муосири иттилоотӣ бештар истифода баранд.

Такмили фарҳанги сиёсӣ яке аз омилҳои муҳимми таъсирнок ба раванди маъракаиҳои электоралӣ буда, баҳри таҳкими низоми интихоботӣ муҳим мебошад. Омили муайянкунандаи хусусияти иштироки сиёсии шаҳрвандон дар раванди интихобот ин сатҳи фарҳанги сиёсӣ мебошад. Шаҳрвандон муваззаф ба риояи фарҳанги сиёсӣ дар раванди баргузори интихобот мебошанд.

Фарҳанги сиёсӣ яке аз унсурҳои асосии таркибии иқтидори маънавии ҷомеа мебошад. Ин падида моҳияти низоми иҷтимоӣ - сиёсиро маънидод карда, равиши ширкат дар сиёсат, унсурҳои арзишманди он ва аҳдофи иҷтимоии онро муаян намуда, дигаргунии ҳаёти сиёсиро инъикос месозад ва ба мақоми иҷтимоии шаҳрванд таъсири ҳалкунандаву назаррас мерасонад.

Муҳим будани таъсири нақши арзишҳо ва меъёру қоидаҳои асосии ташаккулдиҳандаи фарҳанги сиёсиро дар раванди интихобот ба инобат гирифта, А. Муҳаббатов қайд мекунад, ки: «Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиқлол ба масъалаи ташаккули низоми интихоботии хос, ки хусусиятҳои миллию фарҳангӣ ва сиёсии кишварро дар бар мегирад, диққати ҷиддӣ медиҳад. Низоми интихоботии замони шуравӣ ва арзишҳои дар доираи фарҳангӣ сиёсии онвақта шаклгирифта наметавонист воқеияти иҷтимоии ба вучуд омадаро инъикос намоянд»¹. Ин ҳолат хоси марҳилаи аввали соҳибистиқлолии кишвар маҳсуб меёфт, ки дар натиҷа интихоботҳо натавонистанд василаи таъмини ҳамгиройии иҷтимоӣ дар ҷомеа гарданд.

Ташаккули арзишҳои фарҳанги нави сиёсӣ дар шароити шадиди ғайриқонунии сиёсӣ ба амал меомад. Аммо, ин ғайриқонунӣ заминаи

¹ Муҳаббатов, А. Ҳизбҳои сиёсӣ: Воқеият ва дурнамо (таҳлили сиёсиро Ҷумҳурии Тоҷикистонимой) [Матн] / А. Муҳаббатов - Душанбе, "Истеъдод"-2011, 144.- С. 91.

мустаҳкам надошт, ки ба вай така карда, бо боварии комил талаботҳои демократӣ пешниҳод карда шаванд. Фарҳанги сиёсии мавҷудбуда якпорчагӣ ва муттаҳидии ҷомеаро таъмин карда наметавонист, чунки аксари онҳо аз доираи фаҳмишу дарки ҷомеа дур буданд. Маҳз дар ҳамин марҳилаи таърихӣ бисёрҳизбӣ натавонист ҳамчун механизми ғайбӣ ба роҳи осоишта ба даст овардани мақсадҳои сиёсӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон гардад. Бо дарназардошти нуктаи мазкур, Президенти мамлакат, дар Паёми солонааш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 таъкид намуда буданд, ки: «Интиҳобот ҳамчун маъракаи муҳимми сиёсӣ аз ҳар як шаҳрванди кишвар ба хоҳири рушду ободии фардои мамлакат ва осоиши наслҳои оянда фарҳанги баланди сиёсӣ, ҳисси ватандӯстӣ ва масъулиятшиносиро тақозо мекунад»¹. Вобаста ба ин, талоши ҳизбҳои сиёсӣ бояд ба он равона карда шавад, ки маъракаи интиҳобот ба моҳияту мазмуни интиҳобот мувофиқат намояд.

Фарҳанги сиёсӣ вобаста ба пешрафти муносибатҳои ҷамъиятӣ дар замони муосир фарҳанги сиёсӣ ба сифати васлгар ва инъикоскунандаи сатҳи камолоти сиёсӣ фарҳангӣ ва ҳуқуқии ҷомеа баромад мекунад. Хусусан омили мазкур таъсири бевоситаи худро ба сатҳи баргузори маъракаи электоралӣ расонида метавонад. Дар робита ба ин масъалаи дигари муҳим фарҳанги интиҳоботӣ пеш меояд, ки бевосита ифодаи муносибат ва шакли рафтори шаҳрвандон дар интиҳобот мебошад.

Дар доираи коршиносону олимони фарҳанги интиҳоботиро ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги сиёсӣ низ маънидод мекунанд. Чунончӣ, ба қавли К.А. Литкина: «Ҷанбаи муҳим дар омӯзиши фарҳанги интиҳоботӣ мутобиқ намудани он бо мафҳуми фарҳанги сиёсӣ мебошад. Фарҳанги интиҳоботӣ мафҳуми нисбатан маҳдуд ва мушаххасгардонидашуда буда, дар худ маҷмуи падидаҳои шуури сиёсӣ ва рафтори сиёсӣ, инчунин

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ» [Манбаи электронӣ] Речаи дастрас: <http://prezident.tj/node/21975> (санаи мурочиат: 26.02.24)

хусусиятҳои ташаккул, инкишоф ва фаъолияти давлату ниҳодҳои сиёсии гуногунро чӣ дар давраи маъракаи интиҳобот ва чӣ берун аз онҳо дар бар мегирад. Дар баробари ин, фарҳанги интиҳоботӣ вижагиҳои устувори дарки ниҳоди мушаххаси иҷтимоию сиёсӣ – интиҳобот, хусусияти муносибати объективии аҳоли ба таҷрибаи амалкунандаи интиҳоботӣ ва инъикоси ин муносибат дар шаклҳои муайяни фаъолнокии интиҳоботиро таҷассум мекунад. Ҳамин тариқ, новобаста ба робитаи зичи худ ба фарҳанги сиёсӣ, фарҳанги интиҳоботӣ майдони хусусии масъалаҳои вижаи худро дорад, ки бе ҷудо намудани он ҳамчун самти алоҳидаи омӯзишӣ, ҳалли онҳо номумкин аст»¹. Вобаста ба фарҳанги интиҳоботӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки то ба имрӯз ҳама интиҳоботҳое, ки баргузор шудаанд, бо риояи фарҳанги баланди ҳуқуқӣ баргузор шудаанд. Сатҳи баланди иштироки интиҳобкунандагон, муташаккилӣ дар ташкили интиҳобот аз ҷониби комиссияҳои интиҳоботӣ, ҷалби васеи дигар субъектони интиҳобот ва фарҳангу одоби баланди муошират байни номзадҳо аз ҷониби мушоҳидони байналмилалӣ низ қайд шудаанд. Вале ба ин ҳама набояд қаноат кард, зеро ҳар як маъракаи интиҳобот дар шароити хоси замонию маконӣ мегузарад. Омилҳои гуногуни деструктивии дохилию берунӣ метавонанд ба раванди умумии баргузори интиҳобот таъсиррасон бошанд. Дар ин маврид лозим меояд, ки;

- сатҳи маърифати сиёсӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандон вобаста ба моҳияти принципҳои демократӣ, тафовут гузоштан байни масъулият ва озодӣ, дарки масъулияти шаҳрвандӣ ва эҳтироми ҳамешагии ҳуқуқу озодиҳои дигар шаҳрвандон бояд баланд бардошта шавад;
- фарҳанги интиҳоботии ҷомеа пайваستا рушд ёфта, имкони ба ҷомеа муаррифӣ гардидани таҳкурсии ҳуқуқӣ ва аҳаммияти сиёсии

¹ Лыткина, К.А. Теоретические основы изучения феномена электоральной культуры [Текст] / К.А. Лыткина [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 23.12.23).

интиҳобот чун раванди муҳимми сиёсӣ, дарки ҳуқуқу манфиат ва уҳдадорию вазифаҳои онҳо дар ин раванд васеъ гардонида шавад;

- дар шароити рушду камолоти технологияҳои иттилоотӣ баҳри беосеб нигоҳ доштани фазои фарҳангию сиёсии ҷомеа ҷораандешиҳои доимӣ карда шаванд, бегонапарастӣ, муғризона даҳлат кардан ба кори масъулини интиҳобот, бархурдҳои норавои расонаӣ боис ба ворид гардидани зарар ба ҷомеа мешавад;
- густариши фарҳанги сиёсӣ бояд баҳри пешгирии равандҳои абсентеизм ва бетарафӣ дар ҷомеа мусоидат намуда, низоми арзишҳои сиёсии ҷомеа пайваста тарғиб карда шаванд.

Устуворгардони мавқеи интиҳобот ҳамчун василаи таъмини ҳамгироии иҷтимоӣ ва суботи сиёсӣ дар ҷомеа аҳамияти махсуси амалӣ дорад. Ин омил ҷанбаи дигари таҳкими ниҳоди интиҳобот дар Тоҷикистон мебошад. Интиҳобот бояд субот ва қонунияти ҷомеаи сиёсиро мустаҳкам гардонад. Он мисли таҷлили ҷашнҳои бузурги милли мардумро ба ҳиёбонҳо мекашонад ва онҳоро ба ҳам мепайвандад. Бо ин васила қобилиятнокии сиёсатро ба намоиш мегузорад ва ваҳдати ҷомеаро новобаста аз ақидаҳои мухталифи сиёсӣ таъмин мекунад. Дар натиҷа, интиҳобот ба ҳамгироии иҷтимоию сиёсии ҷомеа кӯмак менамояд.

Интиҳобот дар раванди рушду нумуи кишвар саҳми босазои худро мегузорад.

Вобаста ба ин, интиҳобот ҳамчун воситаи дар амал татбиқ кардани ҳуқуқҳои сиёсии шаҳрвандон баромад мекунад.

Интиҳобот яке аз унсурҳои асосии ҷомеаи демократӣ маҳсуб ёфта, бо иродаи халқ ҳокимиятро аз як гурӯҳ ба гурӯҳи интиқол медиҳад. Аз ин хотир, интиҳоботро василаи аслии иваз гардидани элитаи ҳукмрон дониш мумкин аст. Самаранокии интиҳобот ва аз ҷониби ҷомеа эътироф шудани натиҷаи он яке аз мавҷудияти муҳимми ҷомеаи

демократӣ ба ҳисоб меравад. Интиҳобот бояд масоили ба вучудодада дар ҷомеаро ба таври озод ва бо равишҳои сиёсӣ ҳал карда тавонад.

Ниҳоят, интиҳобот бо эҳтироми шахрвандон ва арзғузориҳои онҳо ҳамчун фард ва инсон ҳадафи худкифоиҳои ҷомеаро дунбол мекунад. Новобаста аз он ки интиҳобкунандагон эҳтиёҷоти дигаре дошта бошанд, иштирок дар интиҳобот барои таҳкими эҳтироми шахсият ва худбодариҳои онҳо низ хизмат мекунад. Овоздиҳӣ ба интиҳобкунандагон имкон медиҳад, ки фикру андешаҳои худро оид ба ояндаи мамлакат ва рушди соҳаҳои гуногуну мушкилоти мавҷуда ибраздоранд ва аз тариқи аъзо шудан ба ягон ҳизби сиёсӣ хоҳишу дархостҳои худро бароварда гардонанд. Ҳатто овоз надодан талаботи баъзе одамонро барои изҳори бегонагии худ аз ҷомеаи сиёсӣ ва норозигии вай аз шароити мавҷуд қонеъ мекунад. Маҳз бо ҳамин сабабҳо муборизаи тӯлонӣ барои ҳуқуқи овоздиҳӣ ва талаби баробарӣ ҷиҳати иштирок дар интиҳоботро метавон ҳамчун зухуроти майли амиқи инсонӣ барои иҷрои ниёзҳои шахсият арзёбӣ кард.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз дар рушди давлатдории миллии худ интиҳоботро дар сатҳи баланд ва гуногун барғуздор мекунад. Равиши кори интиҳобот, ки печида буда, масъалаҳои мухталифро ба миён меорад. Ба назар гирифтани ва ҳалли ҷисли онҳо талаботи даврон мебошад. Хусусан, дар шароити имрӯз мақсади давлат густариши ҷомеаи демократӣ ва маданӣ аст, тақия кардан ба интиҳобот як василаи бартараф кардани мушкилоти бузурги ҷомеа ва шахрвандон ба ҳисоб меравад. Омӯзишу таҷрибабардории интиҳобот, системаҳои интиҳоботӣ ва шаклҳои зухуршавӣ ҷанбаҳои методологӣ ва назариявӣ амалиро пайдо намудааст. Аз ҳамин сабаб, омӯзиши ҳаматарафа ва дарки амиқу фаҳмиши дурусти моҳияту хусусиятҳои интиҳобот муфиду судманд хоҳад буд. Яъне, омӯзиши масъалаи мазкур ба мо шароити муҳаё мекунад, ки модели рушди инкишофи босуботро пайдо созем ва ҷиҳати

корбарии он дар амалияи сиёсӣ иқдом намоем. Интиҳобот ба унвони бузургтарин маъракаи сиёсӣ шароити татбиқи лоиҳаҳои бузург ва иқдомҳои миллиро фароҳам меорад. Ҳамзамон, масъулияти гурӯҳи идоракунамандаро дар нисбати тақдирӣ минбаъдаи мардум боло мебарад, зеро даврагӣ будани интиҳобот ин имконро ба мардум медиҳад, ки ба мансабдорони тасодуфӣ ваъдабоз дар навбати дигар овоз надиҳанд ва ба ин васила онҳоро аз мансаб маҳрум созанд.

Таҳлилу муқоисаҳо нишон медиҳанд, ки дар интиҳоботи соли 2020 дастурамали аксар азҳоби сиёсӣ ва номзадони онҳо аз нигоҳи мазмуну муҳтаво то ҳаде ислоҳ шуда, дар пайи ҳалли масоили заруре чун «марҳалаи рушди устувор»- ро бозиданд ва пешрафти иқтисод ва саноатикунонии давлат, раҳӣ ёфтани аз бунбасти коммуникатсионӣ, афзоиши шумораи ташкилотҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, навагонӣ ворид намудан ва ҳалли масоили марбут ба тандурустиву маориф, танзими аҳволи муҳоҷирон, тақомули систематикӣ андоз, бартарафсозии мушкилоти бонкӣ, ҷоннок кардани варзиш ва сайёҳӣ дар кишвар ва ғайра равона гардидаанд.

Ҳамаи ин пешниҳоду барномаҳо гувоҳи онанд, ки Тоҷикистон марҳилаи барқарорсозӣ таъмини амният ва ягонагиро гузашта, ба марҳилаи сифатан нави «рушди босубот» ворид мешавад. Ин омилро аксар ҳизбҳои сиёсӣ дарк намуда, онро ҳамчун василаи таъмини ҳамгироии иҷтимоӣ истифода намуда истодаанд.

Интиҳобот воситаест, ба сарҷамъиё ҳамфикрии мардум замина гузошта, меҳру муҳаббат ва дӯстдоронашонро нисбат ба Ватан меафзояд. Танҳо дар сурати ризоияти шаҳрвандӣ ва ягонагии давлат ҳамбастагии сиёсӣ мустаҳкам мегардад.

Дар бисёр мавридҳо интиҳоботро ҳамчун маъракаи сиёсӣ ном мебаранд. Дар урфият «маърака» маънои ҷамъомадан барои ҳалли кадом масъаларо меноманд. Маъракаи сиёсӣ будани интиҳобот дар он

зоҳир мегардад, ки ҳамаро муттаҳид намуда, барои ифодаи мавқеи худ сафарбар менамояд.

Таҷрибаи сиёсии кишварҳои гуногун собит месозанд, ки дар самти ба омили ҳамгирӣ мубаддал гардонидани маъракаи интиҳобот дар бисёр кишварҳо мушкилиҳо ҷой доранд. Ин мушкилиҳо на танҳо ба масъалаҳои дохилидавлатии онҳо, балки ба масъалаи даҳолати қувваҳои беруна вобастагии хос дорад. Солҳои охир мушоҳида намудан мумкин аст, ки нерӯҳои манфиатдори сиёсӣ маҳз бо истифодаи маъракаи интиҳобот табaddулотҳои давлатӣ ва «инқилобҳои ранга»-ро дар як қатор кишварҳо ташкил намуда, низоми давлатӣ ва идоракунии онҳоро ба мушкилиҳо мувоҷеҳ намудаанд. Ба ақидаи М. Хидирзода: «Таҷрибаи инқилобҳои рангаи Қирғизистон, Гурҷистон, Арманистон ва як қатор кишварҳои дигар аз он дарак медиҳанд, ки тафриқаандозии байни қувваҳои сиёсӣ дар раванди интиҳобот ва баъди ҷамъбасти натиҷаҳои он метавонанд зери таъсири омилҳои гуногун сурат гирифта, ҳамгироии иҷтимоиро дар ҷомеа аз байн баранд. Вобаста ба ин интиҳобот ҳамчун маъракаи муҳимми таъминкунандаи субот ва ягонагӣ дар ҷомеа бояд воқеан ҳам сахнаи ороиштаи муборизаҳои сиёсӣ дар доираи қонун бошад»¹. Роҷеъ ба ин масоил лозим меояд, ки аз ин ҳолатҳо пешгирӣ карда шавад.

Раванди рушди ҷомеаи иттилоотӣ дастрасиро ба василаҳои иттилоърасон ва иттилоот хеле фарох гардондааст. Ин аз як ҷониб хуб аст, зеро ба болоравии сатҳи иттилоотии ҷомеа дар маҷмӯъ мусоидат мекунад. Аз ҷиҳати дигар омили таъсиррасон ба фазои интиҳоботию сиёсии он мебошад.

Дигар ин ки дар шароити муосир дар таҷрибаи байналмилалӣ бисёр кишварҳо ба роҳҳои алтернативии овоздиҳӣ, аз он ҷумла овоздиҳии

¹ Хидирзода, М.У. Интиҳобот ва таъмини ҳамгироии иҷтимоӣ дар ҷомеа. [Матн] / М.У. Хидирзода – Душанбе, 2021. – С.46.

электронӣ рӯй оварданд. Ҷорӣ намудани он аз имкониятҳои давлатҳо вобастагии зиҷ доранд, зеро раванди мазкур ташаккули шакли хоси фарҳанги электроники овоздиҳиро низ тақозо менамояд, ки дар он дар ҳама ҳолат бояд махфӣ будани иродаи интиҳобкунанда таъмин карда шавад. Инчунин, таҳияи заминаи меъёрии мувофиқ барои истифодаи оқилонаи технологияи иттилоотӣ дар раванди интиҳобот низ муҳим мебошад. Ин ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи чунин василаҳо ва таҳкими эътимоди мардум ба механизмҳои нави ифодаи ирода нигаронида мешавад.

Технологияи иттилоотӣ маҷмӯи равишҳое аст, ки сиёсмадорон бо истифода аз он дар раванди интиҳобот барои расонидани ғояҳои сиёсӣ, ҷалби таваҷҷуҳи интиҳобкунандагон ва пурзӯрнамоии таъсиррасонӣ ба онҳо истифода мебаранд. Технологияи иттилоотӣ раванди табодули иттилоот ва тарзу воситаҳои табодулро байни неруҳои сиёсӣ ва дигар субъектони интиҳобот таъмин мекунад.

Ҷанбаи дигари муҳимме, ки дар таҳкими ниҳоди интиҳобот дар кишвар муҳим аст, тақвияти масъалаи таъмини иттилоотии раванди интиҳобот мебошад. Ҳама гуна шаклҳои идоракунии хусусияти иттилоотӣ доранд ва дар он мубодилаи пайвастаи ахбор пешбинӣ мегардад, ки субъекти идора ба сифати паҳнкунандаи ахбор муаррифӣ мешавад. Аз доираи миқдори зиёди ахбор, мубаддал меёбанд, ки дар натиҷа мақсадҳои субъектони идоракунии то андозае ҳал мегардад. Корбасти итилоласонии техникӣ кушиши ба стратегияи интиҳобот таъяс заданро дорад. Маҳз муносибати мазкур ҳадафҳои идоракунии равандҳои иттилоотиро муайян месозад. Пайдо намудани иттилооти аз ҳад зиёд ва интиқоли мавзунӣ он ба самти лозима, ба хотирест, ки нақшаҳои пешбинишуда воқеӣ гардонида шаванд. Амалишавии ҳадафҳои субъекти идоракунии сиёсӣ пайваста тақозо менамояд, ки ба табақаҳои гуногуни ҷомеа таъсир расонида шавад. Аз ин хотир, нишондиҳандаи асосии

самаранокии идоракунии равандҳои коммуникатсиониро сатҳи тағйири мотиватсияи рафтори сиёсии одамон ташкил медиҳад.

Масалан, дар давраи интихоботи парламенти соли 2020 дар Тоҷикистон ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода шуда буд. Дар он аз василаҳои гуногуни иттилоотӣ истифода шуда буд. «Гурӯҳи якумро василаҳои электронӣ, аз қабилӣ сомонаи Комиссияи марказии интихобот ва раёйпурсӣ (kmir.tj), саҳифаи фейсбукӣ (Интихоботи Президенти Тоҷикистон-2020), замиаи мобилӣ (Интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2020, Интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2020), фиристодани СМС-паём ва робитаи мутақобилаи электронӣ бо ҳавзаҳои интихоботӣ ташкил дод.

Дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук саҳифаи алоҳида таҳти унвони «Интихоботи Президенти Тоҷикистон - 2020» амал мекард, ки дар давоми ду моҳи фаъолият зиёда аз 1,5 млн. нафар корбарон аз он истифода бурданд. Ҳамаи маводҳои дар ин саҳифа ҷойгиршуда ба ташвиқи масъалаҳои интихобот вобаста буданд.

Аз маводи дар сомонаи Комиссияи марказӣ ҷойгиркарда қариб 100 ҳазор нафар истифода бурданд. Тамоми маводи дар он ҷойгиркарда дорои хусусияти иттилоотӣ ва маърифатӣ буда, маълумоти пурраро дар бораи фаъолияти Комиссияи марказӣ инъикос мекарданд. Ин амал ҳамчунин баҳри таъмини шаффофияти кори мақоми ваколатдори ташкилкунандаи интихобот аҳаммияти хосса дошт¹. Воситаҳои мазкур ба фарогирии интихобкунандагон ба ин маъракаи сиёсӣ ба воситаи боло бурдани сатҳи маърифати сиёсӣ ҳуқуқии онҳо таъсири судманд доштанд.

Дар шинохти М.Хидирзода симою садо аз воситаҳои лозими дуввум ҳисобида мешаванд. Барномаҳои телевизион ва суҳбатҳои хосияти

¹ Маълумотҳои брифинг оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои пешакии интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 12 октябри соли 2020.

тарғиботи доштаи радио дар таъмини иттилоотрасонӣ барозанда ба назар меояд. Ин донишманд барномаҳои телевизионҳои маҳаллӣ ва маҷаллаву рӯзномаҳоро, ки дар онҳо мақолоти зиёди илмӣю публистӣ, роҷеъ ба интиҳобот мунташир гардидаанд, устувору арзанда медонад. Ба назари у масъала наشري мавод дар ҳафтавору маҷаллот ба дастаи сеюм медароянд. Дар АМИТ «Ховар» рубрикаи хосе таҳлили номи «Интиҳоби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъсис дода шуда буд. Дар ин хусус равишҳои фаҳмондадиҳӣ афзалияти бештар доранд, ки бештар аз низоми кори гурӯҳи ҷаҳорум бармеоянд. Шиору лавҳаҳо ва овезаҳои иттилоотиву таблиғотӣ, ки ба муносибати интиҳобот рӯикор меоянд ба гурӯҳи панҷум бастагӣ доранд. Гурӯҳи шашуми василаҳо ин дар раванди интиҳобот ҳамкорӣ намудан бо намоёндагони ВАО ҳам дохила ва ҳам хориҷа аст»¹.

Аз таснифи пешниҳодшуда бармеояд, ки таъминоти иттилоотии раванди интиҳобот ба таври васеъ ва густурда ба роҳ монда шуда буд. Вале ин кори анҷомдода дар маъракаи интиҳоботи парламентии соли 2025 метавонад камнатиҷа бошад, зеро дар муҳлати байни интиҳоботҳо ҷомеаҳо дар самти иттилоот ва иттилоотрасонӣ боз чандин қадами дигар пеш гузоштаанд.

Бинобар ин, барои беҳтару хубтар аз худ намудани хусусиятҳои раванди омода намудани иттилоот ва дар давраи ин маъракаи сиёсӣ истифодаи роҳу усулҳои коммуникатсияи бозътимодно омӯхтани субъектҳои интиҳобот зарур мебошад.

Аз ҷониби одамони ғайрикасбӣ таҳияи роликҳои рекламавӣ, ҷолиб набудани матни муроҷиату шиорҳо, таъсирбахш набудани маводи иттилоотии паҳншаванда самаранокии раванди тарғиботи пешазинтиҳоботиро таъмин карда наметавонад. Новобаста ба он, ки

¹ Хидирзода, М.У. Унсuri иттилоотӣ ва нақши он дар рушди босуботи ҷомеа [Матн] / М.У. Хидирзода – Душанбе, 2022. – С.65-66.

тариқи кадом василаи иттилоотӣ он паҳн мешавад, маводи пастсифати иттилоотӣ дар фазои иттилоотӣ таъсирбахшу ҷолиб буда наметавонад. Вобаста ба ин лозим аст, ки ба чунин фаъолиятҳо мутахассисони соҳибкасб ва машваратчиёни тахассусманду соҳибтаҷриба ҷалб карда шаванд, то ин ки самаранокии фаъолияти ташвиқоти номзад ва ҳизби сиёсӣ таъмин карда шавад.

Бо дарназардошти аҳаммияти вазифаҳое, ки технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар раванди интиҳобот иҷро мекунанд, таъмини амнияти ин системаҳо хеле муҳим аст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳифзи иттилоот ва ҳифзи техникии иттилоот заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва техникӣ муҳайё шуда истодаанд. Масъалаи мазкур дар давраи интиҳобот аҳаммияти хоси амалӣ пайдо мекунад.

Бо мақсади пешгирӣ аз ҳама гуна баамалоии вазъиятҳои ногувор дар система ва фазои иттилоотии ҷомеа зарур аст механизме таҳия карда шавад, ки ҳангоми истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар маъракаи интиҳобот аз оқибатҳои манфӣ эмин нигоҳ дорад. Қобили қайд аст, ки «..асоси амнияти миллии иттилоотиро захираҳои техникӣ, барномавӣ ва илмӣ ташкил медиҳанд. Худи онҳо аз як ҷониб объекти ҳифзшаванда буда, аз ҷониби дигар амниятро дар ин соҳа таъмин мекунанд»¹. Бештар кардани қувваи хазинавии техникӣ яке аз вазифаҳои аслии кишвар дар замони рақамикунонӣ маҳсуб меёбад.

Чуноне, ки профессор М. Хидирзода қайд мекунад: «Низоми меъёрӣ ва институтсионалии мавҷуда, моҳияти функционалии муайяншуда, ки дар заминаи онҳо имрӯз мақомоти давлатӣ фаъолият намуда истодаанд, ба мо имконият дода истодаанд, ки масъалаҳои мавҷуда ва бавучудояндаи ҷомеаро марҳила ба марҳила ҳаллу фасл намоем. Бо

¹ Ниг.: Основы национальной информационной безопасности// [Электронный ресурс]. <https://searchinform.ru/> (дата обращения: 23.02.21)

шарофати танзими дурусти муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳимояи манфиатҳои қишрҳои гуногуни иҷтимоӣ, мавҷудияти доираи васеи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таҳкиму густариши робитаи ҳокимият бо ҷомеа имконият пайдо намудем, ки фазои ягонагӣ ва суботи сиёсиро таҳким бахшида, дар фазои ваҳдату ҳамдигарфаҳмӣ, таҳаммулпазирӣ ва арзишҳои волои фарҳанги сиёсӣ ҷомеаро ба сӯи фатҳи қуллаҳои нав роҳнамоӣ намоем»¹.

Мақом ва нақши ахбори оммаро ба ҳеҷ ваҷҳ дар ҷомеаи сиёсӣ намешавад ҳамсон баҳогузори кард. Дар барбари ин, ҳеҷ гоҳ набояд эътиמוד намуд, ки одамон ба ҳамаи иттилоо, ки тавассути рӯзнома ва ё барномаҳои телевизионӣ пахш мегардад, боварӣ доранд. Дар амалияи ҷамъиятӣ ҳолатҳои руҳ медиҳад, ки фаъолияти эҷодии ВАО аз ҳаёти воқеӣ қафо мондааст ва ё одамон ба радиою телевизион боварӣ надоранд.

ВАО дар маъракаи сиёсӣ ҷиҳати намоиши маводҳои рекламавӣ ва ҳам дар пахши навиҳои дигари иттилоот истифода мегардад. Бинобар ин масъулони сиёсиро лозим аст, ки донишҳои хешро дар бораи хусусиятҳои роҳу воситаҳои мазкур қавӣ гардонанд ва онро барои гузаронидани амалҳои гуногуни сиёсӣ истифода намоянд.

Дар ҷомеаи имрӯз, ки як ҷомеаи иттилоотӣ маънидод мегардад, саҳми иттилоот барҷаста аст. Дар он пайдо намудани иттилоот оид ба идораи раванду ҳодисаҳо корро хело осон ва самаранок гардондааст. Ахбори дурусту саривақтӣ воситаҳои дигари идораро, махсусан, маҷбурнамоӣ, истифодаи зӯрӣ ва ҳатто тавассути воситаҳои молиявӣ ҳал намудани масъалаҳоро барҳам мезанад. Тавассути воситаҳои ахбороти умум маълумот ва иттилооти гуногун ба одамон расонида мешавад.

¹ Хидирзода, М.У. Унсuri иттилоотӣ дар таъмини суботи ҷомеа. [Матн] / М.У. Хидирзода – Душанбе, 2022. - С.69.

Чавҳари вазифа ва хосияти ВАО - ро ҳадафҳои самаранок ташкил медиҳанд, ки барои пешрафти инсон хизмат менамояд. Амалҳои гуногун ё ҳодисаҳои мухталифи иҷтимоӣ баҳои мантиқӣ гирифта, мазмуну моҳият ва хусусиятҳои онҳо тавассути иттилоот ба омма дастрас мешаванд. Бо ин сабаб, истифодаи ВАО бо ҳадафи иғво ангехтан ва таҳрики ҳисси нафрату бадбинии наҷодӣ, миллӣ, динӣ, табақаи иҷтимоӣ ва монанди инҳо дар ҳаёти сиёсӣ ҳуқуқии ҷамъияти мутамаддин мувофиқи қонунгузорӣ манъ карда шудааст. Аммо дар низоми ҳуқуқӣ аксари санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳо оид ба воситаҳои ахбори омма ҳамаи масъалаҳо ва сатҳу сифати баамалбарории онҳоро дар бар гирифта наметавонанд. Бинобар ин, нерӯҳои сиёсӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, то ВАО барои пиёда кардани ҳадафҳои худ истифода баранд. Махсусан, барои таъсир гузоштан ба афкори интихобкунандагон дар раванди ахбори оммаро истифода намудан ба ҳукми анъана даромадааст. Сухан дар бораи се навъи таъсиррасониҳои ВАО меравад: аввал, дар бораи рекламаи сиёсӣ, дуюм, дар бораи имкониятҳои иттилоотдиҳӣ, сеюм, дар бораи кор бо рӯзноманигорон. Ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ дида баромада мешаванд.

Рекламаи сиёсӣ дар ВАО бо ташаббуси масъулони сиёсӣ омода гашта, дар зери назорати молҳои иттилоотдиҳӣ қарор мегирад ва дар натиҷаи пардохти вақти эфирӣ ва пайдо намудани ҷой дар нашрияҳои ҷопӣ амалӣ гардонида мешавад.

Дар рафти маърақаҳои интихоботӣ ба номзадҳо дар воситаҳои оммавӣ вақти эфирии ройгон ва ҷой дар як қатор рӯзномаҳои давлатӣ дода мешаванд. Шартҳои рекламаҳои сиёсии ройгон, тавассути низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ муназзам гардонида мешавад. Дар баробари ин рекламаҳои иҷтимоӣ низ бо ташаббуси мақомотҳои давлатӣ барои пайдо намудани таассуроти аҳаммияти ҷамъиятидошта ройгон гузаронида мешавад. Масалан, дар телевизион ширкатҳои рекламавӣ ба

сифати рекламаи иҷтимоӣ метавонанд ба «пардохти андоз» бартарӣ диҳанд.

Олими рус В.М. Музикант аҳаммият ва сатҳи омода намудани рекламаи сиёсиро дарҷ намуда, қайд мекунад, ки: «Рекламаи сиёсӣ дар ВАО ба масъулони сиёсӣ имкон медиҳад, ки маводи иттилоотиро ба истеъмолкунандагони оммавӣ дар он шакле, ки мутахассисон омода намудаанд, дастрас гардонанд. Маъмурони ВАО мазмунӣ онро дар ягон ҳолат тағйир дода наметавонанд. Самаранокии рекламаи сиёсӣ аз санъату маҳорати рекламадиҳандагон вобастагии калон дорад, ки дар кадом сатҳ ва дар кадом вақт онро ба аудиторияи оммавӣ бурда расонанд»¹. Маҳз бо дарназардошти ҳамин нукта дар маърақаҳои интиҳобот диққати ҷиддӣ додан ба рекламаи дар сатҳи баланди касбӣ таҳияшуда заруру бамаънафӣ мебошад.

Дар шароити кишвари мо ба рекламаи радио кам аҳаммият дода мешавад. Доираи нафароне, ки аудиторияи радиоро ташкил медиҳанд, маҳдуд мебошад. Вале новобаста ба ин, истифодаи он ҳам метавонад барои боло бурдани сатҳи оғаҳии интиҳобкунандагон таъсири мусбӣ дошта бошад.

Рекламаи сиёсӣ дар матбуот одатан дар шакли мақола ва муҳоҷиса пешниҳод мегардад. Дар амалияи ҷамъиятӣ рекламаҳои матбуотӣ хусусиятҳои худро доранд.

Дар вақтҳои охир тамоюли пастшавии аҳаммияти рӯзномаҳо ҳамчун сарчашмаҳои иттилоотӣ ба назар мерасанд, зеро миқдори обуна шудани одамон кам гаштааст. Вале дар маърақаҳои сиёсӣ махсусан, дар интиҳобот таҷрибаи омодашавии бароришҳои махсус ба назар мерасад, ки аз ҳолати нашрияҳои қаблӣ хеле зиёд аст. Рӯзномаҳое, ки маводи рекламаи сиёсиро интишор менамоянд, бо адади наشري бештар

¹ *Музикант, В.Л.* Теория и Практика современной рекламы. Часть II. [Текст] / *В.Л. Музикант* Евразийский регион,- М.1998.- С. 127.

бароварда мешаванд, ки ба доираи васеи хонандагон дастрас мегардад. Дар аксар мавридҳо ба наشري нави барориши он рӯ оварда мешавад. Барои чопи рекламаҳои сиёсии натиҷабаш дар баробари маблағи аз ҳад зиёд боз муносибатҳои эътимодноқ бо роҳбарони наشريҳо ва бо баъзе рӯзноманигорон лозим меояд.

Дар маъракаи сиёсӣ самти фаъолияти асосии субъекти сиёсатро ҳамкорӣ бо рӯзноманигорон ва бо муҳаррироне, ки на дар доираи имкониятҳои иттилоотдиҳӣ, балки дар заминаи имкониятҳои дарозмуҳлат бино мешаванд, ташкил медиҳад. Мақсади асосиро муносибати хайрхоҳона ва беғаразонаи рӯзноманигорон ба сиёсатмадорон, ҳизбҳои сиёсӣ ва масъулони сиёсӣ ташкил медиҳад, ки ба рӯйовариҳои сиёсӣ машғул буда, аз амалӣ намудани қарорҳои идоракунӣ манфиатдоранд.

Дар ҷомеаи имрӯз интернет яке аз василаҳои муҳимми паҳн кардани иттилооти сиёсӣ ба шумор меравад. Андешидан дар хусуси он ки интернет то чӣ андоза ба натиҷаи маъракаи сиёсӣ таъсир расонда метавонад, аз аудиторияи он вобастагии калон дорад. Ҳамонгунае, ки П.Муҳаммадзода менигорад, «То моҳи январӣ соли 2021 дар саросари ҷаҳон 4,66 миллиард корбари фаъоли Интернет мавҷуд буданд, ки 59,5 фоизи аҳолии кураи заминро ташкил медиҳад. Аз ин миқдор, 92,6 фоиз (4,32 миллиард) ба Интернет тавассути дастгоҳҳои мобилӣ дастрасӣ доштанд. Ё ин ки мувофиқи маълумоти «Data Reportal» то моҳи январӣ 2021 шумораи умумии истифодабарандагони Интернет дар Тоҷикистон 3.36 млн ба қайд гирифта шуда, назар ба соли 2020 – 948 ҳазор, яъне 39% зиёд шудааст. Инчунин, мувофиқи он то январӣ соли 2021 дар Тоҷикистон 1 млн. истифодабарандагони фаъоли шабакаҳои иҷтимоӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки назар ба соли 2020 340 ҳазор зиёд ё 52% зиёд мебошанд. Илова бар ин то моҳи январӣ соли 2021 дар Тоҷикистон 1 031 300 истифодабарандагони Facebook ба қайд гирифта

шудааст, ки 10,6% аҳолии кишварро ташкил дода, аксарияти онҳо ё 77,6% мардон буданд. Аз ин шумора 360 000 нафарро шахсони аз 25 то 34 сола ташкил медоданд, ки калонтарин гурӯҳи истифодабарандагон маҳсуб меёбанд»¹. Ин дар навбати худ аудиторияи бениҳоят калон аст.

Мувофиқи тадқиқотҳои амрикоӣ чӯяндагони маълумоти сиёсӣ дар Интернет аз ҳисоби шахсони доро, маълумотдорон, мардон, ҷавонон ва шаҳрвандони одӣ хеле зиёд шуда истодааст. Теъдоди касоне, ки бевосита дар пайи ҷустуҷӯи маълумоти сиёсианд, чандон зиёд нестанд, аммо ин гурӯҳи одамон хеле фаъоланд ва камаш аз се як нафари онҳо дар пурсиши афкори ҷамъиятӣ оид ба муҳокимаҳои интиҳобот ҷалб карда мешаванд.

Ҳарчанд интернет дар шароити кишвар дорои маҳдудиятҳои хос аст, вале дар қиёс ба барномаҳои телевизион бештар мавриди истифода қарор мегирад. Интернет дар паҳши иттилооти сиёсӣ хусусиятҳои зеринро касб менамояд:

Нахуст, Интернет ба истифодабарандагони худ имкон медиҳад, ки корбар бо истифода аз интернет арзон, осон ва босуръат ба хостаҳои худ дастрасӣ пайдо кунад. Дар ҳоли ҳозир фаъолияти ташкилотҳои сиёсӣ бидуни мавҷудияти шабакаҳои интернетӣ тасаввурнопазир аст. Одамоне, ки дастарсӣ ба интернет доранд, барои дарёфти ахбор ҳеҷ ниёзе ба радио, телевизион ва рӯзномаю маҷаллаҳо надоранд. Шабакаҳои интернетӣ ба сиёсатмадорон имкон фароҳам меоранд, ки дар фурсати кутоҳ ба ҳодисаю падидаҳои баамаломеда ошноӣ пайдо намуда, андешаҳоишонро роҷеъ ба он баён созанд.

Дуюм, Интернет имкони дастрасӣ ба интишори хабарҳои ҷомеаи ҷаҳониро соҳиб аст. Новобаста аз шароити мавҷуда интернет ба таври

¹ Муҳаммадзода, П. А. Ҳазон маҷозӣ ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ - имкони нави табиғоти интиҳоботӣ. [Матн] / П.А.Муҳаммадзода. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. -№1(69), 2020. - С.12-17

фаврӣ хабарҳоро роҷеъ ба ҳама гуна воқеаву ҳодисаҳо дастрас мегардонад.

Сеюм, баҳогузориҳои натиҷаҳои рекламаи сиёсӣ дар интернет ба таври фаврӣ муайян мегардад. Ҳама вақт маълум аст, ки ба сомона чӣ миқдор одамон ворид ва рекламаи сиёсиро тамошо ва ё хондаанд.

Чаҳорум, фақат он баннерҳое нишон дода мешаванд, ки ба онҳомасъулони сиёсӣ ба бинандаю шунаванда мароқ зоҳир намояд.

Панҷум, робитаҳои дутарафа, яъне гузаронидани конференсияҳои интернетӣ, мубоҳисаҳо, пурсишҳо ва муошират бо мардум. Дар натиҷа, фикру мулоҳизаҳо аз тамоми минтақаҳои кишвар пешниҳод карда мешаванд. Аз диди назариявӣ низ ин амал аҳаммияти махсусро соҳиб аст. Ба ақидаи Е. Малкин ва Е.Сучков: «Дар ин раванд ташаккул ва дастгирии имиджи номзад, таҳияи услуби фирмавии маърака ва маводҳои асосии тарғиботӣ, таҳия, пахш ва ҷойгиркунии бевоситаи рекламаи сиёсӣ дар воситаҳои ахбори омма, таҳия ва омода намудани рекламаи бавосита (PR-кампания), таҳия ва ҷопи рекламаи беруна ва маводҳои дигари паҳншавандаи рекламавӣ, коркарди таъҷилии мавқеъҳо, изҳорот, муроҷиатнома ва баромадҳои номзадҳо, ташкили кори хадамоти матбуотӣ, ташкили кори гурӯҳҳои таъминоти иттилоотии номзад, таъсиси махзани суратҳо ва иттилооти видеоӣ дар бораи номзад, тарғибот тавассути интернет ва таҳияи барномаи пешазинтихоботии номзад амалӣ карда мешаванд»¹.

Қобили қайд аст, ки ҳангоми баргузориҳои интихобот номзадҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ бояд кӯшиш намоянд, ки саҳифаҳои хешро дар интернет дошта бошанд. Сомона бояд аз якчанд бахш, аз қабилҳои ахбор, тарҷумаи ҳол, баромад, вазифаҳо, барнома, ситод, вазъият ва ғайра иборат бошад.

Дигар аз хусусиятҳои маводи интишорёфта дар интернет дар он аст, ки он хеле васеъ паҳн карда мешавад. Корбарони сомонаҳоро зарур

¹ Малкин, Е., Сучков, Е. Политические технологии. [Текст] / Е. Малкин., Е. Сучков – М.2017. – С.194.

аст, ки хусусияти аудиторияро ҳангоми паҳн намудани маводи иттилоотӣ ба инобат гиранд.

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили маводи зиёди илмию назариявӣ ва санадҳои гуногун оид ба масъалаи таҳкими низоми интиҳоботӣ дар Тоҷикистон метавон ба хулосае омад, ки раванди мазкур давомдор, мунтазам рушдёбанда, ниёз ба такмили доимидошта ва василаи нигоҳдошти субот ва ҳамгироии иҷтимоӣ мебошад. Таҳлили қиёсии гузаронида дар асоси санадҳои Комиссияи марказии интиҳобот ва райъпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводи чопшудаи илмӣ ва илмию оммавӣ оид ба масъалаҳои таъминоти иттилоотии раванди интиҳобот собит месозад, ки дар маърақаҳои минбаъда низ тақвияти фаъолият дар ин соҳа зарур аст. Фазои иттилоотӣ, ҳамчун фазои таъминкунандаи «ғизо» барои афкори ҷамъиятӣ дар ҳама давр, хусусан дар давраи интиҳобот мебошад.

Таҳкими низоми интиҳоботӣ дар Тоҷикистон дар шароити муносири ҷаҳон яке аз омилҳои муҳим дар роҳи баланд бардоштани устувории мафкуравӣ мусоидат менамояд, зеро сухан дар бораи инкишофи мавқеи муайяни сиёсии номзад ва ё ҳизби сиёсие меравад, ки ҳамчун субъекти интиҳобот иштирок менамояд. Дар ин зимн мешавад ба якчанд хулосаи ҷолиб роҷеъ ба ин масъала таваҷҷуҳ намуд:

- таҳким ва такмили низоми интиҳоботӣ яке аз омилҳои муҳимми пойдорӣ ва самарабахшии фаъолияти ниҳоди мазкур буда, имкон медиҳад, ки натиҷабархшии худро дар ҳар як марҳила бо назардошти моҳияту хусусиятҳои он таъмин намояд;

- бисёрҳизбӣ, ки дар Тоҷикистон фаъолият мекунад, аҳзоби сиёсиро лозим аст, на фақат дар давраи интиҳоботгузаронӣ, балки пайваста фаъолияти худро такмил диҳанд ва дар шаклгирии андешаҳои ҷомеа тарбияи сиёсию маънавии ҷомеа, тарғиби худшиносию худогоҳӣ ва ватандӯстӣ фаъол бошанд. Худро на танҳо ҳамчун қувваи барои

ҳокимият муборизабаранда, балки унсури таркибии низоми сиёсӣ муаррифӣ намоянд;

- мавқеи фаъоли ҳизбҳои сиёсӣ дар шароити вусъати таъсиррасониҳои иттилоотӣ василаи муносиби муқовимат ба онҳо мебошад. Хусусан дар давраи интиҳобот ҳизбҳои сиёсӣ тавассути ташвиқи фаъолони барномаҳои сиёсии худ метавонанд фазои иттилоотии самаранок ташкил намуда, таъсиррасониҳои берунаро камтар кунанд;

- дар таҳкими низоми интиҳоботӣ нақши фарҳанги интиҳоботӣ, ҳамчун унсури таркибии фарҳанги сиёсии ҷомеа муҳим мебошад. Тавассути он муносибати интиҳобкунандагон ба раванди интиҳобот муайян карда мешавад. Муносибати бошуурона ба интиҳобот ва ба интиҳоби номзад, баҳодиҳии воқеъбинона ба мавқеъ ва барномаҳои ҳизбҳои сиёсӣ, эҳсоси масъулияти шаҳрвандӣ дар масъалаи ширкат дар интиҳобот, роҳ надодан ба абсентеизм ва риояи қонунгузори интиҳоботии кишвар инъикоси сатҳи фарҳанги интиҳоботӣ баромад мекунад. Дар оянда низ густариш додани ин дастоварди фарҳангии ҷомеа дар маъракаи сиёсӣ зарури саривақтӣ хоҳад буд;

- дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ ба омили муҳимми таъмини ҳамгироии ҷомеа табдил додани интиҳобот ҳамчун маъракаи муҳимми сиёсӣ ба сифати талабот боқӣ мемонад. Таҷрибаи сиёсии кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки неруҳои манфиатдор маъракаи интиҳобро бо мақсадҳои худ истифода бурда, тавассути зери шубҳа қарор додани қонунмандии онҳо издиҳомӣ мاردумро ба кӯчаҳо бароварда, «инқилобҳои ранга»-ро амалӣ карда истодаанд. Бо назардошти таҳдиди мазкур зарур аст, ки тамоми субъектҳои интиҳобот хавфи ин таҳдидро ба ҳубӣ дарк намуда, баҳри таъмини ҳамгироеии иҷтимоии ҷомеа кӯшиш намоянд;

- ҳар як субъекти интиҳобот бояд донад, ки интиҳобот роҳи озоишти соҳиб шудан ба қудрат аст. Агар ин кор бо роҳи зӯроварӣ ба даст оварда шавад, пас он ғасби ҳокимият буда, ба интиҳобот ҳеҷ рабте надорад. Дигар ин ки ягона роҳи эътирофи қонунмандии ҳокимият ин ғолиб шудан дар интиҳобот тавассути гирифтани раъи мардум аст. Мафкура ва фикри як гурӯҳ ҳаргиз ба сифати раъи мардум шинохта намешавад. Таъмини ҳамфикриву ҳамоҳангии ақалият дар интиҳобот аз омилҳои аслии ва муҳимми таъминоти сиёсӣ иҷтимоӣ ва яқдилию яқмароми дар интиҳобот аст;

- таъминоти иттилоотии раванди интиҳобот яке аз талаботи муҳим дар роҳи ташкили интиҳоботҳои шаффофу озод ва демократӣ мебошад. Мусоидат барои мунташири мавод оиди равиши кори комиссияҳо, номзадҳо, аҳзоби сиёсӣ ва раъйдихандагон низ аз муҳимоте мебошанд, ки метавонанд шаффофии ин маъракаро таъмин намоянд;

- бештар кардани афзори иттилоотрасонӣ, амалкардҳои тарғиботӣ василаю усулҳои ташвиқот ва омӯзиши афкори омма дар роҳи таъмини самаранокии фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ ва номзадҳо мебошад. Вобаста ба ин истифодаи василаҳои менеҷменти сиёсӣ ва маркетинги сиёсӣ, таъсиси ситодҳои интиҳоботӣ, ҷалби машваратчиёну дигар менеҷерони сиёсӣ, аз ҷумлаи имиджмейкерҳо, спичрайтерҳо, ташкилкунандагони маъракаҳои оммавии сиёсӣ, рекламистҳои сиёсӣ ва дигарон имкон доранд барои ғалабаи номзад ва ё ҳизби шароит фароҳам созанд;

- вусъат пайдо намудани василаҳои технологӣ ва интернет заминаро баҳри тақвият пайдо намудани шаклҳои нави рафтору муносибат дар интиҳобот ба вуҷуд овардааст. Бархе аз кишварҳо бо истифода аз имкониятҳои шабакавӣ шаклҳои дигари овоздиҳӣ, аз қабيلي овоздиҳии фосилавӣ тавассути интернетро амалӣ намуда истодаанд. Ин бошад дар таърихи интиҳоботҳо марҳилаи нав - рақамикунониро кушод;

- рақамикунонӣ ҳамчун марҳилаи нави интиҳобот имкониятҳои навро ҷиҳати иштирок дар интиҳобот муҳайё намуда истодааст. Амали мазкур, албатта, имкониятҳои васеи иқтисодӣ ва техникую технологиро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, на ҳама кишварҳо пурра ба ин тарзи овоздиҳӣ гузаштаанд. Дар Узбекистон ва Федератсияи Россия шакли омехта – ҳам электронӣ ва ҳам анъанавӣ истифода шуда истодааст. Дар Тоҷикистон ва Туркманистону Озарбойҷон ҳоло овоздиҳии анъанавӣ тариқи бюллетен истифода шуда истодааст;

- интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ баҳри ташкили фазои мусоиди иттилоотӣ дар давраи интиҳобот аҳамияти хос доранд. Тавассути онҳо василаҳои таъсиррасон ба ҷомеа васеъ гашта, ба ташаккули имиҷи номзадҳо ва ҳизбҳои сиёсӣ мусоидат намуда истодаанд. Дар ин раванд ҳамчунин таъмини ҳифзи иттилоот ва ҳифзи техникий иттилоот низ зарур аст.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОДҲО

I. Натиҷаҳои асосии илмӣ рисолаи илмӣ

Таҳлилу омӯзиши масъалаи низоми интиҳоботӣ ва нақши он дар таҳкими давлатдорӣ миллӣ имкон дод, ки аз натиҷаҳои он чунин хулоса намоем:

1. Дар таҳкими давлатдорӣ мавҷуди муносибатҳои иҷтимоии ба эътирофи қонунмандии ҳокимият асосёфта яке аз масъалаҳои муҳиму калидӣ ба шумор меравад. Қонунмандии ҳокимият аз қудрату нуфуз ва обрӯи ҳокимият гувоҳӣ дода, дар асоси изҳори иродаи халқ ба даст оварда мешавад. Ин қонуниятро инсоният аз замонҳои хеле қадим эҳсос намудаву дар таҷрибаи давлатдорӣ худ истифода кардааст. Интиҳобот ҳамчун василаи дар амал татбиқ намудани принципи эътирофи халқ ҳамчун манбаи ҳокимият қабул шудааст. Он ба сифати раванди сиёсӣ хусусияти даврагӣ дошта, дар марҳилаҳои муайяни вақт гузаронида мешавад. Интиҳобот шароитест, ки шахрванд имкони интиҳоби намояндаи худ ва ё интиҳоб шудан ба мақомоти намояндагӣ ва ё иҷроияро дорад.

2. Интиҳобот, ки тавассути иштироки субъектони он сурат мегирад, маъракаи сиёсӣ буда, дар доираи танзимнамудаи меъёру қоидаҳои муайян гузаронида мешавад. Маҳз аз ҳамин сабаб моҳияти идорашаванда доштани интиҳоботро ба инобат гирифта, ба масъалаи ташкил ва баргузор намудани он диққати ҷиддӣ дода мешавад. Принципҳои асосии интиҳобот – марҳиланокӣ, шаффофият, озодии ирода, махфӣ будани интиҳоб, баробарӣ ва ҳуқуқи умумии интиҳоботӣ асоси стандартҳои интиҳоботиро ташкил медиҳад.

3. Дар интиҳобот шахрванд ҳуқуқ дорад аз ҳуқуқи ғайрифаъол ва ғайрифаъоли интиҳоботӣ истифода барад. Ҳуқуқи фаъол иштирок дар овоздиҳӣ ва ғайрифаъол ҳуқуқи интиҳоб шудан ба ягон мақоми намояндагиро ифода мекунад. Ҳуқуқи интиҳоботӣ рукни таркибии ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд маҳсуб меёбад. Дар заминаи ҳуқуқи интиҳоботӣ моҳияти демократӣ доштани давлат ва сатҳи меъёрҳои демократӣ баҳогузори карда мешавад. Таъмини ҳуқуқҳои интиҳоботии шахрвандон ва шароити муносиб барои амалӣ намудани онҳо вазифаи давлат мебошад.

4. Интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ ҷанбаҳои амиқи таърихӣ дорад. Пайдост, ки солҳои пешин донандагони улуми сиёсӣ роҷеъ ба масоили тақсиму таҷзияи ҳокимият ва равишҳои амалкарди давлат ақидаҳои худро ироа карданд. Дар ин роҳ яке аз масъалаҳои асосӣ маҳз ташкил ва баргузор намудани интиҳобот маҳсуб меёбад. Одамон ҳанӯз дар ҳамон давраҳо шаклу усулҳои овоздиҳӣ, аз қабилӣ қуръакашӣ, садо баланд кардан, тақсими сангҳои сиёҳу сафед ва ғайраро истифода мебарданд.

5. Ҳар як форматсияи ҷамъиятӣ шакли хоси интиҳоботро коркард ва амалӣ намудааст. Ҷомеаи ибтидоӣ ба таври худ, давраи ғуломдорию феодализм ба шакли дигар, давраи нав бошад, шаклу усулҳои гуногуни интиҳоботро ҳамчун раванди сиёсӣ таҷриба кардааст. Новобаста ба шаклу намуди ташкили он мақсади интиҳобот ягона буд: интиҳоби шахсиятҳои арзанда барои идоракунии давлат. Дар баробари ин интиҳобот ҳанӯз аз ҳамон давраҳо ҳамчун василаи демократии идоракунии давлат бо ҷалби васеи ҷомеа арзёбӣ мегашт.

6. Илми муосири сиёсӣ шаклҳои гуногуни низоми интиҳоботиро пешниҳод намуда бошад ҳам, асоси ҳамаи онҳо дар марҳилаҳои гуногуни таърихи башарият ташаккул ёфтаанд. Ҳар як тамаддун бо иновати арзишу суннатҳои давлатдорӣ худ ба рушду инкишофи низоми

интихоботӣ саҳмгузор мебошад. Дар ин раванд ба даст овардани ҳуқуқи интихоботӣ ҳамчун ҷузъи таркибии ҳуқуқҳои сиёсии инсон ва шаҳрванд марҳилаи хоси рушди баробарӣ дар ҷомеа маҳсуб меёбад. Маҳдудиятҳои ҷинсӣ, иҷтимоӣ, синнусолӣ ва табақавӣ боиси аз ҳуқуқи интихоботӣ маҳрум мондани гурӯҳҳои муайяни одамон мегашт. Фақат рушди демократия имкони аз байн бурдани ин ҳама нобаробариҳоро ба миён овард.

7. Интихобот ҳамчун равиши бисёрҷанбаи сиёсӣ доништа мешавад. Овоздиҳандагон, аҳзоби сиёсӣ, мушоҳидон, комиссияҳои интихоботи ва номзадҳо бо муносибати якдигар субъективияти интихоботро равшантар мегардонанд. Дар ин қатор мушоҳидон ҳамчун ҷузъи таркибии раванди интихобот пазируфта шудаанд. Мушоҳидаи раванди интихобот фаъолиятест, ки ба он доираи муайяни одамон ҷалб карда мешаванд. Вазифаи онҳо мушоҳида намудани раванди ташкил ва гузаронидани интихобот мебошад.

8. Мушоҳидаи интихобот раванди тибқи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузори кишвар танзимшуда мебошад. Дар раванди интихобот мутобиқати сатҳи ташкилу баргузори интихобот ба қонунгузори давлат ва дигар санадҳои меъёрии байналмилалӣ мушоҳида карда мешавад. Мушоҳидон тибқи тартиби муқарраргардида дар раванди интихобот иштирок мекунанд. Танҳо баъд аз аккредитатсия аз ҷониби мақоми ваколатдори давлати даъваткунанда мушоҳид ҳуқуқи мушоҳидаи раванди интихоботро пайдо мекунад. Мушоҳидаи интихобот як қатор талаботу меъёрҳоро, аз қабилӣ беғаразӣ, батарафӣ ва даҳлат накардан ба корҳои дохилии давлатро дар бар мегирад. Ҳангоми риоя накардани талаботи зикргардида аккредитатсияи мушоҳид бекор карда мешавад.

9. Ташаккули низоми интихобот дар Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ хусусиятҳои худро дошта, дар таҳкими низоми

давлатдории миллӣ саҳми назаррас гузоштааст. Имкони дар соли 1994 падидор омадани низоми президентӣ, рӯи кор қарор додани тартиби идоракунии кишвар бо низоми нав ба солҳои вазнини ҷанги шаҳрвандӣ рост меояд. Он барои таъмини мутамарказонии раванди идоракунӣ аҳаммияти хос дошт. Ҳамзамон, ҷиҳати таъмини қонунмандии ҳокимият дар давраи гузариш моҳияти хоси сиёсӣ дошт.

10. Низоми мажоритарии интиҳобот дар Тоҷикистон дар интиҳоботи соли 1995 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ амалӣ карда шуд. Ин яке аз нахустин интиҳоботҳое буд, ки аз 181 ҳавза дар 20-тои он интиҳоботи такрорӣ гузаронида шудааст. Сатҳи иштирок дар давраи якум 84% ва даври дуюм 62,4%-ро ташкил додааст. Интиҳоботи мазкур ҳам дар шароити идома ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ баргузор шуда буд. Фақат соли 2000 дар натиҷаи ислоҳоти конституционии гузаронидашуда дар интиҳоботи парламенти гузариш ба низоми омехтаи интиҳоботӣ ҷорӣ карда шуд.

11. Низоми омехтаи интиҳобот истифодаи низоми мажоратирӣ ва пропорсионалӣ ё мутаносибро ба ҳам оварда буд. Дар натиҷа дар сатҳи ҷумҳурӣ 41 ҳавзаи интиҳоботӣ таъсис дода шуд, ки номзадҳо дар онҳо аз рӯи низоми мажоритарӣ интиҳоб мешуданд, 22 нафари дигар тариқи рӯйхатҳои ҷизбӣ тавассути низоми мутаносиб интиҳоб мешуданд. Ҳамин тариқ, дар кишвар низоми интиҳоботии омехта дар интиҳоботи парламенти ҷорӣ гардид.

12. Низоми интиҳоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи устувори меъёрии ҳуқуқӣ ва ниҳодӣ дошта, тайи солҳои соҳибистиқлолӣ дар самти татбиқи принципҳои конституционӣ оид ба моҳияти демократӣ доштани доштани давлат фаъолият намуда истодааст. Фаъолияти мақоми махсуси ваколатдори давлатӣ дар самти ташкил ва баргузори маърақаҳои интиҳобот ва раёйпурсиҳо ҷиҳати таъмини касбиқунонии раванди интиҳобот аҳаммияти хос дорад. Комиссияи зикргардида дар

сатҳи касбӣ ва тариқи доимӣ амал карда, ҷиҳати дар сатҳи баланди ташкилию сиёсӣ баргузор намудани ин маъракаи муҳимми сиёсӣ нақши хос дорад. Он ҳамчун василаи ниҳодӣ раванди интихоботро дар тамоми қаламрави кишвар ташкил ва назорат мекунад.

13. Дар замони муосир яке аз масъалаҳои муҳим таҳкими низоми интихоботӣ ва ҳамчун василаи таъсиси ҳокимияти давлатӣ нигоҳ доштани он мебошад. Вобаста ба ин бояд фаъолнокии тамоми субъектҳои раванди интихобот, аз он ҷумла ҳизбҳои сиёсӣ ва шахрвандон таъмин карда шавад. Иштироки бошууруна ва мақсаднок дар интихобот, истифодаи василаҳои қонунии муборизаи озоиштаи сиёсӣ ва дастовардҳои навини технологию иттилоотӣ дар ин раванд ҷиҳати таъсирбахш гардонидани чораҳои ташвиқотӣ аз ҷумлаи вазифаҳои ҳизбҳои сиёсӣ дар ин маъракаи муҳимми сиёсӣ мебошад.

14. Дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани фарҳанги интихоботӣ, ҳамчун ҷузъи таркибии фарҳанги сиёсии ҷомеа, ба сифати омили суботу ягонагӣ нигоҳ доштани ниҳоди интихобот ва пешгирии зухуроти абсентеизм дар ин раванд ба қатори вазифаҳои муҳим дар роҳи таҳкими низоми интихоботӣ маҳсуб меёбад. Шароити мавҷудаи ҷаҳонӣ тақозо менамояд, ки бо ҳама роҳу воситаҳо аз даҳлати қувваҳои беруна ба раванди интихобот пешгирӣ карда шавад, то ин ки суботи ҷомеа ҳалалдор нашуда, ягонагӣ ва фаъолияти ҳокимияти сиёсӣ таъмин гардад.

15. Ҷомеаи иттилоотӣ ва рушди василаҳои иттилоотӣ имкон фароҳам овардааст, гузариш ба марҳилаи нави таърихӣ – рақамикунонии интихобот ба таври мавзун ва муттасил таъмин карда шавад. Барои иҷрои ин амал заминаи қавии моддию техникӣ ва қонунгузорӣ лозим аст. Ҳамзамон, бо ин низоми пурқуввати ҳифзи техникӣ низ лозим аст, то дар шароити ҳуҷумҳои киберӣ системаи овоздиҳӣ тавонад фаъолияти самаранок дошта бошад.

16. Барои ҷалби оилаҳо, мардону занон ва дигар қишри ҷомеа чиҳати иштирок дар интиҳобот ва саҳмгузорӣ дар раванди идоракунии давлат ба роҳ мондани таблиғи фаъол бо истифода аз шиору овезаҳо таҳти унвонҳои зерин ва ҷалби ҷавонони фаъолу ихтиёриён (волонтёрон) дар маҳалҳо барои таблиғи шиору овезаҳо:

- «Як оила - як овоз» - ин шиор ба таври равшан нишон медиҳад, ки ҳар як аъзои оила дар интиҳобот саҳмгузор буда, бо як овоз барои ояндаи беҳтари кишвар раъй медиҳад;
- «Оилаи муттаҳид, интиҳоби дуруст» - ин шиор таъкид мекунад, ки оила як қувваи муттаҳид буда, бо маслиҳати ҳамдигар, интиҳоби дурусту оқилона мекунад;
- «Интиҳоби мо – ояндаи фарзандони мо» - ин шиор оиларо барои интиҳоби дурусти номзад масъулиятнок карда, огоҳ мекунад, ки вакиле, ки интиҳоб мекунад, дар ояндаи фарзандони онҳо таъсиргузор хоҳад буд;
- «Бо ҳам раъй медиҳем, бо ҳам месозем» - ин шиор ба таъсири якҷоягӣ дар интиҳобот ва сохтани ояндаи беҳтар таъкид мекунад;
- «Оилаи солим, интиҳоби солим ва ояндаи солим» - ин шиор ишора бар он мекунад, ки оилаи солим, метавонад дар бунёди давлату ҷомеаи солим нақшгузор бошад;
- «Дили мо барои Тоҷикистон метапад» - ин шиор ба муҳаббат ва ватандорӣ оила ишора мекунад ва онҳоро барои ояндаи кишвар масъул медонад;
- «Интиҳобот ҳуқуқи мо, ояндаи мост» - ин шиор ба комилҳуқуқии шаҳрвандон дар интиҳобот ва аҳммияти он барои ояндаи ҳар як шаҳрванд таъкид мекунад;
- «Интиҳобот – ин ҳуқуқи туст, истифодаш кун»;

- «Шаҳрванди фаъол – ҷомеаи обод»;
- «Муттаҳид шавем, то кишварамонро обод созем»;
- «Ҷавонон – ояндаи миллат, овози худро баланд кунед»;
- «Интиҳобот – ин ҳуқуқи занон аст»;
- «Ҳар як овоз, як хишти ояндасоз аст»;
- «Дил меғӯяд, ақл интиҳоб мекунад»;
- «Мо ба дурустии интиҳоби Шумо бовар дорем».

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомдода чунин тавсияҳо барои истифодаи амалӣ пешниҳод карда мешаванд:

- моҳияти интиҳобот ҳамчун василаиrosoиштаи соҳиб шудан ба қудрат ва ё иштирок дар идоракунии он пайваста ташвиқ карда шуда, бо мақсади боло бурдани сатҳи маърифати сиёсӣ ҳуқуқии субъектони интиҳобот ва ташаккули фарҳанги интиҳоботии ҷомеа чораҳои доимии тарғиботию ташвиқотӣ андешида шаванд;

- бо мақсади ҷалби фаъоли ҷавонон ба раванди интиҳобот ва пешгирӣ намудани амалҳои абсентеизм дар байни онҳо чорабиниҳои маърифатӣ иттилоотӣ оид ба шинохти ҳуқуқҳои интиҳоботии онҳо дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дигар зинаҳои болоии таҳсилот ташкилу баргузор карда шаванд;

- марҳила ба марҳила гузаштан ба овоздиҳии электронӣ метавонад дар самти гузариш ба рақамикунории овоздиҳӣ қадами ҷиддӣ бошад. Аз ин рӯ имконияти амали мазкур ҳамчун тақозои замон бояд мавриди омӯзиш қарор гирад;

- ҷиҳати дар оянда ҳам тибқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллӣ баргузор шудани интиҳоботҳо заминаҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи интиҳобот пайваста мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода шаванд;

- бо мақсади дар сатҳи баланд минбаъд низ ташкилу баргузор намудани раванди интиҳобот субъектони интиҳоботро лозим аст, ки аз дастовардҳои менеҷменти сиёсӣю маркетинги сиёсӣ дар ин самт истифода баранд. Ташкили ширкатҳои консалтингӣ дар самти ташкили машварати сиёсӣ ва тарбияи машваратчиёни сиёсӣ амри зарурӣ дар самти самарабахшии интиҳоботҳо дар шароити тағйирёбандаи сиёсӣ мебошад;

- ҳизбҳои сиёсиро зарур аст, ки дар сохтори худ шӯбаи махсус оид ба фаъолияти интиҳоботӣ ташкил намоянд, то ин ки раванди омодагӣ ба ин маъракаи муҳимми сиёсӣ муташаккилона ба роҳ монда шавад.

РЎЙХАТИ РЎЙХАТИ САРЧАШМА ВА АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

I. Санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ

1. Конституция ва қонунҳои конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. – Душанбе, 2005. – 400 с.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо охири тағйири иловаҳо 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016) [Матн]. – Душанбе, Ирфон, 2016.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 [Матн] (бо охири тағйири иловаҳо 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003, 22 майи соли 2016). – Душанбе: Ирфон, 2016. – 64 с.
4. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] (дар таҳрири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15.07.2004, №44; аз 12.05.2007, №256; аз 6.10.2008, №444).
5. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ” [Матн]. 10.12.1999, №858.
6. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] аз 21.07.1994, №1043.
7. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ” [Матн] аз 10.12.1999, №858.

8. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] аз 10.12.1999, №856 //Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – №7. – 2004.
9. Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот” [Матн] аз 05.08.2009, №545.
- 10.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ” [Матн] аз 13.11. 1998.

II. Китобҳо, монографияҳо, диссертатсияҳо ва брошюраҳо

- 11.Абдулло Р.Г. 14 лет независимости: новые вызовы / Р.Г. Абдулло // Asia-Plus. – №36 (294). – 7 сентября 2005.
- 12.Абдулло, Р.Г. Президентские выборы 2013 года: проблема легитимности Партии исламского возрождения Таджикистана / Р.Г. Абдулло // Центральная Азия и Кавказ. – №2. – 2014.
- 13.Абдулло, Р.Г. Таджикистан: выборы 2005 и перспективы государственности страны: историческая эволюция / Р.Г. Абдулло // Центральная Азия и Кавказ. – №2-3. – 2005.
- 14.Антошина, Н.М. Политико-правовые основы реализации избирательных граждан в современной России [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / Н.М Антошина. – Нижний Новгород. – 2001.
- 15.Аристотель. Афинская полития государственное устройство афинян. [Текст] / С.Платон. – М., 2007 (1937). – 255 с.
- 16.Аяцков З.П. Конституция и политические права российских граждан: реализация в Саратовской области / З.П.Аяцков Д.Ф., Комкова Г.Н., Фомин О.Н., Шудра О.В., Южаков В.Н. [Под ред. В.Н. Южакова]. – Саратов: Издат. центр СГЭА, 1997. – 100 с.

- 17.Баглай, М.В. Конституционное право зарубежных стран [Текст] / М.В. Баглай. Ю.И. Лабо. А.М. Энтина. – М.,2003. – 864 с.
- 18.Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации [Текст] / М.В. Баглай. – М., 2001. – 784 с.
- 19.Бакунин, М.А. Антология мировой философии [Текст] – Т.4. / М.А. Бакунин. – М., 1972. – 708 с.
- 20.Болховитина, Т.С. Институт политических выборов в контексте демократизации российского общества [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / Т.С. Болховитина. – Орел, 2000. – 167 с
- 21.Брокгауз Ф.А., Эфрон, И.А. Энциклопедический словарь [Текст] / Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – СПб., 1892. – 478 с.
- 22.Бучин, А.А. Конституционные функции выборов в современной России: [Текст]: автореф. дис... к-та юрид. Наук / А.А. Бучин – Саратов, 2008. – 25 с.
- 23.Вешняков, А.А. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации [Текст] / А.А. Вешняков. – М., 2003. – 816 с.
- 24.Гоббс, Т. Сочинения в 2-Х т. [Текст]. – Т.1. / Т. Гоббс. – М. Мысль, 1991. –731 с.
- 25.Гусева, Л.А. Сравнительный анализ региональных избирательных систем (на примере республик и областей Поволжья и Предуралья). [Текст] / Л.А. Гусева. – Казань, 1998.
- 26.Гусева, М.М. Политические институты в политической системы современной России: генезис, механизмы функционирования, тенденции [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / М.М. Гусева. – М., 2007. – 12 с.
27. Локк, Дж. Сочинения в 3-Х т. Т. 3. [Текст]/ Дж . Локк .: - М., 1988
- 28.Давлат, Н. Многопартийность по-таджикски, или фикция в масштабах страны / Н. Давлат // Азия-Плюс. – № 23. – 26 марта. – 2015.

29. Давлат, Н. Эксперт: к предстоящим выборам таджикская оппозиция не сможет создать коалицию [Текст] / Н. Давлат // Азия-Плюс. – 11 марта 2015.
30. Даль, Р. О демократии [Текст] / Р. Даль. – М., 2000. – 204 с.
31. Документ Копенгагенского совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ [Текст]: Принят 29 июня 1990 г. 35 государствами-участниками Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе.
32. Достиев, С. Тоиров, А. Қонунҳои Конституциии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Интихобот» [Матн] / С. Достиев. А. Тоиров. – Душанбе, 2006.
33. Елистратова, В.С. Избирательная система России: конституционно-правовые основы и политическая практика [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук. / В.С. Елистратова. – М., 2008.
34. Желтов, М.В. Институты избирательного права и выборов: социальные функции и роль в политическом устройстве общества [Текст]: диссер... доктор. полит. наук. / М.В. Желтов. – Кемерово, 2005. – 403 с.
35. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн] – Ҷ.И. / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Эр-граф, 2019.
36. Зокиров, Г.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2007.
37. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе 2007.
38. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ [Матн] / Г.Н. Зокиров. – Душанбе, 2015.
39. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Ҷилди 1. [Матн] / Г.Н. Зокиров.: Душанбе: Андалеб, 2015. – 540 с.
40. Зокиров, Г.Н. Политическая независимость. [Текст] / Зокиров, Г.Н. – Душанбе, 2000.

41. Зокиров, Г.Н. Политическая система: проблемы и перспективы развития. [Текст] / Зокиров, Г.Н. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 352 с.
42. Избирательное право и избирательный процесс в Российской Федерации [Текст]. – М., 1999. – 159 с.
43. Измаилов, В.З. Исторически опыт проведения избирательных кампаний в органы представительной власти Российской Федерации (1987-1999 гг.) [Текст]: автореф. дис... канд. истор. наук. / В.З. Измаилов. – М., 2006. – 12 с.
44. Имомов, А. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А. Имомов. – Душанбе, 1997.
45. Имомов, А.И. Выборы и парламент Республики Таджикистан. [Текст] / Имомов А.И. – Душанбе, 2001.
46. Имомов, А.И. Дальнейшее совершенствование избирательной системы. [Текст] / Имомов, А.И. // Мизон. – №4. – 1999.
47. Имомов, А.И. Избирательная система и её проблемы: выборы в фокусе политики и права. [Текст] / А.И. Имомов // Мизон. – №3. – 1999. – С.1-4.
48. Имомов, А.И. Избирательное право и избирательные системы в Республике Таджикистан [Текст] / Имомов, А.И. – Душанбе, 2015.
49. Имомов, А.И. Конституционно-правовая реформа и политический процесс в Республике Таджикистан [Текст] / Имомов, А.И. // Центральная Азия и Кавказ. – №2. – 2000.
50. Имомов, А.И. Ҳуқуқи интихобот ва низоми интихобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе, 2015.
51. Имомов, А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Имомов. – Душанбе, 1997.
52. История политических и правовых учений (коллектив авторов) [Текст]. – М., 2004. – 944 с.
53. Маркс К. и Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. [Текст] / К Маркс. Ф. Энгельс.: - М., 1950.

54. Кенчаев, Ш.Ю. Мухторов К.Т. Ҳуқуқи интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Ю. Кенчаев., К.Т. Мухторов. – Хуҷанд, 2011.
55. Кенчаев, Ш.Ю. Мухторов К.Т. Ҳуқуқи интихоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ш.Ю. Кукушкин. Кенчаев., К.Т. Мухторов. – Хуҷанд, 2011.
56. Ким, А.И. Советское избирательное право [Текст] / А.И. Ким // Вопросы теории. – М., 1965. – 210 с.
57. Комилова, М.Р. Процесвабораро ва онҳо ки хосияти дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст]: автореф. дисс... канд. наук. / М.Р. Комилова //– Душанбе, 2012.
58. Конвенция о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах-участниках Содружества Независимых Государств (07.10.2002) // Статья 15. – С.13-14.
59. Конопелько, И.В. Демократическая консолидация в условиях современного политического процесса [Текст]: автореф. дисс... канд. полит. наук. / И.В. Конопелько. – Ставрополь, 2004.
60. Кукушкин, М.И., Югов А.А. Понятие и структура избирательного процесса [Текст] / М.И. Кукушкин, А.А. Югов // Выборы и референдумы. – 1998. – №1.
61. Лафитский, Д.В. Избирательное право Великобритании (институты и тенденции развития) [Текст]: автореф. дисс... канд. юрид. наук. / Д.В. Лафитский. – М., 2006.
62. Ленин, В.И. Полн. собр. соч. [Текст] / В.И. Ленин. – Т.4. – М., 1967.
63. Локк, Дж. Сочинения в 3-Х т. [Текст]. – Т.3. / Дж. Локк. – М., 1988. – 668 с.
64. Малкин, Е., Сучков, Е. Политические технологии. [Текст] / Е. Малкин, Е. Сучков. – М., 2017. – 529 с.
65. Манен, Б. Принципы представительного правления [Текст] / Б. Манен. – СПб, 2008. – 343 с.

- 66.Маркс, К., Ф.Энгельс. Сочинение, издание 2-ое. – Т.2. [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1955. – 723 с.
- 67.Маркс, К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии [Текст]. / К Маркс. Ф. Энгельс. – М., 1950.– 384 с.
68. Маълумотҳои брифинг оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои пешакии интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. 12 октябри соли 2020.
- 69.Молько, А.В. Конституционное право зарубежных стран [Текст] / А.В. Молько – М., 2004. – 320 с.
- 70.Монтескье, Ш.Л. Избранные произведения [Текст] / Ш.Л. Монтескье. –М., 1955. – 803 с.
- 71.Морозова, Е.Г. Электоральный менеджмент: Учеб. пособие [Текст] / Е.Г. Морозова – М.: РЦОИТ, 2002.– 232 с.
- 72.*Музыкант, В.Л.* Теория и Практика современной рекламы. Часть II. [Текст] / *В.Л. Музыкант* Евразийский регион. – М., 1998. – 328 с.
- 73.Муҳаммад, А.Н. Сиёсатшиносӣ [Матн] / А.Н. Муҳаммад ., М.У. Хидирзода ., Х.Қ. Сафарализода. – Душанбе: Паёми ошно, 2018. – 416 с.
- 74.Мухаббатов, А. Политические партии: реальность и перспективы. Социально политической анализ. [Текст] / А. Мухаббатов. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 122 с.
- 75.Муҳабатов, М. Сиёсатшиносӣ [Матн] / М. Муҳабатов. – Душанбе: Истеъдод, 2013.
- 76.Муҳаббатов, А. Ҳизбҳои сиёсӣ: воқеият ва дурнамо (таҳлили сиёсӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонӣ) [Матн] / А. Муҳаббатов. – Душанбе: Истеъдод. – 2011.
- 77.Муҳаммадзода, П.А. Фазои маҷозӣ ва технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ - имкони нави таблиғоти интиҳоботӣ. [Матн] / П.А.

- Муҳаммадзода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – №1(69). – 2020. – С.12-17.
- 78.Нерсисянц, В.С. Платон из истории политической и правовой мысли [Текст] / В.С. Нерсисянц. – М., 1984. – 104 с.
- 79.Несмотря на то, что в поздней Римской империи институт выборов практически не существовал, сама система управления и отбора служащих, действовавшая в Древнем Риме, по своему качеству и эффективности неизмеримо превосходила институты управления, существовавшие в варварских королевствах.
- 80.Олимзода, М.А. Ташакули қонунгузорӣ дар бораи интихоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.А. Олимзода // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ: Нақши конститутсия дар рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ. – Душанбе, 2021. – С. 144-151.
- 81.Платон, Г. Сочинения [Текст] / Г. Платон в 3 т. – М., 1971. – 686 с.
- 82.Полозов, А.Г. Особенности современного избирательного процесса в Российской Федерации (по материалам Московской области) [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / А.Г. Полозов. – М., 2014. – 21 с.
- 83.Полозов, А.Г. Особенности современного избирательного процесса в Российской Федерации (по материалам Московской области) [Текст]: автореф. дис... канд. полит. наук. / А.Г. Полозов. - М., 2014. – С. 16.
- 84.Поппер, К. Открытое общество и его враги [Текст] / К. Поппер. – Т.1. – М., 1992. – 522 с.
- 85.Постников, А.Е. Избирательное право России [Текст] / А.Е. Постников. – М., 1996. – 218 с.
- 86.Пугачев, В.П. Введение в политологию. Словарь-справочник [Текст] / В.П. Пугачев. – М., 1996. – 264 с.
- 87.Раҳмон, Э. Бист қадами созанда [Матн] / Э. Раҳмон. (Бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ) – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 312 с.

88. Рахмонов, Т.Р. Процессы политической модернизации в Республике Таджикистан. Избранные сочинения. [Матн] / Т.Р. Раҳмонов. – Душанбе, 2014.
89. Раҳнамои нозирони миллӣ [Матн]. – САҲА, 2001.
90. Роҳнамои омӯзишӣ барои комиссияи ҳавзавӣ ва участкавии интихобот. Интихоботи Президентӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / – Душанбе, 2006.
91. Сайфиддинов, А.А. Становление и развитие избирательного права в Таджикистане. [Текст] / А.А. Сайфиддинов. – Душанбе, 2003.
92. Сайфиддинов, А.А. Становление и развитие избирательного права в Таджикистане [Текст]: автореф. дисс... канд юрид наук. / А.А. Сайфиддинов – Душанбе, 2002.
93. Самарина, М.Н. Наблюдатель как один из субъектов избирательного процесса в РФ [Текст] / М.Н. Самарина // Диалог. – 2016. – №1. – С. 78-86.
94. Сулаймонов, М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан [Матн]: автореф. дисс... диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук: 12 00 02 – 12.00.02 – Конституционное право; конституционный судебный процесс; муниципальное право (юридические науки) / М.С. Сулаймонов. – Душанбе, 2018.
95. Тер-Газарян, А.В. Выборы как политический институт в условиях современного российского общества [Текст]: автореф. дис... канд. философ. наук. / А.В. Тер-Газарян. – М., 1995.
96. Тохидлу, Г.А. Становление и развитие законодательства о выборах в представительные органы Таджикистана (1917-2015 гг.) [Текст]: автореф. дис канд. юрид. наук. / Г.А. Тохидлу. – Душанбе, 2015.
97. Елистратова В.С. Избирательная система России: конституционно-правовые основы и политическая практика [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук. / В.С. Елистратова. - М., 2008;

98. Франс, П. Современная республика [Текст] / П. Франс. – М., 1962.
99. Хидирзода, М.У. Унсури иттилоотӣ ва нақши он дар рушди босуботи ҷомеа [Матн] / М.У. Хидирзода. – Душанбе, 2022.
100. Хидирзода, М.У. Интиҳобот ва таъмини ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеа [Матн] / М.У. Хидирзода. – Душанбе: Баҳманруд, 2021.
101. Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъмини ҳамгиройии иҷтимоӣ дар ҷомеа. – Душанбе, 2021.
102. Хидирзода, М.У. Интиҳобот василаи таъсиси ниҳоди президентӣ (таҷрибаи Тоҷикистон). [Матн] / М.У. Хидирзода. – Душанбе: Дониш, 2021.
103. Хидирова, М.У., Камолова М.Р. Процесс выборов и избирательные системы. [Матн] / Хидирова М.У., М.Р. Камолова. – Душанбе, 2011.
104. Ҳамидов, Х. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] / Х. Ҳамидов // Давлат ва ҳуқуқ. – 2000. – №1. – С. 14.
105. Шарипов, И.Ш. Особенности развития демократических процессов в независимом Таджикистане. Известия. [Текст] / И.Ш. Шарипов // Академии наук РТ. Серия: Философия и правоведение. – №1-2. – 2006.
106. Шарипов, С.И. В парламенте хотят видеть молодых и достойных. [Текст] / С.И. Шарипов // Вечерний Душанбе. – №4 (636). – 27 января, 2010.
107. Шарипов, С.И. Демократизация политических процессов в современном Таджикистане: автореф. дис.. доктор.полит. наук [Текст] / С.И. Шарипов – Душанбе, 2001.
108. Шарипов, С.И. Политические процессы в таджикском обществе [Текст]: Сборник статей 1998 – 2011 гг. / С.И. Шарипов. – Душанбе, 2011. – 376 с.
109. Шарифзода, Л.Ш. Особенности процесса формирования и развития института выборов в таджикистане: теоретико–

- методологические проблемы и практические аспекты [Текст]: дисс... на соискание ученой степени доктора политических наук / Л.Ш. Шарифзода. – Душанбе, 2022. –
110. Шаханин, В. А. Взгляды Аристотеля на организацию государственной власти [Текст] / В. А. Шаханин. – М: Буки-Веди, 2013.
111. Пайми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2019 “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” 26 декабри 2018.
112. Андреева Г.Н., Старостина И.А. Избирательное право в России и в зарубежных странах: учебное пособие. - М.: Норма, 2010. – 592 с.
113. Андрианова В.В. Правовой режим информации в конституционном и муниципальном праве. М.: ЮРКОМПАНИ, 2011. 280 с.
114. Арановский К.В. Всеобщее избирательное право в его ценностных основаниях и издержках // Российский юридический журнал. – 2010. - № 4 (73). - С. 67-75.
115. Арановский К.В. О судебной защите избирательных прав и публичного интереса (С материалами из практики избирательных комиссий в Приморском крае) // Современное общество и право. – 2010. - № 1. - С. 15-19.
116. Арановский К.В., Игнатенко В.В., Князев С.Д. Избирательное право России (понятие и основные институты). - Владивосток, Изд-во ДВГУ, 2007. - 232 с.
117. Арановский К.В., Шишкина О.Е. О конституционных основаниях запрета негативной предвыборной агитации // Российский юридический журнал. – 2009. - № 6 (69). - С. 43-51.
118. Белоновский В.Н. Электоральное право Российской Федерации. - М.: РГГУ, 2010. - 1070 с.
119. Биктагиров Р.Т., Кинзягулов Б.И. Курс современного избирательного и референдумного права России: теория,

законодательство, практика: Т. 1. - Уфа: ГУП РБ "Уфимский полиграфкомбинат", 2007. - 387 с., Т. 2. - Уфа: ГУП РБ "Уфимский полиграфкомбинат", 2007. - 264 с.

120. Большаков С.В., Головин А.Г. Информационное обеспечение выборов и референдумов в Российской Федерации - М.: РЦОИТ, 2006. - 200 с.

121. Борисов И.Б., Ивайловский Д.А. Соотношение отдельных позиций Европейского суда по правам человека с национальным избирательным законодательством // Конституционное и муниципальное право. 2009. № 3. С. 25-29.

122. Вискулова В.В. Институт прямых выборов: необходимы ли дополнительные гарантии? // Конституционное и муниципальное право. - 2011. № 2. - С. 45-51.

123. Гетьман Л. С. Избирательные документы в российском избирательном праве: актуальные вопросы теории и практики научное издание - Иркутск : изд. Ин-та законодательства и правовой информ., 2010. - 59 с.

124. Ермакова Э.Л. Избирательный залог: теория, практика, проблемы и пути их решения. М. : РЦОИТ, 2009. – 182 с.

125. Иванченко А.В. Избирательные комиссии в Российской Федерации (история, теория, практика). - М.: Изд-во «Весь Мир», 1996. – 304 с.

126. Иванченко А.В., Кынев А.В., Любарев А.Е. Пропорциональная избирательная система в России: история, современное состояние, перспективы. - М.: Аспект Пресс, 2005. – 333 с.

127. Избирательное законодательство и выборы в современном мире. Под общ. ред.: Чурова В.Е. - М.: МедиаПресс, 2009. - 528 с.

128. Избирательное право в судебной практике. О. В. Дамаскин и др. - М. : РЦОИТ, 2008. – 316 с.

129. Казанцев А. О. Избирательные споры в Российской Федерации и порядок их разрешения. - Екатеринбург : УрЮИ, 2008. - 101 с.
130. Какителашвили М.М. Избирательное право: институт или подотрасль конституционного права? // Российская юстиция. – 2010. - № 11. - С. 2-5.
131. Клима Р.Э., Ходж Дж.К. Математика выборов. - М.: МЦНМО, 2007. - 224 с.
132. Князев С.Д. Очерки теории российского избирательного права. - Владивосток: Изд-во ДВГУ. - 1999. - 416 с.
133. Князев С.Д., Охотников Р.А. Избирательные споры: юридическая природа и порядок рассмотрения. - Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2005. – 148 с.
134. Колюшин Е.И. Выборы и избирательное право в зеркале судебных решений. - М.: Изд-во НОРМА, 2010. - 384 с.
135. Красинский В.В. Правовое обеспечение защиты конституционного строя России в избирательном процессе: Монография. - М.: Новый Индекс, 2010. - 340 с.
136. Крусс В.И. Теория конституционного правопользования. - М.: Издательство НОРМА, 2007. – 752 с.
137. Лучин В.О, Белоновский В.Н., Пряхина Т.М. Избирательное право России. - М.: Закон и право, 2008. - 671 с.
138. Макарецв А.А. Административная ответственность средств массовой информации: на примере применения ст. 5.5 КоАП РФ // Административное право и процесс. – 2012. - № 1. - С. 32-35.
139. Макарецв А.А. Злоупотребление избирательными правами: проблемы правового ограничения // Современное право. - 2010. - № 6. - С. 38-42.
140. Макарецв А.А. Количественный фактор как средство отражения действительной воли избирателей при разрешении избирательных

споров // Государственная власть и местное самоуправление. - 2010. - № 5. - С. 29-32.

141. Макарецв А.А. Количественный фактор как условие обоснованности судебных решений по избирательным спорам // Конституционное и муниципальное право. - 2009. - № 24. - С. 23-26.

142. Макарецв А.А. Методологические проблемы избирательного режима // Право и политика - 2008. – № 2.- С. 316-319.

143. Макарецв А.А. Подписной лист как средство реализации пассивного избирательного права: проблемы формы и содержания // Государственная власть и местное самоуправление. – 2012. - № 1. - С. 26-30.

144. Макарецв А.А. Понятие, система и содержание избирательных документов: конституционно-правовые аспекты // Вестник НГУ. -2011, Т. 7 Вып. 1. - С. 61-82.

145. Макарецв А.А. Правовой режим защиты персональных данных кандидата в период избирательной кампании // Информационное право. – 2011. № 2 (25). - С. 23-26.

146. Макарецв А.А. Избирательные комиссии как юридические лица: проблемы правового статуса // Российский юридический журнал. 2011. № 2 (77). - С. 104-110.

147. Макарецв А.А. Проблемы конституционно-правовой институционализации многостепенных выборов в российском избирательном праве // Государство и право. - 2010. - № 5. - С. 90-93.

148. Матейкович М.С. Защита избирательных прав граждан в Российской Федерации. - М.: Изд-во МГУ, 2003. - 304 с.

149. Матейкович М.С. Развитие избирательного законодательства субъектов РФ: проблемы и перспективы // Современное состояние избирательного законодательства Российской Федерации и ее субъектов: проблемы реализации и пути совершенствования: материалы

Всероссийской научно-практической конференции, Тюмень, 18 июня 2010 года. - Тюмень: Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2010. - С. 4-11.

150. Медолазов К.Л., Савин В.И. К вопросу о соотношении норм конституционного и гражданского права в российском законодательстве // Конституционное и муниципальное право. - 2005. № 1. - С. 39-42.

151. Миронов Н.М. Институт избирательных комиссий в России: тенденции развития и роль в избирательном процессе // Сравнительное конституционное обозрение. – 2007. - № 2 (59). - С. 48-63.

152. Михеева В.И. Место понятия "муниципальные выборы" в федеральном законодательстве // Конституционное и муниципальное право. – 2009. - № 9. - С. 15-17.

153. Мушкетов К.М. Правовой статус избирательных комиссий в РФ: к вопросу о соотношении норм конституционного и гражданского права // Ленинградский юридический журнал. – 2009. № 3 (17). - С. 56-67.

154. Руденко В.Н. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты. - Екатеринбург: УрО РАН, 2003. - 476 с.

155. Сергеев А.А. Местное самоуправление в Российской Федерации: проблемы правового регулирования. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 432 с.

156. Советников И.В. Злоупотребления правом в избирательном процессе. - Москва : ЧеРо, 2010. - 122 с.

157. Турищева Н.Ю. Избирательный документ как предмет совершения преступления // Юридический мир. - 2008. - № 6. - С. 69-73.

158. Турищева Н.Ю. Избирательный документ как предмет совершения преступления // Юридический мир. Общероссийский научно-практический правовой журнал. - 2008. - № 6 (138). - С. 69-73.

159. Фадеев В.И., Рауткин Н.И., Миронов Н.М. Муниципальные выборы в Российской Федерации. - М.: Издательство НОРМА, 2006. - 368 с.
160. Дмитриев Ю.А. Избирательное право и процесс в Российской Федерации: [учеб. пособие] / Ю. А. Дмитриев, В. Б. Израелян. - Ростов н/Д : Феникс, 2004. - 864 с.
161. Избирательное право: учеб. пособие / [Белоновский и др.] ; под ред. К. К. Гасанова, В. Н. Белоновского. - М. : ЮНИТИ: Закон и право, 2009. - 351 с.
162. Колюшин Е.И. Выборы и избирательное право в зеркале судебных решений. М., 2010. 384 с.
163. Макарецв А.А. Избирательное право и процесс в России: учебн. пособие / А.А. Макарев. – Новосибирск: СибАГС, 2010. – 250 с.
164. Сравнительное избирательное право: учеб. пособие / науч. ред. В.В.Маклаков. - М. : НОРМА, 2007. - 208 с.

III. бо забони англисӣ

165. A decade of monitoring elections: the people and the practice // OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights [Text]. 2008. –P. 1-3.
166. Boneo, H. “Observation of Elections,” in Rose, Richard, ed., *International Encyclopedia of Elections*, Washington, D.C.: Congressional Quarterly Press / H. Boneo [Text]. 2000. –P. 197-98.
167. Hyde, S., Marinov N. Information and self-enforcing democracy: The role of international election observation [Text] / S. Hyde, N. Marinov // International Organization. –2014. – N2. – P. 329-359.
168. Hyde S., Marinov N. Information and self-enforcing democracy: The role of international election observation [Text] / S. Hyde, N. Marinov // International Organization. – 2014. – N2. – P. 329-359.
169. Wojtasik, W. Functions of elections in democratic systems [Text] / W. Wojtasik. // Political Preferences. – 2013. – N4. – P. 27-35.

170. A decade of monitoring elections: the people and the practice [Text] // OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights. –2008. – P. 1-3.
171. Boneo, H. “Observation of Elections,” in Rose, Richard, ed., *International Encyclopedia of Elections*, Washington, D.C. [Text] / H. Boneo // Congressional Quarterly Press. – 2000. –P. 197-98.
172. Comptroller General of the United States, *Government Auditing Standards* [Text]. – 2003. Revision;
173. Hrebenar R.J. Political Parties, Interest Groups, and Political Campaigns [Text] / R.J. Hrebenar, M.J. Burbank, R.C. Benedict, R.J. Hrebenar, M.J. Burbank, R.C. Benedict //Boulder Westview Press. – 1999. – P. 207-208.

IV. Сомонаҳои интернетӣ

174. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ» [Манбаи электронӣ] Рӯзи дастрас: <http://prezident.tj/node/21975> (санаи мурочиат: 26.02.20)
175. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2019 [Маводи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (20.02.20)
176. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 декабри соли 2024 [Маводи электронӣ]. URL:<http://www.president.tj>. (15.12.24)
177. Петров, И. Интернет превратят в СМИ [Электронный ресурс]. URL: http://gazeta.ru/inet_smi.shtml. 2000. 9 марта 2022; eadaily.com/ru/news/2019/09/12/elektronnoe-golosovanie-vybor-amerikanskogo-naroda-podugrozoy 05.10.2021(04:58:41); nationnews.ru/656326-elektronnoe-golosovanie-v-rossii-v-2021-godu-chto-nuzhno-znat-izbiratelyam 07.10.2021 (21:40:31);

178. Штейнберг, Ю.А. Избирательная система как институт современного демократического государства [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 26.01.24).
179. Морозова, О.С. Проектирование избирательной системы с использованием избирательной инженерии / О.С.Морозова // Научные ведомости Серия: История, Политология. Экономика. Информатика. Выпуск 29. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/> (дата обращения: 22.01.24)
180. В каких странах голосование является обязательным и каковы штрафы, например, на которые указал Пабло Гомес в Мексике. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.infobae.com/ru/>. (санаи мурочиат: 02.03.24).
181. Наблюдение за выборами / Десять лет наблюдения за выборами: люди и практика. 2006 г. [Электронный ресурс]. URL: studylib.ru/doc/2257778/nablyudenie-za-vyborami (дата обращения: 03.05.2022)
182. Лыткина, К.А. Теоретические основы изучения феномена электоральной культуры [Текст] / К.А. Лыткина [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 23.12.23).
183. Основы национальной информационной безопасности [Электронный ресурс]. URL: <https://searchinform.ru/> (дата обращения: 23.02.21)
184. Рогов, К. Наблюдение за выборами — один из ключевых элементов демократизации авторитарных режимов // Радио Эхо Москвы. [Электронный ресурс]. URL: <https://echo.msk.ru/blog/partofair/2148464-echo/> (дата обращения: 16.01.2022).
185. Ёълумияи умумии ҳуқуқи башар. – СММ. Тоҷикистон. – 1999. Моддаи 21. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.un.org> (санаи мурочиат: 26.11.20).

186. Очерки по истории выборов и избирательного права – Калуга; - М., 1997. – С. 32. Режим доступа: [https:// www.rcoit.ru](https://www.rcoit.ru) (дата обращения: 22.01.22).
187. eadaily.com/ru/news/2019/09/12/elektronnoe-golosovanie-vybor-amerikanskogo-naroda-pod-ugrozoy05.10.2021 (04:58:41);
188. nation-news.ru/656326-elektronnoe-golosovanie-v-rossii-v-2021-godu-chto-nuzhno-znat-izbiratelyam (Дата обращение: 07.10.2021);
189. ТАСС: Комиссияи марказии интихоботи Россия хусусиятҳои хоиси интихоботи тоҷикистонро зикр кард. [//khovar/tj/март 3,2020 11:38](http://khovar/tj/март 3,2020 11:38)
190. 1. Витковская Т.Б. Отмена прямых выборов: вызов для локальных элит // Вестник Пермского университета. Серия: Политология. – 2013. – № 3. – С. 26-36. – Электронная копия доступна на сайте КиберЛенинка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otmena-pryamyh-vyborov-vyzov-dlya-lokalnyh-elit> (дата обращения: 11.03.2024).
191. Володькина Е.А. Правовое явление отмены (переноса) выборов в избирательной системе России и его влияние на избирательный процесс // Вестник Поволжского института управления. – 2010. – № 4. – С. 88-93. – Электронная копия доступна на сайте КиберЛенинка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-yavlenie-otmeny-perenosa-vyborov-v-izbiratelnoy-sisteme-rossii-i-ego-vliyanie-na-izbiratelnyy-protsess> (дата обращения: 11.03.2024).
192. Гордеева М.А. Проблема отмены прямых выборов глав местного самоуправления как лишение населения муниципалитета политической власти / М. А. Гордеева, И. Р. Аминов // Научный форум: Юриспруденция, история, социология, политология и философия : сб. ст. по материалам XIII Междунар. науч.-практ. конф. – Уфа, 2017. – № 11 (13). – С. 115-121. – Электронная копия доступна на сайте изд-ва Научный форум. URL: https://nauchforum.ru/files/2017_12_14_soc/11%2813%29.pdf (дата обращения: 11.03.2024).

193. Грудинин Н.С. Возвращение мажоритарных начал как старт очередного этапа модернизации избирательной системы на выборах депутатов Государственной Думы Российской Федерации: аргументы «за» и «против» // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2014. – № 3 (13). – С. 43-50. – Электронная копия доступна на сайте КиберЛенинка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozvraschenie-mazhoritarnyh-nachal-kak-start-ocherednogo-etapa-modernizatsii-izbiratelnoy-sistemy-na-vyborah-deputatov> (дата обращения: 11.03.2024).
194. Елишев С.О. О реформе избирательной системы Российской Федерации // Пространство и время. – 2011. – № 2. – С. 201-208. – Электронная копия доступна на сайте КиберЛенинка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-reforme-izbiratelnoy-sistemy-rossiyskoy-federatsii> (дата обращения: 11.03.2024).
195. Жуков В.Н. Институализация и модернизация избирательной системы в России: региональный аспект / В. Н. Жуков, А. А. Слинко // Регион: системы, экономика, управление. – 2015. – № 3. – С. 201-205. – Электронная копия доступна на сайте Elibrary. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24314776&> (дата обращения: 11.03.2024). – Доступ после регистрации.
196. Минаева Э.Ю. Стратегии сохранения и отмены прямых выборов глав муниципальных образований в России // Мир России. Социология. Этнология. – 2022. – Т. 31, № 2. – С. 97-117. – Электронная копия доступна на сайте КиберЛенинка. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/strategii-sohraneniya-i-otmeny-priamyh-vyborov-glav-munitsipalnyh-obrazovaniy-v-rossii> (дата обращения: 11.03.2024).
197. Муфазалова Я.И. Проблематика отмены прямых выборов глав муниципальных образований в Российской Федерации / Я. И. Муфазалова, И. Р. Аминов // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – № 12/4. – С. 128-131. – Электронная копия

доступна на сайте КиберЛенинка.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problematika-otmeny-pryamyh-vyborov-glav-munitsipalnyh-obrazovaniy-v-rossiyskoy-federatsii> (дата обращения: 11.03.2024).

198. Носкова Е.Ю. Модернизация избирательной системы России: эволюция или реверсирование? // Власть. – 2011. – № 10. – С. 37-40. – Электронная копия доступна на сайте КиберЛенинка.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-izbiratelnoy-sistemy-rossii-evolyutsiya-ili-reversirovanie> (дата обращения: 11.03.2024).
199. Таилов Г.Р. Пути модернизации избирательной системы в Российской Федерации // Проблемы совершенствования законодательства : сб. науч. ст. студентов юрид. факультета. – Махачкала, 2020. – С. 209-210. – Электронная копия доступна на сайте Elibrary.
URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=42555779> (дата обращения: 11.03.2024).
– Доступ после регистрации.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Феҳристи интишороти илмӣи довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

1 - [М]. Баракотов, Б.С. Маракаи интиҳоботӣ: мафҳум ва хусусиятҳои хоси он дар раванди идора [Матн] / Б.С. Баракотов // Масъалаҳои актуалии равандҳои сиёсии Тоҷикистон. (Маҷмуаи мақолаҳои илмӣ-тадқиқотӣ) қисми IX. – Душанбе, 2021. – С. 172.

2 - [М]. Баракотов, Б.С. Ҷанбаҳои сиёсию иҷтимоӣ ва ташаккулёбии марақаҳои интиҳоботӣ [Матн] / Б.С. Баракотов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №10. – С. 284-290. ISSN 2413-5151.

3 - [М]. Баракотов, Б.С. Мақом ва нақши субъекти идора дар ташкил ва гузаронидани маъракаи интиҳобот [Матн] / Б.С. Баракотов // Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №11. – С. 295-301. ISSN 2413-5151.

4 - [М]. Баракотов, Б.С. Асосҳои сохтори ҳуқуқии интиҳобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.С. Баракотов // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – 2022. – № 2 (6). – С. 305-316. ISSN 2410-4672 (Print), ISSN 2664-0651.

5 - [М]. Баракотов, Б.С. Сатҳи амалигардии системаҳои интиҳоботӣ дар таҷрибаи дохилии давлатҳои ҷаҳон [Матн] / Б. С. Баракотов // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – 2022. – № 2 (7). – С. 305-316. ISSN 2410-4672. ISSN 2664-0651.

6 - [М]. Баракотов, Б.С. Заминаи таърихӣ сиёсии ташаккули интиҳобот ҳамчун раванди сиёсӣ [Матн] / Б.С. Баракотов // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №3 (57). – С. 354-365. ISSN 2664-0651. ISSN 2709-8567.

7 - [М]. Баракотов, Б.С. Олимзода Д.О. Рушди қонунгузори интиҳобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.С. Баракотов, Д.О. Олимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. – №3. – С. 276-284. ISSN 2413-5151.

8 - [М]. Хидирзода, М.У., Баракотов Б.С. Таҳкими низоми интиҳоботӣ ва нақши бисёрҷизбӣ дар он [Матн] / М.У. Хидирзода, Б.С. Баракотов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №1 (), - С.... ISSN 2664-0651.

II. Маърузаҳо дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ

1 – [М]. Баракотов, Б.С. Рақамикунони ҳамчун василаи таъмини шаффофияти интиҳобот ва механизмҳои татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.С. Баракотов // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ. “Ҳолатҳо ва дурнамои рушди ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” 7-8 июн – Душанбе, 2024.

2 – [М]. Баракотов, Б.С. Эмомалӣ раҳмон – поягузори маъракаи интиҳоботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.С. Баракотов // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ таҳти унвони “Рӯзи

Президент – нишонаи эҳтиром ба шоҳкориҳои Эмомалӣ Раҳмон” 12 ноябри – Душанбе, 2024.

3 – [М]. Баракотов, Б.С. нақши ниҳоди мушоҳидачиён дар раванди ташкил ва рушди баргузории интихобот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Б.С. Баракотов // Маводҳои конференсияи Ҷумҳуриявӣ. “Мафкурасозии сиёсӣ дар раванди Ҷаҳонишавӣ” 30 октябр– Душанбе, 2024.